

OBSAH

K šesťdesiatemu výročiu Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie	105
Wilhelm Schmidt: Tézys marxisticko-leninskej jazykovej teórie vo vyučovaní jazyka a vo vzdelávaní učiteľov jazyka	108
Viktor Krupa: Vzťah slovesa a menných argumentov v predikácii	119
Klára Buzássyová: Pojem gramatickej kategórie v koncepcii slovensko-maďarskej kontrastívnej gramatiky	134
Jana Dvončová: Hlasový začiatok v slovenčine	149
Eugénia Bajzíkoviá: Vymedzenie textovej jednotky	157

Rozhľady

Jozef Mlaček: Niektoré novšie teórie prekladu a jazykoveda	166
--	-----

Správy a posudky

Docent Rudolf Krajčovič päťdesiatročný. J. Horecký	174
Súpis prác doc. Rudolfa Krajčoviča za roky 1950—1976. L. Dvonč	174
Satzstruktur und Genus verbi. J. Horecký	181
Dubois, J. a i.: Rhétorique générale. A. Appelová	183
Dva zborníky o lingvistikе textu. E. Bajzíkoviá	187
Mistrík, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. A. Appelová	190
Lehotská, D. — Orlovský, J.: Najstaršia jeľšavská mestská kniha 1566—1710. J. Doruľa	192
Rot, A. M.: Vengersko-vostočnoslavianskije jazykovyje kontakty. J. Doruľa	195
Amirova, T. A. — Oščovikov, B. A. — Rožděstvenskij, J. N.: Očerki po istorii lingvistiki. S. Ondrejovič	198
Lexik prezimena Socialističke Republike Hrvatske. M. Majtán	199
Bušuj, A. M.: Bibliografičeskij ukazatel literatury po voprosam frazeologii. J. Mlaček	200
Modern linguistics and language teaching. R. Gedeon	201
Jazykoveda v logopedii. J. Dvončová	203
Za profesorom Jánom Stanislavom (12. 2. 1904—29. 7. 1977) J. Horecký	205

СОДЕРЖАНИЕ

К шестидесятилетию Великой Октябрьской социалистической революции	105
Вильгельм Шмидт: Тезисы марксистско-ленинской лингвистической теории по преподаванию языка и по образованию преподавателей языка	108
Виктор Крупа: Взаимоотношение глагола и именных аргументов в предикации	119
Клара Бузашиова: Понятие грамматической категории в контрастивной словацко-венгерской грамматике	134
Яна Двончова: Гортанная смычка в словацком языке	149
Евгения Байзикова: К вопросу об определении границ единицы текста	157

Обзор

Йозеф Млачек: Некоторые новейшие теории перевода в соотношении с языкознанием	166
---	-----

Сообщения и рецензии

К пятидесятилетию доц. Рудольфа Крайчовича. Я. Горецки	174
Список работ доц. Рудольфа Крайчовича, опубликованных в период 1950—1976 гг. Л. Двонч	174
Структура предложения и залог. Я. Горецки	181
Дюбоа, Ж. и др.: Общая реторика. А. Appelová	183
Два сборники по лингвистике текста. Е. Байзикова	187
Мистрик, Й.: Обратный словарь словацкого языка. А. Appelová	190

K ŠEŠŤDESIATEMU VÝROČIU VEĽKEJ OKTÓBROVEJ SOCIALISTICKEJ REVOLÚCIE

Veľká októbrová socialistická revolúcia bola svetodejinnou spoločensko-politickou udalosťou. Jej veľkosť odhaľuje stále hlbšie a plastickejšie každý nový krok ľudstva na ceste spoločenského pokroku. Takto sa veľmi lapidárne hodnotí Veľká októbrová socialistická revolúcia v uznesení Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu.

Ak zdôrazňujeme aj v našej vedeckej oblasti, v slovenskej jazykovede, túto veľkosť, neznamená to len hlbokú vďaku za revolúciu, ktorá znamená humanizáciu vývoja celého ľudstva, nie je to len výraz obdivu a úcty k revolučnému kroku robotníckej triedy Ruska. Chceme predovšetkým zdôrazniť, že inšpirujúca a pretvárajúca sila Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie zasiahla aj celú oblasť kultúry a v jej rámci aj oblasť vedy, a to aj našej kultúry a našej vedy.

Prirodzene, pri konkrétnej analýze slovenskej jazykovedy nebudeme hľadať priame súvislosti medzi Veľkou októbrovou socialistickou revolúciou a našou jazykovedou, ani nechceme dokazovať priamy vplyv na vývin slovenského jazyka. Veď oficiálna politika predmníchovskej republiky dlho vôbec neuznávala sovietsky štát a priamo programovo stavala hrádze proti prenikaniu informácií o prevratných zmenách v ZSSR. A oficiálna jazykoveda v buržoáznom Československu ťažila vždy viac z idealistických filozofických náhľadov než z materialistických koncepcií, nehovoriac už o marxistických princípoch.

Diametrálne odlišný obraz poskytuje slovenská jazykoveda i vývoj slovenského jazyka po oslobodení našej vlasti Sovietskou armádou a po Víťaznom februári. Treba znova pripomenúť, že ani vývin po r. 1945 nebol priamočiary a že sa dosť dlho, azda až pridlho hľadali základné teoretické a metodologické pozície v našej jazykovede. V analýze vývinu a stavu slovenskej jazykovedy, predloženej aj na celoštátnom seminári r. 1973, sa poukázalo na niektoré nesprávne názory a metódy, ktoré u nás preživali v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch, a naznačili sa aj perspektívy ďalšieho vývinu.

Šesťdesiate výročie Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie však nie je len príležitosťou na hodnotenie doterajšieho vývinu a terajšieho stavu. Je súčasne — a to v ešte väčšej miere — aj inšpiráciou pre ďalší zápas národov za pokrok a mier, za národné a sociálne oslobodenie, za šťastný a slobodný život. Do tohto zápasu, do

boja za dosiahnutie vytýčených cieľov sa nemôže nezaradiť ani socialistická veda a v jej rámci i naša jazykoveda.

Do tohto zápasu patrí aj úsilie mnohých národov a národností o národnú a jazykovú rovnoprávnosť. V Sovietskom zväze možno nájsť veľa príkladov na riešenie národnostnej problematiky na základe leninskej tézy o rovnoprávnosti všetkých národov a všetkých jazykov.

V tejto oblasti sa u nás veľmi výrazne prejavuje podnecujúca sila Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. Definitívne sa vyriešil vzťah Čechov a Slovákov, vzťah češtiny a slovenčiny, rozvíjajú sa naše národné kultúry. Uplatňuje sa zásada, ktorú vyhlásil Leonid Brežnev v *Alma Ate*: Všetky národy a národnosti obývajúce ZSSR si zachovávajú svoje osobitosti, črty národného charakteru, jazyk, svoje najlepšie tradície. Majú všetky možnosti dosiahnuť väčší rozvoj svojej národnej kultúry.

Tieto nové spoločenské vzťahy, v našich súvislostiach však najmä budovanie spoločnej československej kultúry treba brať do úvahy aj pri budovaní novej teórie spisovného jazyka, založenej práve na zásade rovnoprávnosti našich jazykov a na poznatku o neoprávnenosti a zastaranosti názorov o obranných a obranárskych postojoch.

Dôraz na rozvoj kultúry a v jej rámci aj na rozvoj vedy na nových základoch znamená aj dôraz na budovanie jazykovedného príspevku k všeobecnej teórii vedy, na budovanie marxisticko-leninskej teórie jazyka: Musí to byť teória, ktorá sa bude opierať o marxisticko-leninské filozofické základy a ktorá bude viac ako rovnocennou partnerkou rozličných buržoáznych teórií, lebo ukáže prednosti marxistickej koncepcie jazyka a jej plodnosť pre rozvoj teoretickej jazykovedy.

Z tohto zorného uhla treba rozvíjať aj na pohľad banálnu základnú tézu, že jazyk je spoločensko-historický fakt, že vznikol jazykotvornou prácou a realizuje sa každodennou textotvornou prácou. Na základe tejto tézy treba posudzovať aj myšlienku o povahe jazyka ako špecifického intersubjektívneho útvaru jestvujúceho v spoločnosti. Na tomto základe treba prehodnotiť aj teórie jazykového znaku a jeho fungovanie v spoločenskej komunikácii. Prirodzene, pritom bude nevyhnutná široká medzinárodná spolupráca, ktorá sa už napokon sľubne rozvíja.

V mnohých otázkach marxistickej koncepcie jazyka ešte niet jednotného názoru, ale uniformita napokon nie je ani želaná. Podrobne sa analyzujú jednotlivé základné tézy, myšlienky a hypotézy, overujú sa praxou i preverujú konfrontovaním s tézami iných jazykovedcov. Práve fakt široko rozvíjanej diskusie, hlbšej analýzy jestvujúcich teórií, ale najmä účasť našich jazykovedcov na týchto diskusiách, analýzach a konfrontáciách môže prispieť k realizácii cieľov inšpirovaných aj silou Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie.

Všetko toto ukazuje, že naša socialistická veda nie je spútaná, nie je dogmatická, ako by chceli dokazovať západní, ale aj niektorí domáci tzv. bojovníci za ľudské práva (medziiným aj za právo na slobodné rozvíjanie vedy). Naša veda a najmä

jazykoveda sa rozvíja tak ako nikdy doteraz a nekončí sa Februárom, ako hlásajú niektorí posudzovatelia našej jazykovedy na Západe, keď pripomínajú päťdesiate výročie vzniku Pražského lingvistického krúžku. Práve naopak, rozvíjaním marxistickej koncepcie jazyka sa dokazuje, že na základe marxisticko-lenínskej filozofie a dialektiky možno budovať v mnohých ohľadoch spofahlivejšiu a perspektívnejšiu teóriu jazyka než na iných filozofických náhladoch a koncepciách.

Pri úvahách o podnetoch Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie pre našu jazykovedu treba napokon zdôrazniť, že solídna práca vo vlastnom odbore bude **najlepším príspevkom jazykovedy** k tomu základnému úsiliu politiky KSC, ktoré je **výrazne formulované v uznesení Ústredného výboru Komunistickej strany Československa k 60. výročiu Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie**: Budeme sa usilovať, „aby sa nášmu človekovi svetový vedecký názor stal vlastným, aby mu umožnil rozumieť spoločenskému vývoju, našej dobe a na základe hlbokého vnútorného presvedčenia účinne prispieval k tvorbe a realizácii politiky Komunistickej strany Československa“.

TÉZY MARXISTICKO-LENINSKÉJ JAZYKOVEJ TEÓRIE VO VYUČOVANÍ JAZYKA A VO VZDELÁVANÍ UČITELOV JAZYKA

WILHELM SCHMIDT

Požiadavky **na komunikačné schopnosti všetkých členov socialistickej spoločnosti**, ktoré sa ustavične stupňujú pri vytváraní tejto socialistickej spoločnosti, nútia nás **všemožne sa usilovať o zvýšenie efektívnosti vzdelávania a výchovy v rodnom jazyku i v cudzích jazykoch**. Predovšetkým treba preskúmať ciele vyučovania jazyka, výber a štruktúru jeho látkových obsahov na základe učebných osnov. Príspevkom jazykovedcov v tomto úsilí by malo byť preskúmať nosnosť jazykovedných základov vyučovania materinského jazyka i cudzích jazykov. Je dosť dôvodov predpokladať, že sú nevyhnutné zmeny v základnej jazykovednej i didaktickej koncepcii vzdelávania a výchovy v materinskom jazyku i v cudzích jazykoch a v dôsledku toho prirodzene aj vo vzdelávaní učiteľov materinského jazyka i cudzích jazykov.

Všeobecne pozorovateľný nedostatok vo vyučovaní materinského jazyka — napriek viacerým pokusom o jeho prekonanie — je v tom, že pri výbere a usporiadaní učebnej látky sa ešte vždy vychádza prevažne od systému jazyka a príliš málo od jazykových schopností, ktoré sa majú rozvíjať, a že sa ešte stále nie dosť uspokojivo darí zabezpečiť pohotové jazykové vedenie a predovšetkým **nevyhnutné jazykové schopnosti a zručnosti**. Hlavná ťažkosť pri vypracúvaní istých jazykových schopností je nateraz zrejme v tom, že psychické procesy pri používaní jazyka a pri osvojovaní jazyka nie sú ešte **dostatočne preskúmané a opísané**, a preto sa doteraz ani pri koncipovaní vyučovania neberú v potrebnej miere do úvahy.

Zdá sa vhodné v tejto súvislosti poukázať na najnovší vývin v jazykovede. Tu sa po istej etape prílišného zdôrazňovania, ba temer absolutizácie systémového hľadiska dá pozorovať zreteľný príklon k činnostnému hľadisku, ktoré pôsobilo veľmi stimulatívne aj na jazykovedné bádanie. Tým sa vyhovuje základnej gnozeologickej téze, ktorú formuloval K. Marx už v svojej 1. téze o Feuerbachovi: „**Hlavný nedostatok celého doterajšieho materializmu ... je, že predmet, skutočnosť, zmyslitosť sa chápe len vo forme objektu alebo nazerania; nie však ako ľudská zmyslová činnosť, prax, nie subjektívne**“ (Marx, 1969). Tento podnet z hľadiska na jazyk využila sovietska psychológia a psycholingvistika s veľmi pozoruhodnými výsledkami (S. L. Rubinstein, A. N. Leontiev, A. A. Leontiev a i.). Marxisticko-leninská jazyková teória a jazykoveda musí teda prekonať obmedzenie sa na výskum a opis jazykového systému chápaného autonómne, obmedzenie prevládajúce v prvých dvoch tretinách nášho storočia, musí skúmať jazyk aj v jeho reálnej funkcii, t. j.

v praxi spoločenskej komunikácie. Tým sa rozširuje **okruh jej úloh** z opisu jazykového systému na opis jazykovo-komunikačnej činnosti.

Tento vývin v jazykovede umožňuje plánoviteu interdisciplinárnu bádateľskou kooperáciou medzi jazykovedcami, psychológmi, pedagógmi a metodikmi vytvoriť vedecké a metodologické predpoklady pre novú orientáciu vzdelávania a výchovy v oblasti materinského jazyka a cudzích jazykov, ktorou sa prekonajú slabiny doterajšieho vzdelávania. Opierajúc sa o výsledky psycholingvistického bádania o **psychických procesoch** pri používaní jazyka a pri osvojovaní jazyka a zdôrazňujúc činnostný aspekt jazyka oproti doterajšiemu jednostrannému rešpektovaniu systémového hľadiska, možno, zdá sa, urobiť krok vpred v teoretickom fundovaní vyučovania materinského jazyka i vyučovania cudzích jazykov a prirodzene aj vo vzdelávaní (výchove) učiteľov jazykov. Pretože jazyk a vedomie tvoria dialektickú jednotu, pretože jazyková činnosť je činnosťou vedomia, úspech každého jazykového vyučovania závisí od znalosti účasti jazyka na uvedených aktoch psychickej činnosti a od znalosti a didaktického využitia psychologických zákonitostí pri osvojovaní jazyka. Znalosť jazykového systému **na jednej strane** a znalosť psychických procesov pri učení sa jazyka a **pri uvedenom** používaní jazyka na druhej strane sú nevyhnutné základy pre **úspešné** vzdelávanie a výchovu v materinskom jazyku a v cudzích jazykoch.

Namiesto vyučovania jazyka, ktoré je nateraz ešte prevažne orientované na systém, na klasifikáciu a pracuje vo viac alebo menej navzájom izolovaných čiastkových disciplínach, by mala nastúpiť **integrálna, funkcionálna a operatívna** náuka o jazyku, ktorá by viedla učiacich sa k aktívnemu a tvorivému ovládaniu jazyka. Aby sa dosiahol tento cieľ, treba vypracovať vedecké metódy na opisanie jazyka, ktoré už samo osebe je orientované integrálne, ktoré sa pokúša obsiahnuť **spoločné pôsobenie jazykových prostriedkov rozličných rovín jazykového systému a ich vzájomnú podmienenosť a závislosť z hľadiska komunikačného výkonu, funkcie.** Takýto integrálny opis jazyka by mal vychádzať z dialektiky činnostného a systémového **hľadiska** v jazyku. **Mal by** v dostatočnej miere brať do úvahy činnostné hľadisko a poznanie jazykového systému rozšíriť tak, aby ho integrálna náuka o jazyku mohla predstaviť ako návod na účinné jazykové stvárňovanie. Želanú jazykovo-pedagogickú **efektívnosť** možno podľa nášho náhľadu dosiahnuť využitím dvoch centrálnych princípov, ktoré sa uplatňujú v integrálnej náuke o jazyku: **funkčnosti** a **operatívnosti.**

Funkcionálny charakter takejto náuky o jazyku spočíva v tom, že opisuje jazykové prostriedky podľa ich normy, významu a potenciálnej účasti na dosahovaní spoločenského pôsobenia (= funkcií), že ozrejmuje podmienenosť ich použitia určením úlohy, zodpovedajúceho komunikačnému plánu a tomuto plánu podriadeného komunikačného postupu a tak vytvára jazykovedné základy pre vyučovanie jazyka z komunikačného hľadiska.

Operatívny charakter integrálnej náuky o jazyku vidíme v jej orientovanosti na

pedagogiku. Táto orientovanosť sa prejavuje v opise jazykových prostriedkov a v **sprostredkovaní** jazykového vedenia z hľadiska utvárania jazykových znalostí, t. j. rozvíjania jazykových schopností a zručností a účinnosti náhľadov na jazyk pre komunikačné uschopnenie. Na základe dialektického vzťahu vedomia a jazyka sa s rozvojom jazykových znalostí utvárajú aj isté typické postoje a dispozície k správaniu, ktoré pri komunikačnej činnosti vykonávajú istú usmerňujúcu funkciu. V dôsledku svojej sociálnej determinovanosti stávajú sa prvkami rozvoja štruktúry osobnosti a slúžia tak výchove socialistického správania.

Koncepcia jazykového vzdelávania a výchovy, ktorá by brala do úvahy požiadavky spoločenskej praxe, mala by teda vychádzať z toho, že osvojovanie produktívnych a receptívnych jazykových schopností prebieha v (rečovej) činnosti, ktorú treba chápať ako aktívne vyrovnávanie sa so spoločenským okolím a zásadne ako sociálne determinovaný proces. Komunikačné schopnosti a zručnosti sú predpokladom a výsledkom komunikačnej činnosti. S ohľadom na vypracúvanie **integrálnej** náuky o jazyku to znamená, že jazykové vyučovanie sa **pri vytyčovaní cieľov musí orientovať** na spoločenské komunikačné úlohy a **že je určované** komunikačnou praxou charakteristickou pre ontogenetický vývojový stav toho, ktorý sa učí. Pre nekonečný počet spoločenských komunikačných úloh môže sa jazykové vzdelávanie a výchova orientovať prirodzene len na základné typy komunikačných úloh, ktoré treba zisťovať selekciou a abstrakciou z objektívne danej mnohotvárnosti konkrétnej spoločenskej komunikácie.

Z toho však vyplýva ďalší dôsledok pre charakter vyučovania materinského jazyka a s rešpektovaním istých zvláštností aj vyučovania cudzích jazykov. Každé uvedomené ľudské konanie je zamerané na dosiahnutie cieľa a spravidla prebieha — podľa charakteru činnosti — podľa istého plánu; aj vecné a účinné využívanie jazykových prostriedkov prebieha v rámci súhrnu psychicko-jazykových operácií, v závislosti od vytyčenia úlohy, motivácie, účelu a situácie, ktoré určujú plán akéhokolvek komunikatívneho procesu. Funkcionálna a operatívna náuka o jazyku sa teda nemôže obmedziť len na zabezpečenie istého „základného vybavenia jazykovými prostriedkami“. K jazykovému vzdelávaniu patrí aj **poznatie súhrnu podmienok pre ich používanie, rozvíjanie schopnosti konštruovať a používať komunikačné plány a tým aj osvojenie a účelné priradenie najdôležitejších psychicko-jazykových operácií, ktoré nazývame komunikačným postupom, ku komunikačným plánom** (Schmidt — Harnisch, 1974).

Komunikačná činnosť je osobitná forma psychickej činnosti, komunikačné akty sú teda psychicko-jazykové akty. Spoločenská komunikácia ako celok je charakterizovaná zdanlivo neohraničenou množinou komunikačných úloh, predmetov, motívov, cieľov, situácií, atď. a aj jednotlivý používateľ jazyka sa v priebehu dlhšieho času zúčastňuje na veľmi mnohých a vcelku veľmi rozdielnych komunikačných procesoch. Toto množstvo rozdielnych úloh môžeme vo všeobecnosti zvládnuť bez veľkých ťažkostí, lebo v zdanlivo neprehľadnej zložitosti konkrétnych komunikač-

ných procesov je vždy čosi opakované, invariantné, takže pestrosť sa napokon dá redukovať na **prehľadné množstvo** psychicko-jazykových konaní a operácií.

Formulujeme preto **nasledujúcu** pracovnú hypotézu, ktorá sa opiera o pozorovanie spoločenskej **komunikačnej** praxe: Pri všetkej rozmanitosti komunikačných faktorov a podmienok dajú sa formy jazykovej komunikácie z určitých **hľadísk** usporiadať a klasifikovať, resp. typizovať. **V takej** miere, v akej sa dajú proces jazykovej činnosti, tvorenie textu a recepcie textu zachytiť v podobe modelu, je tiež možné pomocou vedeckého opisu komunikačných procesov vytvoriť lepšie predpoklady pre ich naučiteľnosť.

Z veľkého množstva rozdielnych komunikačných procesov, na ktorých sa ustavične zúčastňujeme, vynárajú sa isté opätovne sa vracajúce, na základe svojej podstaty a funkcie opisateľné psychicko-jazykové operácie: čosi oznamujeme, tvrdíme, **rozprávame**, opisujeme, porovnávame, vyvodzujeme, dokazujeme, vyvraciamе, **argumentujeme**, podnecujeme, vyžadujeme, zisťujeme atď. Menia sa konkrétni partneri, predmety, podnety, motívy a podmienky komunikácie, ale isté **psychické operácie sa opakujú, prirodzene**, vždy v závislosti od uvedených faktorov a podmienok a sú nimi modifikované. Tak sa utvárajú psychicko-jazykové schopnosti v priebehu nášho psychicko-jazykového vývoja, pri učení sa jazyka a pri ustavičnom používaní jazyka v styku s okolitým svetom.

Je preto úlohou pedagogiky vo všeobecnosti a jazykovej pedagogiky zvlášť **opísať** tieto psychicko-jazykové operácie, vždy znova vystupujúce v jazykovej komunikácii **v súvislosti** s riešením rozmanitých spoločenských úloh podľa ich konštitutívnych príznakov. Treba ich na jednej strane označiť ako psychické operácie, ktoré pri všetkých rozdieloch čo do konkrétneho predmetu a konkrétnych podmienok práve ako psychické procesy vykazujú celkom určitú štruktúru, na druhej strane treba ich opísať z hľadiska osobitostí ich jazykovej materializácie, lebo na základe dialektickej **jednoty jazyka** a vedomia sa duchovné procesy materializujú jazykovo, a to pri **vonkajšej i pri tzv. vnútornej** reči.

Pri opisovaní psychickej stránky **javov** môžeme sa opierať o výsledky psychológie, najmä psychológie učenia. Je možné vymedziť špecifiku rozličných psychických operácií, napr. porovnávanía, dokazovania, odôvodňovania, definovania. Tým sa však nechápu tieto psychické operácie ako komunikačné úkony. Pristupujú k nim ešte osobitosti ich jazykovej realizácie, ktoré môžu byť **od jazyka k jazyku** rozdielne (pozri nižšie). Tu treba najprv vysvetliť, ako možno preukázať osobitné, resp. uprednostňované používanie istých jazykových prostriedkov na vyjadrovanie rozličných psychických operácií. Nie je to ľahké **predovšetkým preto, lebo pri** všetkej špecifike ich významu nie sú veľmi mnohé z nich jednoznačne určené na vyjadrovanie istých psychických operácií.

Doterajšie výsledky našej práce však ukazujú, že je do istej miery možné **priradiť k istým** komunikačným postupom na základe špecifických funkčno-sémantických príznakov isté prednostne používané jazykové prostriedky (funkčno-sémantické

kategoríe a polia a i.). Z toho vyplýva možnosť spojiť činnosťné **hládisko so** systémovým **hládiskom**. Výber a osvojenie jazykového vedenia by malo **prebiehať** tak, že vyučovanie materinského jazyka sa **bude orientovať prednostne** na vytvorenie **psychicko-jazykových operácií relevantných** pre spoločenskú komunikáciu. Pri plánovitom rozvíjaní týchto **psychicko-jazykových operácií** sa postupne získavajú poznatky o jazykovom systéme a spravidla sa — len čo sa utvoria vyžadované predpoklady — aj **systematizujú**.

Je veľmi dôležité, či je takáto orientácia zásadne alebo **aspoň čiastočne** — napr. pre isté stupne vzdelávania alebo pre isté oblasti odborného **jazyka** — **platná** aj pre vyučovanie cudzích jazykov. Pre vyučovanie cudzích jazykov platia síce osobitné podmienky, ale dialektika činnosťného a systémového **hládiska** je preň nepochybne práve taká dôležitá ako pre vyučovanie materinského jazyka. Na základe univerzálneho charakteru komunikačného postupu zdá sa ako možné a účelné komunikačné postupy vzaté za základ pri vyučovaní materinského jazyka využiť aj pri vyučovaní cudzích jazykov ako všeobecný základ pre rozvíjanie znalosti cudzích jazykov. Pritom je podstatné získať pokiaľ možno exaktný a ucelený opis výrazových prostriedkov cudzieho jazyka, ktoré sa prednostne používajú na jazykovú realizáciu istých postupov (relevantných pre komunikáciu v cudzích jazykoch). Na tomto základe treba urobiť porovnávací-kontračný opis prostriedkov materinského a cudzieho jazyka, aby sa umožnilo uvedomené používanie komunikačných postupov pri vyučovaní cudzieho jazyka.

Pretože sa pre realizáciu komunikačného postupu v materinskom jazyku predpokladá ovládanie istého množstva jazykových vyjadrovacích prostriedkov a pre vyučovanie cudzieho jazyka je zásadne charakteristické obmedzenie jazykových vyjadrovacích prostriedkov, treba si ujasniť, či a do akej šírky možno zahrnúť komunikačné postupy aj na nižších a stredných stupňoch vyučovania cudzích jazykov pri relatívne veľkom výbere látky.

Aby sme mohli načrtnuté myšlienky previesť do praxe, treba dať odpoveď na celý rad dosiaľ nie dostatočne vyjasnených jazykovedných a predovšetkým psychologických otázok. Na tomto základe by sa potom mohli začať skúmať didaktické a metodické problémy. V tomto článku ide o príspevok k rozsiahlemu a ťažkému okruhu otázok: predkladá sa na diskusiu model (pozri na s. 114), ktorý má ukázať faktory relevantné pre tvorenie a spracovanie textu v ich spolupôsobení a súčasne ukázať, kde sú ešte prípadné medzery a kde preto treba zamerať odborný výskum, aby sa mohla pripraviť nová fundovaná koncepcia vyučovania (Schmidt, 1975).

Pripájam k tomu nasledujúce tézovité vysvetlivky:

1. Každý komunikačný akt je začlenený do ľudskej činnosti a sám je ľudskou činnosťou, ktorá je spoločensky determinovaná.
2. Komunikačná činnosť je cieľavedomá činnosť. Služi na riešenie úloh a má preto objektívnu výzovú štruktúru a subjektívnu výkonovú štruktúru.
3. Komunikačná činnosť prebieha ako cieľavedomá činnosť plánovite, to platí aj

pre automatizované komunikačné procesy, ktoré sa dejú podľa vypracovaných **modelov**.

4. **Tvorenie a spracovanie textu** možno modelovať ako proces obsahujúci viacero **rovín**: spoločenskú, psychologickú a lingvistickú. Medzi nimi jestvujú hierarchické vzťahy v tom zmysle, že každá rovina je funkčne určovaná predchádzajúcou rovinou. Pritom sa každá nasledujúca rovina v predchádzajúcej neutralizuje.

5. Každý komunikačný akt vyplýva zo spoločenských potrieb a realizuje sa za istých spoločenských podmienok. Tieto dve determinanty určujú komunikačnú úlohu: všetky tri veličiny dovedna vytvárajú objektívnu výzovú štruktúru.

6. Komunikačnou úlohou, ktorá vyplýva z objektívnej situácie, vysielateľom, ktorý sám tiež predstavuje spoločenskú objektivitu a zároveň pôsobí aj ako subjektívny faktor, sa určuje komunikačný zámer. S vypracovaním komunikačného zámeru na základe pôsobenia uvedených faktorov sa začína tvorenie textu ako proces psycholingvistickej roviny.

7. Istému komunikačnému zámeru zodpovedá istý komunikačný plán. Komunikačný plán, ktorý je myšlienkovým konceptom na optimálnu realizáciu zodpovedajúceho komunikačného zámeru, riadi a usmerňuje komunikačné postupy a vytvára tak základ pre **konštituovanie** vnútornej a vonkajšej štruktúry textu.

8. **Komunikačné postupy** sú psychicko-jazykové operácie na vyjadrenie rozmanitých (racionálnych, emociálnych, voluntatívnych) obsahov vedomia vysielateľa z hľadiska tvorenia textu primeraného predmetu a komunikačného zámeru, zodpovedajúceho norme a účinného vzhľadom na partnera.

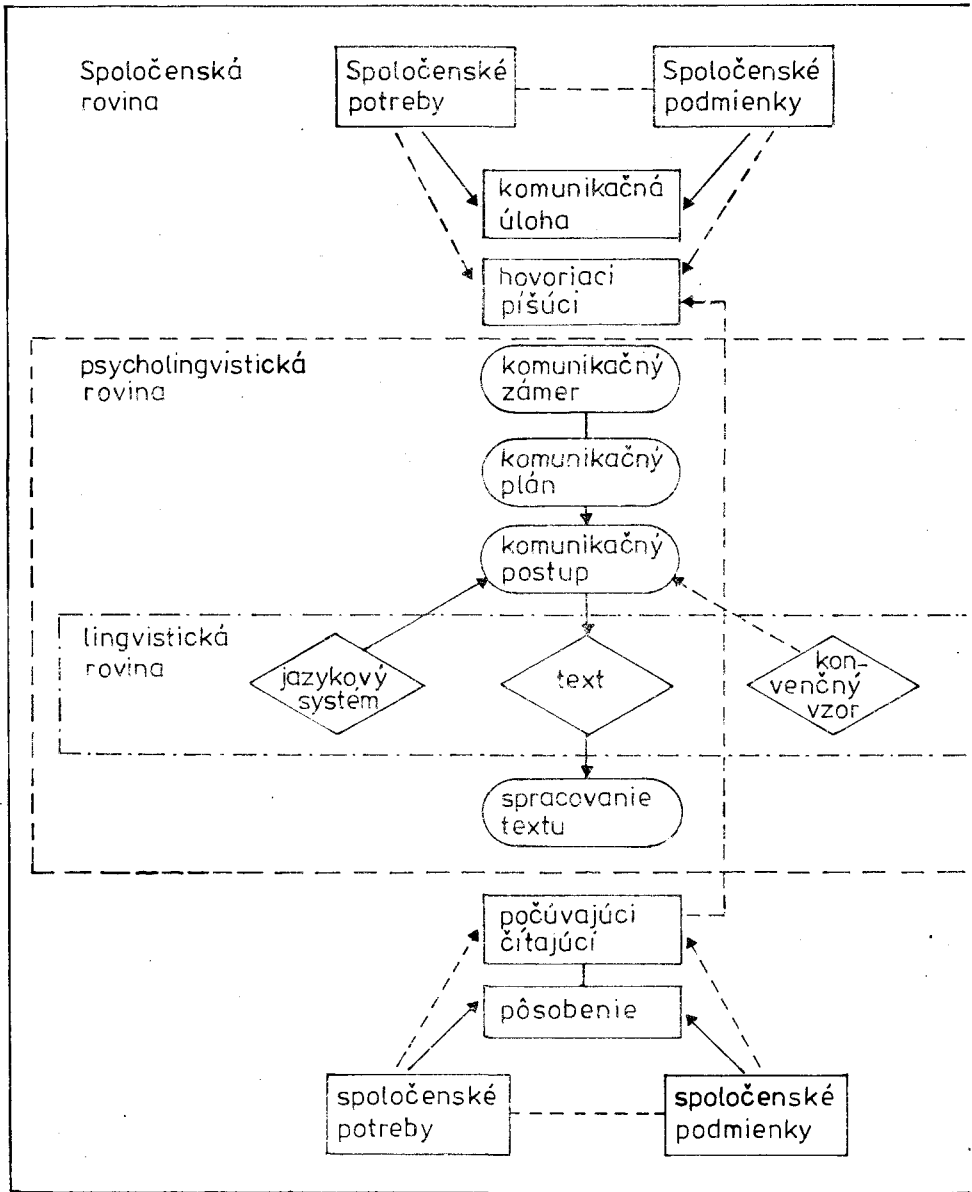
9. Realizácia postupov ako špecifických, na jazyk viazaných psychických procesov je určovaná tromi prvkami: komunikačným plánom, jazykovým systémom ako rezervoárom jazykových možností a konvencionalizovanými formálnymi vzormi pre texty (žánre a i.). Spôsob vplyvu týchto determinánt na komunikačné postupy je rozličný: komunikačný plán operačne riadi výber, riadenie a hierarchiu komunikačných postupov, jazykový systém je inštrumentálnym základom pre jeho materializáciu a konvencionalizované formálne vzory fungujú ako istý selekčný filter.

10. Kým komunikačné postupy ako psychicko-jazykové operácie patria k psycholingvistickej rovine, jazykový systém, konvencionalizované formálne vzory a text **predstavujú** jazykovú rovinu.

11. So spracovaním textu prijímateľa sa komunikačný proces opäť dotýka psycholingvistickej roviny. Prijímateľ sám reprezentuje spoločenskú objektivitu, pôsobí však — podobne ako vysielateľ — pri spracovaní textu ako subjektívny faktor.

12. Pôsobenie textu treba skúmať na spoločenskej rovine. Závisí nielen od textu a prijímateľa, ale popri tom aj od radu iných spoločenských faktorov.

Doteraz sme sa v svojej práci zaoberali v prvom rade tvorením textu. Preto sa nasledujúce úvahy **vzťahujú aj na to a preto sa** v našom modeli fáza spracovania textu ďalej nerozvádza. To však **neznamená**, že by bola menej dôležitá. Otázky recepcie a recepcnej schopnosti sú mimoriadne dôležité.

Aby sme mohli proces tvorenia a spracovania textu vedecky opísať a urobiť ho **naučiteľným**, musia sa zúčastnené veličiny, ktoré v spoločenskej realite vystupujú v nekonečnej mnohotvárnosti, nejako typizovať. Rozlišujeme viacero druhov komunikačných zámerov a nimi určovaných komunikačných plánov, ktoré sa podľa svojej základnej funkcie dajú zhrnúť do dvoch hlavných skupín:

— vecné informovanie	informovanie
— zážitkové informovanie	
— presvedčanie	
— mobilizovanie (ku konaniu)	aktivovanie
— vzbudzovanie záujmu	
— emociálne dojímanie	

Komunikačné postupy, ktoré iste ešte nie sú uvedené v úplnosti (chýbajú napr. **reproduktívne a receptívne postupy**), zoskupujeme predovšetkým takto:

- I oznamovanie, tvrdenie, konštatovanie
- II informovanie, opisovanie, rozprávanie, posudzovanie, líčenie, referovanie
- III vysvetľovanie, porovnávanie, zhŕňanie, zovšobecňovanie, vyvodzovanie
- IV zdôvodňovanie, dokazovanie, vyvracanie, odhaľovanie
- V argumentovanie
- VI podacovanie, prosenie, vyzývanie/apelovanie, vyžadovanie, odkazovanie, rozkazovanie
- VII opytovanie

V navrhnutom triedení sú rozličné ťažkosti, ktoré sme už charakterizovali (Schmidt, 1974); možno ho hodnotiť len ako **pracovnú hypotézu**. Treba si predovšetkým všimnúť, že jednotlivé **komunikačné postupy** sú **rozdielne zložité** a mnohé z nich sa vyskytujú **jednak samostatne**, **jednak ako prvky zložitejších postupov**. Tak môže oznamovanie fungovať na jednej strane samostatne, na druhej strane ako prvok veľmi mnohých postupov: postupy skupín I, III, IV sa objavujú samostatne, **i ako prvky argumentovania (V)**; porovnávanie môže vystupovať samostatne, ale aj **ako prvok zovšobecňovania a vyvodzovania**, ktoré sú uvedené s ním v jednom rade. Postupy radu II a argumentovania sú vždy komplexné.

Komunikačné úlohy a texty možno typizovať podľa rovnakého princípu ako komunikačné zámery a komunikačné plány. Môžeme tak rozlišovať nasledujúce typy textov: **vecne informujúci**, **zážitkovo informujúci**, **presvedčujúci**, **vzbudzujúci záujem**, **emociálne dojímavíci**.

Potrebná subklasifikácia typov textu sa urobí podľa psychicko-jazykových operácií, ktoré sa zisťujú ako dominujúce pri analýze textu (komunikačných postupov). **Tak** možno **vecne informujúci text** klasifikovať ako **oznámenie**, **správu**, **opis**, **porovnanie**, **zhrnutie**, alebo **mobilizujúci text** ako **podnet**, **prosbu**, **výzvu/apel**, **požiadanie**, **poukázanie**, **rozkaz** atď. Ostáva preskúmať, do akej miery a akým

spôsobom možno a treba vychádzať pri typizácii komunikačných úloh zo spoločenských oblastí činnosti a vecných oblastí (politika, ekonómia, veda, technika, umenie, zákony a zmluvy).

Tieto úvahy vedú k otázke, akú jazykovednú bádateľskú prácu treba vykonať, aby sa načrtnuté predstavy mohli uskutočniť (Schmidt, 1976). Všeobecnou úlohou je skúmať a lingvisticky i psychologicky opísať faktory a podmienky jazykovej komunikácie s osobitným zreteľom na komunikačné plány relevantné v socialistickej spoločnosti a na komunikačné postupy dôležité pre socialistické všeobecné vzdelanie z hľadiska ich naučiteľnosti vo všeobecno-vzdelávacej škole. Pritom treba odhaliť všeobecné príznaky a zákonitosti komunikačnej činnosti ako aj osobitné príznaky a zákonitosti písomnej a ústnej komunikácie.

Podstatnou súčasťou vytýčenia cieľa je vypracovanie základného modelu pre návod na jazykové stvárňovanie od komunikačnej úlohy až po jej riešenie v podobe jazykovej výpovede (text), t. j. skúmanie procesu jazykového stvárňovania má poskytnúť odborné vedecké základy pre odvodzovanie metodických pracovných krokov pri riešení komunikačných úloh. Popri skúmaní a opisovaní podstaty, funkcie a štruktúry komunikačných plánov a komunikačných postupov sú teda predmetom výskumu aj zákonitosti pre postupnosť a zviazanosť rozličných operácií v procese produktívnej a receptívnej jazykovej činnosti.

V ďalšom treba skúmať, ako možno zabezpečiť schopnosť žiakov vedenie a znalosti získané v práci s komunikačnými plánmi a komunikačnými postupmi samostatne používať pri kladení vždy novších úloh (efekt transferu). Toto hľadisko môže byť dôležité aj pre opis a členenie komunikačných postupov a najmä pre ich pedagogické prehodnotenie. V súčasnom štádiu výskumu sa táto problematika ešte nedá vyjasniť. Okrem toho treba mať na pamäti, že riešenie novej komunikačnej úlohy vždy vyžaduje tvorivý výkon.

Na základe zodpovedajúcich výsledkov výskumu bude možné nielen opísať texty, resp. typy textu a ich základné komunikačné plány, ale aj vypracovať základy pre operatívny postup pri riešení komunikačnej úlohy a fixovať ich v základnom modeli pre návod na jazykové stvárňovanie. Pritom má pojem komunikačnej úlohy osobitný význam do tej miery, do akej táto úloha tvorí „začiatkový člen“ komunikačnej činnosti v spoločensky založenej a determinovanej komunikačnej činnosti. Od tejto úlohy závisia do veľkej miery funkčné a štruktúrne kritériá a možnosti pre výstavbu vhodného komunikačného plánu a jej jazykovej realizácie v texte. Odvodenie štruktúry plánu a štruktúry textu zo štruktúry úlohy a opis jazykovej realizácie komunikačnej úlohy v texte patria preto k základným čiastkovým cieľom celkového projektu.

Pri skúmaní treba využiť výsledky výskumov marxisticko-leninskej psychológie o podstate a štruktúre ľudskej činnosti a špeciálne komunikačnej činnosti, odkryt relevantné vzťahy k jazykovede a v rámci špecificky jazykovedných bádateľských metód (analýza, porovnávanie a hodnotenie textov, ktoré majú v pozadí rovnaké

alebo podobné komunikačné úlohy) dôjsť k podmienkam, osobitnostiam a operáciám jazykového stvárňovania.

Osobitné miesto v rámci integrálnej, funkcionálnej a operatívnej náuky o jazyku zaujíma výskum a zobrazenie lexikálnych a gramatických prostriedkov a pravidelností, ktoré možno využiť pri realizácii istých komunikačných zámerov, lebo tu sa účinne prejavuje **dialektika jazykovej činnosti a jazykového systému, systémových vzťahov medzi prvkami a ich použitím pri používaní jazyka špecifickým spôsobom**. Výskumy musia viesť k záverom o tom, aké **znalosti lexikálnych a gramatických prostriedkov a pravidelností** musia žiaci získať a ktoré **schopnosti pre voľbu jazykových prostriedkov na realizovanie komunikačných zámerov pri používaní istých komunikačných postupov** treba rozvíjať.

Lexika a gramatika musia byť v ich vzájomnom pôsobení opísané tak, aby bolo zreteľné:

— ktoré argumenty sú dôležité, smerodajné a možné pre voľbu slova a gramatických prostriedkov pri realizácii komunikačných zámerov na základe istých komunikačných postupov;

— ktoré lexikálne a gramatické prostriedky treba ovládať, ak sa má získať schopnosť vedome, straniccky, účinne a primerane predmetu používať jazykové prostriedky na jednej strane a úplne pochopiť jazykové texty na druhej strane;

— aké metajazykové poznatky z oblasti lexiky a gramatiky sú nevyhnutné pre **komunikačnú schopnosť** a aký je pritom vzťah medzi **poznáním jazyka a ovládaním jazyka**.

Výsledkom takýchto výskumov by mal byť opis lexiky a gramatiky, zahrňujúci podstatné vlastnosti lexikálnych a gramatických prostriedkov, ktoré sú pre riešenie istých komunikačných úloh podstatné, a vychádzajúci z toho, že **systematika ich výkladu je jazykovedným základom pre formovanie vyučovania jazyka s ohľadom na komunikačné plány a komunikačné postupy**. Takýto systematický opis lexiky a gramatiky je nevyhnutným predpokladom pre funkcionálnu a operatívnu náuku o jazyku.

Opis lexiky a gramatiky sa má urobiť tak, aby bol hovoriacemu pomocou pri **rozhodovaní**, ktoré musí vykonať, keď chce svoje komunikačné zábery realizovať optimálne. To predpokladá, že sa zistí, na akých vlastnostiach je založená sila **pôsobenia lexikálnych a gramatických prostriedkov** a aké súvislosti medzi jazykovými a gnozeologickými alebo pragmatickými kategóriami, ako je **vedeckosť, stranicnosť, účinnosť, užitočnosť** a i. Týmito výskumami treba podchytiť úlohu lexiky a gramatiky v poznávacom a komunikačnom procese z funkčného a operatívneho hľadiska a vymedziť miesto lexikálneho a gramatického opisu v jazykovom základe pre ďalší rozvoj vyučovania materinského jazyka a vyučovania cudzích jazykov vo **všeobecnovzdelávacej škole**.

Bibliografia

- MARX, K.: Thesen über Feuerbach. In: K. Marx -- F. Engels. Werke, 3. Berlin 1969, s. 533.
- HARNISCH, H. — SCHMIDT, W.: Kommunikationspläne und Kommunikationsverfahren. In: Linguistische Studien des Zentralinstituts für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR. Reihe A, Arbeitsberichte, Berlin 1974, s. 30 n.
- SCHMIDT, W.: Theoretische und methodologische Grundfragen der Ausbildung von Muttersprachlehrern. In: Potsdamer Forschungen, Wissenschaftliche Schriftenreihe der Pädagogischen Hochschule „Karl Liebknecht“ Potsdam, Reihe A, Heft 13, Potsdam 1975, s. 13 n.
- SCHMIDT, W. (Hrsg): Arbeitsstandpunkte und Beiträge zu dem Forschungsprojekt „Sprachwissenschaftliche Grundlagen der muttersprachlichen Bildung und Erziehung“. In: Potsdamer Forschungen, Reihe A, Heft 18, Potsdam 1976.

VZTAH SLOVESA A MENNÝCH ARGUMENTOV V PREDIKÁCI

VIKTOR KRUPA

V typológii sa až dosiaľ očividne uprednostňoval výskum morfológických štruktúr, pre ktoré je príznačná veľká formálna i obsahová rozmanitosť a súčasne relatívna **nezávislosť** od reality. Morfológické prostriedky však **nepredstavujú** uzavretú **jazykovú** sféru ani z funkčného hľadiska, ale sú iba jedným z možných spôsobov **vyjadrovania** gramatických významov. Preto ak chce typológia preniknúť do podstaty jazyka, musí skúmať gramatiku v jej úplnosti, teda aj syntax. Syntaktické štruktúry a vzťahy sú na rozdiel od morfológických (a lexikálnych) pomerne málo rozmanité; dá sa však o nich povedať, že súvisia s myslením tesnejšie ako prostriedky morfológické. Tento názor nastáva napr. aj V. N. Jarceevová (1976, s. 11—12) a niet dôvodov pokladať ho za neopodstatnený. Pre jazyk ako prostriedok komunikácie je dôležité, aby sa menil **postupne**, tak, že sa napriek všetkým zmenám **nenarušuje** zrozumiteľnosť. Z týchto dvoch predpokladov (spätosť s myslením a postupnosť vývinu) vyplýva, že jazyk ako kumulatívny výtvor mnohých generácií **zákonito** obsahuje v rozličnej miere a vo viacerých vrstvách stopy niekdajších spôsobov myslenia a interpretácií sveta.

Môže sa zdať, že toto tvrdenie odporuje nášmu odmietavému postoju k teórii jazykovej relativity. Je to iba zdanlivé protirečenie. Podľa teórie jazykovej relativity **jazyk rozhodujúcim** spôsobom ovplyvňuje myslenie, ba i konanie ľudí. Naproti tomu **my sa nazdávame**, že vo vzťahu jazyk — myslenie nejde o jednostranný vplyv, ale o interakciu, v ktorej myslenie ako obsah je vždy o čosi popredu pred konzervatívnejšou formou, teda jazykom. Hoci nositeľom myslenia je jazyk, myslenie sa dokáže oslobodzovať od jeho vplyvu a jazykové **prostriedky** zase podliehajú korekciám pod tlakom nových, zmenených prvkov v **myslení**. Vnútoraná konzistentnosť jazyka je zárukou, že rozsah a povaha zmien nepresiahnu istú kritickú hodnotu, za ktorou by **vážne** narušovali priebeh komunikácie. Súčasne však konzistentnosť neznemožňuje **jazyku** meniť inventár prvkov; iba reguluje prebiehajúce zmeny a uvádza ich do **súladu** s jazykovou štruktúrou, či už spôsobom asimilatívnym (prispôsobovanie nových prvkov), alebo spôsobom akomodatívnym (prispôsobovanie štruktúry).

Vzťah jazyka a myslenia je vzťahom relatívnej závislosti, ktorý umožňuje vývin jazyka i vývin myslenia. Ak pripisujeme gramatike úlohu konzistentnosti, netvrdíme, že do nej neprenikajú nové prvky. S rastom frekvencie používania sa **nové prvky** automatizujú, ich obsah sa ochudobňuje o konkrétnejšie zložky. Gramatikalizovaný prvok stráca referenčnú stránku a zachováva si len stránku valenčnú. Toto stanovis-

ko nám umožňuje zastávať tézu o interakcii jazyka a myslenia napriek značnej rozmanitosti jazykových foriem a zásadnej jednoty myslenia. Tu prichádzame k otázke hĺbkových a povrchových štruktúr. V transformačnej generatívnej gramatike sa hĺbkové štruktúry chápali ako syntaktické. Postupne sa však posunuli do roviny sémantickej a na najhlbšej rovine, ako sa zdá, majú univerzálnu platnosť. Naproti tomu povrchové štruktúry sú priamo vnímateľné v reči a je možné skonštruovať súbor transformácií, pomocou ktorých sa dajú odvodiť od hĺbkových štruktúr. Ak by sme uznali zásadnú univerzálnosť hĺbkovej štruktúry, potom rozdiely medzi jazykmi by sa zredukovali na rozdiely: (1) v povrchových štruktúrach; (2) v súboroch transformačných pravidiel. Ale povaha a spôsob existencie hĺbkových štruktúr nie je uspokojivo preskúmaná.

Predpoklad, že hovoriaci tvorí pri rečovom akte povrchové štruktúry z hĺbkových pomocou presne vymedziteľného súboru transformácií, je zjednodušením. Rečový akt sa uskutočňuje oveľa zložitejšie a hovoriaci nečerpá len z paradigmatického aparátu (prvky ktoré pomocou transformácií zobrazuje do lineárnych rečových štruktúr), ale aj zo syntagmatických súvislostí, keď napríklad vydeľuje potrebné slovo z hotových obrátov hovorovej reči (Lurija, 1975, s. 40). Hĺbkové štruktúry ako prostriedok umožňujúci nachádzať totožnosť medzi povrchovo rozdielnymi štruktúrami sú v istom zmysle recentnejšie ako povrchové štruktúry, sú obsahovej, nie formálnej povahy a explicitne ich možno formulovať len pomocou interpretácií bezprostredne pozorovateľných povrchových štruktúr. Kategória hĺbkovej štruktúry spája teda v sebe momenty ontologické s momentami gnozeologickými. To neznižuje užitočnosť tejto kategórie pre typológiu, v ktorej môže zohrať úlohu spoločného menovateľa. Veľmi plodná sa ukázala v aplikácii na kategóriu pádov.

Hoci potreba rozlišovať hĺbkovú a povrchovú rovinu pri pádoch sa pociťovala už dávnejšie (Meščaninov, 1975; obsahuje články spreď druhej svetovej vojny), najzreteľnejšie rozlíšil tieto dve roviny C. J. Fillmore. Pravda, súbor hĺbkových pádov v jeho prácach nie je celkom ustálený. Vo svojej prvej štúdii (Fillmore, 1966) rozlišoval ergatív (neskoršie označovaný ako objektív), agentív, datív, komitatív a inštrumentál. O dva roky (Fillmore, 1968) vylúčil zo súboru hĺbkových pádov komitatív, pridal lokatív, ergatív rozčlenil na objektív a faktitív, takže dostal tento súbor pádov: agentív, datív, inštrumentál, faktitív, objektív a lokatív. V tejto svojej rozsiahlej práci Fillmore pokladá uvedené pády za elementárne. V skutočnosti však tieto pády vstupujú medzi sebou do viacerých opozícií a dajú sa analyzovať na významové komponenty. Predovšetkým je tu opozícia aktívnosti a pasívnosti. Aktívne sú agentív a inštrumentál; k pasívnym patria datív, faktitív a objektív. Ako druhá opozícia prichádza do úvahy životnosť — neživotnosť, ktorá stavia do protikladu agentív a datív (ako životné) a inštrumentál, faktitív a objektív (ako neživotné). A napokon do tretej opozície vstupujú na jednej strane datív a faktitív (v plnšej miere vyjadrujúce zásah argumentu dejom) a na druhej strane objektív (ako bezpríznakový člen tejto opozície). Názorne to vyplýva z nasledujúcej tabuľky:

pád	aktívny	nie aktívny	
		intenzívny	nie intenzívny
životný	agentív	datív	
neživotný	inštrumentál	faktitív	objektív

Ukazuje sa, že pre všetky priesečníky dištinkívnych príznakov máme pád, s výnimkou kombinácie životný + nie aktívny + nie intenzívny. Tejto charakteristike vyhovuje benefaktív, ktorý neskoršie na základe výskumu austrálskych jazykov navrhol M. C. Sharpe (1970). Do tejto schémy neboli zahrnuté pády, ktoré primárne neplnia syntaktické funkcie, napr. lokatív. No v tých prípadoch, kde lokatív má bezprostredný vzťah k deju vyjadrovanému slovesom (napr. *Prekonal úmornú cestu*), nie je odlišiteľný od objektívu. Fillmore pracoval na svojej schéme aj ďalej. Zaviedol do nej kontraagentív, namiesto datívu hovorí o vnímateľovi a termín faktitív nahrádza rezultatívom (Fillmore, 1969, s. 116). Neskoršie pridáva zdroj (source), cieľ (goal), pole (range) a spontánnu silu (non-instigative cause) spôsobujúcu stav či proces (Fillmore, 1971, s. 39). Pokusy aplikovať Fillmoreovu schému na rozličné jazyky vyniesli na povrch jej nedostatky; na niektoré z nich poukázala N. D. Arutunovová (1973) a nie je potrebné opakovať ich tu.

Podľa nášho názoru podstatu pádov nemožno pochopiť bez vzťahu k slovesu. Ak vezmeme na jednej strane typy menných argumentov, rýchlo zistíme, že nie sú to dve nezávisle premenné. Naopak, existujú medzi nimi isté korelácie, pozitívne (kompatibilnosť) i negatívne (inkompatibilnosť). Korelácie medzi slovesami a mennými argumentmi nás privádzajú k otázke vnútorného usporiadania predikácie. Tu budeme posudzovať len jadro predikácie bez modálnosti (teda vlastne propozíciu) a bez príslovkových určení. Bolo by azda vhodné pripomenúť si, že predikácia nie je obsiahnutá v realite, o ktorej sa komunikuje. Je bezprostredným dôsledkom poznávania, ktoré rozčleňuje realitu na jednotlivé aspekty a potom ich dáva do súvislostí. Súčasne je predikácia spôsobom poznávania, umožňujúcim hľadanie a konštatovanie súvislostí. Predikáciu môžeme chápať ako systém, v ktorom argumenty predstavujú prvky a sloveso je nositeľom vzťahu medzi týmito prvkami. Potom pre predikáciu platia tie isté zákonitosti ako pre systém vo všeobecnosti. To znamená, že vzťahy nemôžu existovať bez prvkov a prvky bez vzťahov; medzi prvkami (= mennými argumentmi) a vzťahmi (= slovesom) jestvuje relatívna závislosť.

Zvláštnosťou predikácie ako systému je to, že je postavená na jedinom vzťahu, ktorý môže byť jednoduchý alebo zložený. Predikačný vzťah v jazykových formách odráža vzťahy medzi rozličnými stránkami reálnych objektov. Podľa počtu menných argumentov môže byť unárny, binárny, ternárny atď. V unárnom vzťahu vystupuje pri slovese jediný menný argument, napr. *Kameň je tvrdý. Chlapec leží. Sólista*

spieva. Námorník pláva. Dievča sa smeje. Porazilo ho. Ako vidno z príkladov, **jednotlivé** argumenty predstavujú objekt stavu, prežívateľa stavu, objekt procesu, pôvodcu činnosti a v poslednom prípade pasívneho prijímateľa činnosti, pre ktorú nebol definovaný pôvodca. Zvláštnym prípadom unárneho vzťahu sú zvrtné slovesá (napr. *Vojak sa oholil*), v ktorých pôvodca vykonáva činnosť sám na sebe. Pravda, z dnešného hľadiska významovo zvrtné (reflexívne) nie sú slovesá *smiať sa, páčiť sa, usilovať sa*, v ktorých sa hrá len úlohu slovotvornú.

Binárne vzťahy sú najčastejšie také, v ktorých jeden argument zastupuje pôvodcu činnosti a druhý objekt, cieľ či výsledok tejto činnosti, napr. *Sedliak kosí trávu. Vojak zastrelil nepriateľa. Murár postavil dom.* V binárnom vzťahu sa vyskytujú aj iné typy argumentov, napr. *Domorodcom sa páčili koralky* (prežívateľ a objekt), *Hrom zabil horára* (neživotný pôvodca a životný objekt), *Chlapec sa pumýval mydlom* (pôvodca a nástroj).

Ternárne vzťahy často vyžadujú popri pôvodcovi ešte prítomnosť objektu činnosti a jej nástroja, adresáta a pod., napr. *Roľník okopával motykou zemiaky. Sestra napísala matke list.* Vyskytujú sa, prirodzene, aj **viacčlenné** vzťahy, ako vo vete *Pastier vystrúhal chlapcovi nožom píšťalku.* Tu sloveso (*vystrúhať*) usúvzťažňuje pôvodcu činnosti s jej výsledkom, nástrojom a recipientom (vo Fillmoreovej terminológii by sme mohli hovoriť o agentíve, rezultatíve, inštrumentáli a benefaktíve). **Viacčlenný vzťah** možno chápať ako zložený z niekoľkých elementárnych vzťahov. **Tu** už je potrebné riešiť otázku hierarchizácie jednotlivých elementárnych vzťahov, **lebo** všetky argumenty nie sú v rovnako tesnej spojitosti so slovesom ani medzi sebou navzájom. V uvedenej vete sloveso *vystrúhať* sprostredkuje tieto vzťahy:

- (1) pôvodca — výsledok (*pastier vystrúhal píšťalku*),
- (2) pôvodca — prijímateľ (*pastier vystrúhal chlapcovi*),
- (3) pôvodca — nástroj (*pastier vystrúhal nožom*),
- (4) nástroj — výsledok (*píšťalka bola vystrúhaná nožom*),
- (5) výsledok — prijímateľ (*píšťalka bola vystrúhaná chlapcovi*),
- (6) nástroj — prijímateľ (*chlapcovi bola vystrúhaná nožom*).

Jednotlivé vzťahy sa veľmi odlišujú čo do stupňa samostatnosti; kým vety (1), (4) a možno i (5) sú syntakticky samostatné (v klesajúcom poradí), vety (2), (3) a **najmä** (6) sú **prijateľné** len v istom pevnom kontexte, napríklad ako odpovede na doplňovacie otázky.

V jazyku sa vyskytujú aj nulové predikačné vzťahy, t. j. také, ktoré nezahŕňujú nijaké argumenty, napr. *Prší. Sneží. Hrní.* Tieto slovesá referujú o realite v nerozčlenenej podobe. Označujú stav, proces alebo činnosť, ktorá postihuje celé prostredie a ktorej pôvodca nie je definovaný.

Na základe týchto poznámok by sa zdalo, že sloveso je čistý vzťah. To by bolo veľmi zjednodušené chápanie povahy slovesa i predikácie. Tzv. čistých relácií je

medzi slovesami pomerne málo (napr. *je, stáva sa, patrí, rovná sa*); ostatné slovesá okrem relačnej zložky, nosnej gramaticky, obsahujú zložku lexikálnu. Toto sémantické rezíduum má referenčnú hodnotu. Bližšie špecifikuje, v akej podobe sa realizuje vzťah medzi mennými argumentmi a nedá sa jednoznačne odvodiť od relačnej zložky. Jednotlivé slovesá sa môžu odlišovať buď čo do relačnej zložky, alebo čo do lexikálnej zložky. Napr. vo dvojiciach *predať — kúpiť, dať — dostať* a i. máme pred sebou len relačný rozdiel. Pre dvojicu *predať — kúpiť* by sa lexikálna zložka dala parafrázovať ako „prechod predmetu do držby iného majiteľa za peniaze“ a pre dvojicu *dať — dostať* zase ako „prechod do držby iného majiteľa zadarmo“. Slovesá v opozícii sa odlišujú len smerom, orientáciou vzťahu medzi mennými argumentmi. Naproti tomu v rade *dať — predať — nanútiť* ide vlastne o identický ternárny vzťah medzi dávajúcim, prijímajúcim a objektom; rozdiel medzi týmito slovesami spočíva len v lexikálnej zložke — prechod predmetu do držby iného majiteľa zadarmo (*dať*), za peniaze (*predať*) alebo proti vôli prijímajúceho, či už zadarmo alebo za peniaze (*nanútiť*). Podobne je to v rade *dostať — kúpiť — zhabať — ukradnúť*.

Sloveso v predikácii nemôžeme teda pokladať za čistú reláciu, ale musíme pripustiť, že je súčasne i substanciou. Kompatibilnosť slovesa so substantívom nezávisí len od relačnej zložky, ale aj od lexikálnej zložky významu. Relačná zložka rozhoduje o kompatibilnosti na najvšeobecnejšej, najabstraktnejšej rovine a uplatňuje sa v produktívnych gramatických konštrukciách (napr. *Chlapec píše úlohu. Otec poslal synovi list* a pod.). Naproti tomu lexikálna zložka rozhoduje o spôsobe spätosti slovesa so substantívom tam, kde máme do činenia s odchýlkami (napr. *Žiak hrá na klavíri. Dieťaťu sa zapáčila hračka* a pod.). Z týchto úvah nevyhnutne vyplýva záver, že medzi prvky predikácie ako systému patria nielen menné argumenty, ale aj sloveso vzhľadom na svoju lexikálnu zložku. Potom by bolo potrebné pozmeniť doterajšiu terminológiu; namiesto nulového vzťahu vo vetách *Prší. Sneží. Hrmí* musíme hovoriť o vzťahu unárnom. Veta *Les šumí* by zase bola príkladom nie unárneho, ale binárneho vzťahu atď.

Predikát teda vyjadruje: 1. nerozčlenený stav, proces, činnosť; 2. stav, proces, činnosť vo vzťahu k jedinému argumentu; 3. vzájomnú interakciu argumentov, ktoré sa rozlišujú čo do spôsobu a stupňa participácie na činnosti. Obidvoje, spôsob i stupeň participácie možno pokladať za odraz súvislostí v danom výseku reality, prefiltrovaných poznávacím subjektom. Stupeň i spôsob participácie sa podáva v jazyku diskretne. Diskretizácia je hrubšia na rovine gramatickej, vzhľadom na vyššiu abstraktnosť, kým na rovine lexikálnej je jemnejšia. Gramatickej sekvencii pôvodca — vnímateľ — prijímateľ zodpovedá oveľa bohatšia škála na rovine lexikálnej, napr. *Vedec napísal knihu — Vedec zostavil knihu — Vedec prepracoval knihu — Vedec prepísal knihu — Vedec preštudoval knihu — Vedec prelistoval knihu — Vedec si prezrel knihu — Vedec videl knihu — Vedec dostal knihu — Vedec mal knihu*.

Nerozčlenené výpovede typu *Prší. Mrzne. Hrmí* sú zaujímavé hlavne preto, lebo poskytujú predstavu o tom, ako vyzerá každá výpoveď v prvej fáze vzniku, keď hovoriaci začne uskutočňovať svoj zámer. Vo vetách vypovedajúcich o stave a zmene stavu prostredia nerozčlenenosť z objektívnych príčin prejde všetkými fázami tvorby výpovede až do povrchovej štruktúry. Vo výpovediach iného druhu sa stráca veľmi skoro. Ak pokladáme za najelementárnejšie rozlišovanie, povedzme, substancii a vzťahov, vzdialenou obdobou ktorého je protiklad mien a slovies, hovoriaci môže postupovať dvojako pri uskutočňovaní zámeru. Buď začne od istých substancii a chce konštatovať ich existenciu resp. vzájomné vzťahy, alebo ho upúta istý vzťah a chce konštatovať, medzi ktorými substanciami platí. Keď sú východiskom substancie, zúži sa nevyhnutne súbor vzťahov, z ktorých možno pri ďalšom kroku tvorby výpovede vyberať. A naopak, keď sa vychádza zo vzťahu, zúži sa zase súbor možných substancii. Toto treba mať na pamäti, keď si kladieme otázku, čo je určujúce vo vzťahu mien a slovesa v predikácii. Na tejto rovine je najprimeranejšie hovoriť o vzájomnej podmienenosti, súvislosti substancii a vzťahov. Pokiaľ ide o rovinu gramatickú, organizačným stredobodom predikácie (a teda i vety) je nevyhnutne sloveso. Vyplýva to zo systémového chápania predikácie, v ktorej je sloveso nositeľom vzťahu, a teda jednotiacim faktorom. Tomu vôbec neodporuje fakt, že v niektorých jazykoch sloveso v rámci syntaktickej zhody prijíma ukazovatele niektorých menných kategórií. Naopak, včlenenie subjektívnych a objektívnych ukazovateľov zvyšuje organizačnú rolu slovesa vo vete (Chafe, 1970, s. 97).

V počiatkovej fáze tvorby výpovede nemožno hovoriť o podradenosti menných argumentov slovesu, ale len o ich vzájomnej spätosti. Spôsob spätosti a gramatická závislosť sa špecifikuje až v ďalších fázach; pritom prvoradá hĺbková závislosť nemusí byť zobrazená na povrchovej rovine takisto ako prvoradá závislosť, pretože v reči sa okrem kauzálnych (a iných) vzťahov v realite, o ktorej sa komunikuje, uplatňuje ešte aj hľadisko hovoriaceho. Napríklad situáciu, pri ktorej povodeň poškodí most, môžeme opísať vetou *Príval posunul most*, v ktorej je príval podávaný ako aktívna sila, alebo aj vetou *Most sa posunul za prívalu (Most sa posunul v prívale. Most sa posunul pod náporom prívalu)*, kde sa príval interpretuje len ako časovo-miestna či príčinná okolnosť. Tú istú situáciu možno opísať aj vetou *Most bol posunutý prívalom*. Aký je rozdiel medzi parafrázami *Most sa posunul za prívalu* a *Most bol posunutý prívalom* vo vzťahu k vete *Príval posunul most*? Z referenčného hľadiska tu rozdiel očividne nie je. Keby sme hĺbkové pády definovali len z hľadiska referenčného, stratil by sa nám rozdiel medzi syntaktickými a adverbialnými pádmi a jazyk ako odraz by sme stotožnili s odrážanou realitou. Rozdiel medzi výrazmi *prívalu* a *prívalom* pristupuje však na úrovni odrazu ako prejav subjektívneho momentu; prvý prípad posudzuje príval ako časovo-príčinnú okolnosť, kým v druhom prípade ide o agentívnu silu, podobne ako vo vete *Príval posunul most*. Teda to, čo sa označuje ako hĺbkové pády, sú úlohy, ktoré naše vedomie pripisuje zložkám opisovanej situácie.

Híbkové pády sú definované bez vzťahu k forme slovesa a k jeho konkrétnemu významu. To, pravda, neznamená, že sú nezávislé od sémantického typu slovesa, pretože isté typy menných argumentov sú kompatibilné s istými typmi sloves. Naproti tomu povrchové pády sú závislé od slovesnej formy (*Príval posunul most — Most bol posunutý prívalom*). Nemusi to byť len slovesný rod (ako v jazykoch nominatívno-akuzatívnych) alebo prechodnosť (ako v jazykoch ergatívnych), ale napríklad aj čas (ako napr. v gruzínčine, kde sa agens môže vyjadrovať buď nominatívom, ak je sloveso v prítomnom čase, ergatívom, ak je sloveso v aoriste, alebo datívom, ak je v minulom čase dokonavom). Napokon povrchový pád môže byť podmienený lexikálne, a to v tých prípadoch, keď sloveso má vlastnú svojráznu (neproduktívnu) väzbu, ako napr. *závisieť od, zvíťaziť nad, hrať na* alebo *hrať v* a pod. V týchto prípadoch aj adverbálny pád môže plniť syntaktické funkcie (porov. Kuryłowicz, 1949).

Ukazovateľom povrchového pádu môže byť aj slovosled, spravidla v súčinnosti so slovesnou formou. Pri syntaktickom využití slovosledu v predikácii sa uplatňujú dva faktory. Po prvé, faktor tesnosti, podľa ktorého to, čo tvorí tesnejšiu jednotku so slovesom (napríklad priamy predmet), stojí bližšie k slovesu ako to, čo je so slovesom späť na vyššej hierarchickej rovine, napríklad podmet (porov. japonskú vetu *Seito „Žiak“ ga hon „knihu“ wo jonda „čítal“*). Po druhé, faktor priority, podľa ktorého to, čo je dôležitejšie alebo známejšie, stojí pred tým, čo je menej dôležité alebo menej známe. V takomto prípade podmet obyčajne stojí pred slovesom a priamy predmet hneď za slovesom (porov. anglickú vetu *The student read a book* alebo jej slovenský preklad *Žiak čítal knihu*).

V niektorých jazykoch obidva vetné členy stoja za slovesom. V polynézskych jazykoch a v niektorých iných jazykoch Oceánie (napr. v jazyku fidži) sa vtedy uplatňuje faktor priority (porov. maorijskú vetu *Ka patu „Zabil“ a Kupe „Kupe“ i te wheke „chobotnicu“*). Inokedy sa obidva faktory kombinujú, ako napr. v tongánčine, kde priamy predmet stojí bezprostredne za slovesom, podmet v ergatívnom páde nasleduje za ním a okrem toho sa vyjadruje krátkou zámennou formou na začiatku vety pred slovesom (porov. vetu *Na'a nau „oni“ ilo „našli“ ia „jeho“ 'e kinautolu „oni“ = „Oni ho našli“*).

Tradične sa za ukazovateľa pádov pokladali iba flexie podstatných mien, nanajvýš častice ako anglické *of, to*, francúzske *de, à* a pod. Toto ponímanie treba však podstatne rozšíriť, a to jednak o zmeny slovesného tvaru, ako si to na filipínskych jazykoch všimol napr. H. McKaughan (1970), jednak o lineárne usporiadanie prvkov predikácie, teda o slovosled. Vyjadrovanie pádov na slovesnej forme nie je vlastne nič exotické, ak si uvedomíme, že menné argumenty so slovesom tvoria jeden systém; v zásade niet nijakých prekážok, pre ktoré by sa nemohli vzťahy medzi prvkami tohto systému vyjadrovať na každom alebo aspoň na hociktorom prvku v rámci systému. Pokiaľ ide o slovosled, predikáciu v jazykoch s pevným slovosledom by bolo možné interpretovať ako orientovaný graf (alebo usporiadanú množinu),

kým predikácia v jazykoch s voľným slovosledom by vyhovovala definícii neorientovaného grafu (neusporiadanej množiny).

Potreba rozlišovania hĺbkových a povrchových pádov nesie so sebou potrebu stanovenia transformácií medzi obidvoma súbormi pádov. Ako vyplýva z predchádzajúcich viet, medzi hĺbkovými a povrchovými pádmí nejestvuje jednojednoznačné priradovanie. Najkomplikovanejší je prevod v tzv. nominatívno-akuzatívnom (krátko v nominatívnom) type, ku ktorému patria skoro všetky európske jazyky. Transformačné pravidlá musia brať do úvahy, či je sloveso prechodné alebo neprechodné a pri prechodných záleží na tom, či je v aktívnom alebo v pasívnom tvare. Ak je sloveso neprechodné, transformuje sa jeho jediný argument na povrchovú rovinu ako nominatív, či už je to agens alebo patiens. Pri prechodnom slovese v aktívnom tvare sa agens transformuje ako nominatív, kým patiens ako akuzatív. Ak je prechodné sloveso v pasívnom tvare, do nominatívu sa transformuje patiens, kým agens prechádza do inštrumentálu. Inštrumentál je však aj pádom nástroja, bez ohľadu na to, či je sloveso v aktívnom alebo pasívnom tvare. To má v slovenčine jeden zaujímavý následok: V pasívnej vete nemožno súčasne vyjadriť nástroj i agensa. Teda aktívna veta *Poľovník zabil zajaca gulkou* nemá stopercentný pasívny ekvivalent. Musíme si vybrať buď variant ** Zajac bol zabitý poľovníkom*, alebo *Zajac bol zabitý gulkou*. Veta ** Zajac bol zabitý poľovníkom gulkou* je gramaticky neprípustná. Pravda, je tu iné riešenie, a to transformácia agentívneho inštrumentálu do genitívu alebo do privlastňovacieho adjektíva, teda *Zajac bol zabitý gulkou poľovníka*, alebo *Zajac bol zabitý poľovníkovou gulkou*. Protiklad nominatív — akuzatív sa v slovenčine nekryje s protikladom agens — patiens. Pasívum je spôsobom tematizácie objektu deja, patiens; pritom dej, v súvislosti s odsunutím agensa do úzadia alebo s jeho úplným vynechaním, nadobúda zavŕšený, perfektívny, ba až statický charakter. V angličtine, na rozdiel od slovenčiny, možno tematizovať v pasíve nielen patiens (napr. *A book was given to John by Bill*), ale aj prijímateľa (napr. *John was given a book by Bill*).

Doteraz sme spomínali len transformácie typické, produktívne. V rozličných prípadoch sa hĺbkové pády prevádzajú do povrchovej roviny transformáciami netypickými, jedinečnými, viazanými na to-ktoré sloveso. V takom prípade môže v syntaktickej funkcii vystupovať aj pád, ktorý spravidla plní adverbialne funkcie. Dosvedčujú to tri nasledujúce vety:

- (1) *Niektorí študenti hrajú na klavíri.*
- (2) *Niektorí študenti sa zaoberajú hrou na klavíri.*
- (3) *Niektorí študenti sa venujú klavíru.*

Vo všetkých troch vetách máme v postverbálnej pozícii do činenia s objektom činnosti študentov; tento objekt sa však netransformuje do akuzatívu, ale do iných vedľajších pádov, s ktorými sa dané slovesá pevne viažu.

Podobne nositeľ (experienter) deja nemusí vždy vystupovať v nominatíve (ako vo

vetách *Otec videl more. Dievča sa teší na dovolenku*), ale napríklad aj v datíve (*Vojakovi sa páčilo dievča*), alebo dokonca v akuzatíve (*Kráľa zaujímala alchymia*).

V tzv. ergatívnych jazykoch sa hĺbkové pády transformujú do povrchových štruktúr inak ako v nominatívno-akuzatívnych jazykoch. O probléme ergatívnosti existuje bohatá literatúra (porov. Klimov, 1973) a variabilita ergatívneho typu je značná. Dajú sa však stanoviť aj isté spoločné črty. Azda najdôležitejším príznakom ergatívnych jazykov, presnejšie ergatívneho typu (vzhľadom na to, že v niektorých jazykoch koexistujú ergatívne konštrukcie s nominatívnymi, napr. v tongánčine a v gruzínčine), je zreteľné rozdelenie slovíec na prechodné a neprechodné. Agens sa pri neprechodnom slovese transformuje do pádu, ktorý sa bežne volá absolútny. Takisto do absolútneho pádu sa transformuje patiens neprechodného slovesa. Naproti tomu pri prechodnom slovese sa agens transformuje do zvláštneho pádu, pre ktorý sa zaužíval názov ergatív. Patiens pri prechodnom slovese stojí v absolútnom páde. V privatívnej opozícii ergatívny — absolútny pád je príznakovým členom ergatív, ktorý je vždy transformátom agensa (prechodnej vety). Absolútny pád je transformátom buď patiensu (prechodnej i neprechodnej vety) alebo agensa (neprechodnej vety), a preto ho treba pokladať za bezpríznakový. V nominatívno-akuzatívnom type je príznakovým členom privatívnej opozície akuzatív — nominatív zase akuzatív (= pád patiensu prechodného slovesa), kým nominatív (=pád agensa i patiensu neprechodného slovesa a pád patiensu prechodného slovesa v pasívnom tvare) je bezpríznakový. Tu sme sa dostali k ďalšiemu znaku odlišujúcemu ergatívne jazyky od nominatívno-akuzatívnych; je ním rozdielna sústava základných syntaktických pádov súvisiaca s existenciou slovesného rodu v týchto jazykoch.

Popri ergatívnych a nominatívnych (presnejšie nominatívno-akuzatívnych) jazykoch existujú aj iné typy jazykov podľa štruktúry predikácie. Tzv. aktívny typ nepozná kategóriu prechodnosti a slovesného rodu. Slovesá sa v ňom členia na aktívne a statívne. Transformátom agensa je vždy aktívny pád (bez ohľadu na to, či si sloveso vyžaduje ešte aj patiensu alebo nie), kým inaktívny pád je vždy transformátom patiensu. Ako sa zdá, opozícia aktívny — inaktívny pád nie je privatívna, ale polárna.

Tu sa vynára otázka vzájomných vzťahov nominatívno-akuzatívneho, ergatívneho a aktívneho typu. S ňou súvisí ďalšia otázka, či tieto tri typy predstavujú istú historickú sekvenciu. K. Hale (1970), ktorý sa aktívnym typom nezaobera, na materiáli austrálskych jazykov argumentuje, že sa v nich ergatívne štruktúry vyvinuli z nominatívnych, hoci pritom výslovne spomína, že niektoré nominatívno-akuzatívne austrálske jazyky dokázateľne pochádzajú z ergatívnych. Hlavným Halovým argumentom v prospech zmeny nominatívno-akuzatívneho typu na ergatívny je skutočnosť, že z nominatívno-akuzatívnej štruktúry je ľahšie odvodiť ergatívnu (prostriedkami transformačnej generatívnej gramatiky) ako naopak. A skutočne, ak si vezmeme súbor základných pravidiel prevodu hĺbkových pádov na povrchové v nominatívno-akuzatívnom type, t. j.:

Agens + $V_{\text{tranz akt}}$ → nominatív
 Agens + $V_{\text{tranz pas}}$ → inštrumentál
 Patiens + $V_{\text{tranz akt}}$ → akuzatív
 Patiens + $V_{\text{tranz pas}}$ → nominatív
 Agens + V_{intrans} → nominatív
 Patiens + V_{intrans} → nominatív

Ak z tejto schémy vylúčime všetky pravidlá obsahujúce na ľavej strane $V_{\text{tranz akt}}$ (aktívne slovesné tvary), dostaneme takúto zjednodušenú schému:

Agens + V_{tranz} → inštrumentál
 Patiens + V_{tranz} → nominatív
 Agens + V_{intrans} → nominatív
 Patiens + V_{intrans} → nominatív

Stačí, ak v tejto schéme termín inštrumentál nahradíme termínom ergatív a podobne termín nominatív termínom absolútny pád, a dostaneme schému predikácie ergatívneho typu.

Je však otázka, či sa vývin v austrálskych (a iných) jazykoch naozaj ubera týmto smerom. Hlavnú prekážku akceptability prechodu od nominatívno-akuzatívneho typu k ergativizmu možno vidieť v redukcionizme, ktorý predpokladá, že vývin jazyka prebieha zjednodušovaním, zatiaľ čo práve v oblasti syntaktickej, korelujúcej s rozvojom myslenia, treba predpokladať opak, teda vývin k väčšej rozmanitosti. Existencia slovesného rodu v jazyku je nie celkom zanedbateľná z hľadiska efektívnosti jazyka, lebo pasívum je pohodlným a účinným prostriedkom tematizácie patiensa. Po druhé, Halova hypotéza nedáva uspokojivú odpoveď na prípadnú otázku, prečo sa likviduje práve bezpríznačový člen opozície, teda rad aktívnych tvarov, a nie rad pasívnych tvarov, ktoré sú príznakové. Po tretie, vo svetle Halovej hypotézy nie je možné vysvetliť, prečo vo všetkých jazykoch, kde existuje slovesný rod, je práve pasívum nositeľom nenulových ukazovateľov kategórie slovesného rodu; pasívne tvary bývajú odvodené, často analytické, a teda zjavne recentnejšie ako im zodpovedajúce tvary aktívne.

V austronézskych jazykoch Oceánie nájdeme príklady na jazyky ergatívneho typu, nominatívno-akuzatívneho typu i na jazyky prechodné. Typickým predstaviteľom ergatívneho typu je fidžijský jazyk; povrchové pády v ňom nemajú morfológické ukazovatele. No pád ukazuje pozícia mena v predikácii a slovesný tvar. Slovesá sa delia na prechodné (so sufixom $-(C)a$) a na neprechodné (so sufixom $-(C)i$). Agens prechodného slovesa stojí pred slovesom, ak je vyjadrený zámenom, napr. *Au „Ja“ a toboka „som chytil“ na vuaka „prasa“*. Ak je agens vyjadrený podstatným menom, stojí hneď za slovesom, pričom v preverbálnej pozícii stojí osobné zámeno; patiens prechodného slovesa zaujíma druhú postverbálnu pozíciu, teda stojí až za menom

vzťahujúcim sa na agensa, napr. *Era* „Oni“ *sā rawata* „chytili“ *na lewe ni koro* „dedinčania“ *na vonu* „korytnačku“ = „Dedinčania chytili korytnačku“. V neprechodnej vete bezprostredne za slovesom stojí *patiens*, napr. *A tobōki* „chytilo sa“ *na vuaka* „prasa“; *A lakovi* „Bola prejdená“ *na gaunisala* „cesta“. Pri neprechodných slovesách vo fidžijskom jazyku nie je možné vyjadriť agensa (ani v tých prípadoch, kde sa jeho existencia dá predpokladať) a v tom sa neprechodný tvar ergatívneho jazyka líši od pasívneho tvaru.

V austrálskom jazyku *gugu-yalanji* sme svedkami vzniku pasíva v rámci ergatívneho typu. Prvým predpokladom vzniku pasíva je možnosť voľne tvoriť neprechodné pendanty k tranzitívnym slovesám. Túto podmienku spĺňa i fidžijský jazyk; porov. sufix *-(C)i*. Aj *gugu-yalanji* má operátor, ktorý tvorí z prechodných slovies slovesá formálne neprechodné. Je to sufix *-ji* (porov. *yaka-n* „rezať“ — *yaka-ji-n* „byť rezané“). Tento operátor mení povrchový status menného argumentu, takže podmetom sa stáva *patiens*. No ak agens jednoducho vypadne, ako vo fidžijskom jazyku, pasívum ešte nedostaneme. Ak však prejde z tranzitívnej konštrukcie do odvodenej agens spolu s *patiensom*, vzniká obdoba pasíva, ako ho poznáme z nominatívnych jazykov. Zmenený status oboch menných argumentov (agens a *patiens*) sa musí prejavíť i na forme. V *gugu-yalanji* *patiens* zostáva v absolútnom páde, kým agens prechádza z ergatívneho pádu do tzv. lokatívneho pádu. Príklad na jednoduchú prechodnú vetu: *Hankangka* (*Hank* + *angka* = ukazovateľ ergatívu) *minyā* („mäso“ = absolútny pád v nulovej forme) *yakan* („rozrezať“ = prechodné sloveso) = „Hank rozrezať mäso.“ Príklad na tú istú vetu v tranzitívno-pasívnej konštrukcii: *Hankanda* (*Hank* + *anda* = ukazovateľ lokatívu) *miñya* („mäso“ = absolútny pád v nulovej forme) *yakajin* („bolo rozrezané“) = „Mäso bolo rozrezané Hankom.“

Tranzitívno-pasívna veta v *gugu-yalanji* sa v niektorých ohľadoch líši od skutočného pasíva. Po prvé, podmet tranzitívno-pasívnej vety (v absolútnom páde) sa nezhoduje s podmetom tranzitívno-ergatívnej vety (v ergatívnom páde). Po druhé, v *gugu-yalanji* nejestvuje špeciálny pád priameho predmetu (akuzatív); *patiens* stojí v tranzitívno-pasívnej vete. Neadekvátnosť ergatívneho a absolútneho pádu novej situácii akoby sa pociťovala v jazyku samotnom; tri slovesá (*nuka* „jesť“, *baka* „kopať“, *yajarri* „vysmievať“) v tranzitívno-pasívnom tvare sa viažu s *patiensom* v ergatíve, kým agens prechádza do absolútneho pádu. Porovnaj vety *Dannyngka* („Danny“ = ergatív) *mayi* („jedlo“ = absolútny pád) *nukan* („jedol“ = tranzitívne sloveso) = „Danny jedol jedlo“; *Danny* („Danny“ = absolútny pád) *mayinga* („jedlo“ = ergatív) *nukajin* (bolo jedené) = „Jedlo bolo zjedené Dannym.“ (porov. Hershberger, 1964).

V austrálskych i v papuánskych jazykoch je ergatív neraz totožný s inštrumentálom. Zaujímavé je, že v austrálskom jazyku *kalkatungu* sa pri jednom slovese môžu vyskytovať dva ergatívy (ukazovateľom je sufix *-tu*), ak sa jeden vzťahuje na agensa a druhý na nástroj; napr. *Tuku* („Psa“ = absolútny pád) *kupangurutu* („starec“ =

ergatív) *laina* („udrel“) *makatitu* („rukou“ = ergatív) = „Starec udrel psa rukou“ (Blake, 1969, s. 36). Podobne sa ergatívom vyjadruje agens i nástroj v austrálskych jazykoch *alawa* (Sharpe, 1970), *dalabon*, *waljbiri* (Capell, 1962) a i. Aj papuánsky jazyk *kewa* označuje jedným a tým istým sufixom agensa i nástroj (*-me~-mi*); porov. vety *Ááme* („Chlap“ = ergatív) *répena* („strom“ = absolútny pád) *póáa* („zoťal“); *Raímí* („Sekera“ = ergatív) *táa* („to zasiahla“) (Franklin, 1971, s. 62). Nerozlišovanie agensa a nástroja či neživej sily možno hodnotiť ako nediferencovanosť týchto dvoch faktorov na rovine myslenia.

Ergatívna vetná konštrukcia sa často prirovnávala k pasívnejvej vetnej konštrukcii **nominatívno-akuzatívnych** jazykov. Toto porovnanie je veľmi nepresné, lebo po prvé, v ergatívnej vete je podmetom agens **a** v pasívnej vete **patiens**, a po druhé, pasívna konštrukcia kontrastuje s aktívnou, **kým** ergatívna nekontrastuje s nijakou konštrukciou. V jednom smere však možno konštatovať podobnosť. Pasívna konštrukcia po vidovo-časovej stránke gravituje k perfektnosti. Súvisí to so skutočnosťou, že predikačným sa tu stáva vzťah sloveso — **patiens**, ktorý je vzťahom statickým alebo rezultatívnym (keď je **patiens** produktom činnosti označovanej slovesom); naproti tomu dynamický vzťah **agens** — sloveso ustupuje do úzadia (transformácia agensa do inštrumentálu), alebo zostáva celkom nevyjadrený. Náchylnosť pasíva k perfektnosti je známa nielen zo slovanských jazykov, ale napríklad aj z takých vzdialených jazykov, ako sú **polynézske** (porov. Milner, 1962). G. A. Klimov upozorňuje, že v prechodných jazykoch ergatívno-nominatívnych gravitujú ergatívne konštrukcie k sérii minulých perfektných časov (Klimov, 1973, s. 96). Nazdávame sa, že v prechodných ergatívno-nominatívnych jazykoch perfektnosť ergatívnej konštrukcie podčiarkuje ešte i tá skutočnosť, že ergatív sa v kontraste s **nominatívom** začína pociťovať ako nepriamy pád. Aj naďalej zostáva otvorená otázka, či gravitujú k perfektnosti aj ergatívne konštrukcie v čisto ergatívnych jazykoch. Dalo by sa predpokladať, že v týchto jazykoch sa perfektnosť a statickosť asocjuje skôr s neprechodnými konštrukciami, v ktorých **agens** vôbec nie je vyjadrený.

V článku sme spomínali tri z niekoľkých možných typov predikácie podľa vnútorného usporiadania. Aktívny typ rozlišuje aktívne a statívne slovesá a základné pády aktív a inaktív. Ergatívny typ explicitne rozlišuje tranzitívne a intransitívne slovesá a základné pády ergatív a absolútív. V nominatívnom type je protiklad **tranzitívnosti** a **netranzitívnosti** lexikalizovaný; tranzitívne slovesá sa vyskytujú v aktívnom a pasívnom tvare a základnými pádmi sú **nominatív** a **akuzatív**. Popri týchto základných typoch existujú rozličné typy prechodné. Príkladom jedného z nich je austrálsky jazyk *gugu-yalanji*, v ktorom na materiáli ergatívnych konštrukcií vznikli pasívne. Iný typ prechodu medzi ergatívny a nominatívno-akuzatívny jazykmi predstavuje napr. **gruzínčina** (porov. Klimov, 1973, s. 64—65).

Na nasledujúcej tabuľke uvádzame základné pravidlá prevodu hĺbkových pádov do povrchových v štyroch štruktúrnych typoch predikácie, ktoré navzájom tesne súvisia:

Aktívny typ

Hĺbkový pád		Sloveso		Povrchový pád
Agens	+	V	→	aktív
Patiens	+	V	→	inaktív

Ergatívny typ

Hĺbkový pád		Sloveso		Povrchový pád
Agens	+	V _{tranz}	→	ergatív
Agens	+	V _{intranž}	→	absolutív
Patiens	+	V _{tranz}	→	absolutív
Patiens	+	V _{intranž}	→	absolutív

Gugu-yalanji ako prechodný ergatívno-nominatívny typ

Hĺbkový pád		Sloveso		Povrchový pád
Agens	+	V _{tranz akt}	→	ergatív
Agens	+	V _{tranz pas}	→	lokatív
Agens	+	V _{intranž}	→	absolutív
Patiens	+	V _{tranz akt}	→	absolutív
Patiens	+	V _{tranz pas}	→	absolutív
Patiens	+	V _{intranž}	→	absolutív

Nominatívno-akuzatívny typ

Hĺbkový pád		Sloveso		Povrchový pád
Agens	+	V _{tranz akt}	→	nominatív
Agens	+	V _{tranz pas}	→	inštrumentál
Agens	+	V _{intranž}	→	nominatív
Patiens	+	V _{tranz akt}	→	akuzatív
Patiens	+	V _{tranz pas}	→	nominatív
Patiens	+	V _{intranž}	→	nominatív

Tabuľka ukazuje, že najjednoduchšie transformačné pravidlá medzi hĺbkovými a povrchovými pádmi existujú pre jazyky aktívneho typu. Vzťah medzi agensom a aktívom, ako aj medzi patiensom a inaktívom je vlastne jedno-jednoznačný, takže tzv. aktívny typ stojí najbližšie k postulovanej hĺbkovej štruktúre. V ergatívnom type sa jedno-jednoznačné radenie stráca. Len v prípade patiensa existuje jednoznačné radenie v smere od hĺbkovej štruktúry k povrchovej. V opačnom smere už ani tu nemôžeme hovoriť o jednoznačnosti, lebo absolutívu môže zodpovedať patiens i agens, podľa toho, o aké sloveso ide. Agensu zodpovedajú na povrchovej rovine dva pády, ergatív a absolutív. V prechodnom jazyku typu gugu-yalanji je taká istá

situácia, iba s tým rozdielom, že agensu zodpovedajú na povrchovej rovine tri pády — ergatív, lokatív a absolutív. Nominatívno-akuzatívny typ stráca aj posledný zvyšok jednoznačnosti radenia, lebo patiensu zodpovedajú na povrchovej rovine dva pády — akuzatív a nominatív.

Presná formulácia vzťahov medzi hĺbkovými a povrchovými pádmi poskytuje možnosť pochopiť, prečo sa ergatívny typ intuitívne pokladal za archaickejší ako nominatívno-akuzatívny a aktívny za ešte archaickejší ako ergatívny. Nebolo by však rozumné dávať tieto typy do priamej súvislosti so stupňom vývinu myslenia. Prednosť nominatívno-akuzatívneho typu možno vidieť v pohodlnom spôsobe tematizácie patiensu pomocou pasíva priamo v jadre predikácie. Je to spôsob výhodný najmä pre písaný prejav, ktorý neposkytuje možnosti rozlíšenia intonácie a hlasného dôrazu. Naproti tomu jazyky aktívneho a ergatívneho typu si museli vyvinúť spôsoby tematizácie iného, predovšetkým nemorfologického druhu.

*Kabinet orientalistiky SAV
Bratislava, Klemensova 19*

Bibliografia

- ARUŤUNOVÁ, N. D.: Problemy sintaksisa i semantiki v rabotach C. J. Fillmora. *Voprosy jazykoznanija*, 22, 1973, č. 1, s. 117—124.
- BLAKE, B. J.: *The Kalkatungu Language*. Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies 1969.
- CAPELL, A.: *Some Linguistic Types in Australia*. Sydney, University of Sydney 1962.
- CHAFE, W. L.: *Meaning and the Structure of Language*. Chicago, The University of Chicago Press 1970.
- FILLMORE, C. J.: *Toward a Modern Theory of Case. Universals in Linguistic Theory*. Red. E. Bach — R. T. Harms. London, Holt, Rinehart and Winston 1968, s. 1—88.
- FILLMORE, C. J.: *Types of Lexical Information*. In: *Studies in Syntax and Semantics*. Dordrecht 1969.
- FILLMORE, C. J.: *Some Problems for Case Grammar*. In: *Monograph Series on Languages and Linguistics*, 24. Georgetown 1971.
- FRANKLIN, K. J.: *A Grammar of Kewa*. New Guinea. Canberra, The Australian National University 1971.
- HALE, K.: *The Passive and Ergative in Language Change: The Australian Case*. *Pacific Linguistic Studies in Honour of Arthur Capell*. Canberra, The Australian National University 1970, s. 752—782.
- HERSHBERGER, H.: *Case-Marking Affixes in Gugu-Yalanji*. *Papers on the Languages of the Australian Aborigines*. Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies 1964, s. 73—82.
- JARCEVOVÁ, V. N.: *Tipologija jazykov i problema universalij*. *Voprosy jazykoznanija*, 25, 1976, č. 2, s. 6—16.
- KLIMOV, G. A.: *Očerok obščej teorii ergativnosti*. Moskva, Nauka 1973.
- KURYŁOWICZ, J.: *Le problème du classement de cas*. *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego*. Kraków 1949, s. 20—43.
- LURĪJA, A. R.: *Osnovnye problemy nejrolingvistiki*. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1975.
- MACKAUGHAN, H.: *Topicalization in Maranao — An Addendum*. *Pacific Linguistic Studies in Honour of Arthur Capell*. Canberra, The Australian National University 1970, s. 291—300.
- MEŠCANINOV, I. I.: *Problemy razvitija jazyka*. Moskva, Nauka 1975.
- MILNER, G. B.: *Active, Passive or Perfective in Samoan: A Fresh Appraisal of the Problem*. *The Journal of the Polynesian Society*, 71, 1962, s. 151—161.
- SHARPE, M. C.: *Alawa Case Relationships*. In: *Linguistic Trends in Australia*. Red. D. C. Laycock. Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies 1970, s. 39—50.

ВЗАИМООТНОШЕНИЕ ГЛАГОЛА И ИМЕННЫХ АРГУМЕНТОВ В ПРЕДИКАЦИИ

Резюме

Автор исходит из связей между языком и мышлением и различая глубинные структуры от поверхностных, приступает к анализу падежей. Предикация понимается как система, элементами которой являются именные аргументы и глагол, в то время как структура (отношения) представлена главным образом глаголом, причем учитывается, что глагол в ни коем случае нельзя считать чистым отношением. Автор затрагивает также вопрос генезиса эргативных структур, прибегая к материалу австралийских и папуанских языков.

POJEM GRAMATICKEJ KATEGÓRIE V KONCEPCI SLOVENSKO-MAĎARSKEJ KONTRASTÍVNEJ GRAMATIKY

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

Pojem gramatická kategória patrí k základným lingvistickým pojmom. Počet a povaha významov, ktoré v jazyku vystupujú ako gramatikalizované, teda vyjadrujú sa ustálenou gramatickou formou, tvorí dôležitú charakteristiku každého jazyka. Preto konfrontačný (i kontrastívny) opis akýchkoľvek dvoch jazykov musí zahŕňať aj porovnanie ich gramatických kategórií. Dosiaľ sú konfrontačne na maďarskom a slovenskom materiáli spracované štyri kategórie: kategória rodu a zhody (Furdík, 1977), kategória určenosti (Buzássyová, 1977) a sčasti kategória slovesného rodu — diatézy (Horecký, 1977) a kategória osoby (Buzássyová, 1978).

Keď sa napriek nedostatočnému materiálovému výskumu pokúšame zaujať stanovisko k niektorým problémom spätým s konfrontačným výskumom gramatických kategórií maďarčiny a slovenčiny, robíme tak preto, lebo sa nazdávame, že konfrontácia aglutinačného neslovanského jazyka (maďarčiny) s flektívnym slovanským jazykom (slovenčinou) v oblasti gramatických kategórií predpokladá aspoň predbežné, hypotetické riešenie niektorých problémov, najmä problému výberu skúmaných kategórií. V tomto príspevku sa pokúsime zodpovedať predovšetkým na túto otázku (a to s obmedzením sa na menné kategórie) a prispieť tak k odôvodneniu koncepcie slovensko-maďarskej kontrastívnej gramatiky, v ktorej konfrontácia gramatických kategórií má mať významné miesto.

V lingvistickej literatúre sa neraz poukázalo na to (napr. Skalička, 1966; Krupa, 1976), že v zásade všetky jazyky môžu vyjadriť všetko a že jazyky sa ani nelíšia natoľko v tom, čo môžu vyjadriť, ako v tom, čo zvyčajne vyjadrujú. Potom sa stáva, že jeden a ten istý úsek reality sa v jazyku A označuje afixálne, v jazyku B slovne a v jazyku C syntagmaticky (Krupa, op. cit. s. 165), teda proti morfológickému vyjadreniu istého významu v jednom jazyku stojí v druhom jazyku vyjadrenie lexikálne, slovotvorné alebo syntaktické. Gramatické kategórie sa často stotožňujú s morfológickými kategóriami (t. j. s kategóriami, ktorých význam sa vyjadruje afixálne na slovnom tvare). Ukazuje sa však, že v takomto chápaní sa pojem gramatická kategória dá sotva aplikovať pri porovnaní jazykov patriacich k rozdielnym morfológickým typom, lebo v takýchto jazykoch sa morfológické kategórie nekryjú. Niektorí autori zdôrazňujú závislosť gramatických kategórií od morfológického typu (Jarceva, 1975), iní poukazujú na to, že existujú aj gramatické kategórie nezávislé od morfológického typu, resp. dokazujú, že vo fungovaní gramatických

kategórií môžu byť závažné rozdiely aj medzi jazykmi patriacimi k tomu istému morfológickému typu (Guchmanová, 1975; Šaradzenidze, 1975).

Pri hľadaní prostriedkov ekvivalentných morfológickým prostriedkom jedného jazyka musíme v porovnávanom jazyku nevyhnutne vybočiť z morfológickej roviny. Za vhodnú bázu na porovnávanie jazykov či už typologicky rozdielných alebo typologicky blízkych pokladáme preto funkčno-sémantickú kategóriu v takom zmysle, aký dal tomuto termínu sovietsky bádateľ A. V. Bondarko (1971, s. 8): „Funkčno-sémantická kategória je systém rôznorodých jazykových prostriedkov schopných spolupôsobiť pri splňaní istých sémantických funkcií.“ Funkčno-sémantická kategória sa nevzťahuje na jednu jazykovú rovinu, zjednocuje prvky rozličných rovín. (Gramatická morfológická kategória je teda trieda podradená funkčno-sémantickému kategórii.) Východiskom pre vyčlenenie funkčno-sémantických kategórií v danom jazyku sú jeho morfológické kategórie. Od nich sa postupuje k určaniu iných jazykových prvkov, ktoré spolupôsobia s danou morfológickou kategóriou na základe toho, že majú s ňou spoločnú sémantiku. Vhodnosť pojmu funkčno-sémantická kategória ilustruje A. V. Bondarko na kategórii aspektuálnosti. Pojem aspektuálnosti pokladá autor za vhodnejší podklad pre medzijazykovú konfrontáciu než apriórne konštatovanie analógie so slovanským slovesným vidom, ktoré často vedú k neopodstatnenému stotožňovaniu faktov iného druhu, napr. spôsobu slovesného deja s vidom. Ak sa v dvoch jazykoch porovnáva aspektuálnosť, predpokladá sa iba to, že v porovnávanom jazyku existujú dajaké prostriedky na vyjadrenie priebehu deja, nenúti nás to prenášať vzťahy existujúce v jednom jazyku na druhý jazyk (ibid., s. 12).

Keďže funkčno-sémantická kategória zjednocuje prvky rozličných jazykových rovín, treba pri analýze presne určiť, ktoré z týchto prvkov majú skutočne morfológickú (flekívnu) povahu, ktoré majú povahu slovtvorných, syntaktických a lexikálnych prostriedkov. Pri samom určení inventára funkčno-sémantických kategórií nevyhnutných a postačujúcich na konfrontačný opis dvoch jazykov sa zasa treba vyrovnáť s takými otázkami, ako je vzťah gramatickej kategórie k slovným druhom, určenie hierarchie vo vzájomných vzťahoch tých kategórií, ktoré sa vyskytujú pri viacerých slovných druhoch. Tieto ako aj viaceré otázky späté s fungovaním gramatických kategórií sa najnovšie komplexne analyzujú v dvoch sovietskych syntetických pohľadoch na gramatické morfológické kategórie (Revzina, 1973; Bondarko, 1975), pričom autori prichádzajú nezávisle od seba k mnohým zhodným výsledkom.¹ Obidvaja autori uznávajú, že gramatické kategórie sú mnohopríznakové veličiny, nemožno ich klasifikovať na základe jedného príznaku. O. G. Revzinová uvádza ako podstatné štyri príznaky: vzťah gramatickej kategórie k slovným

¹ V ďalšom texte budeme pod termínom gramatická kategória rozumieť gramatickú morfológickú kategóriu. O. G. Revzinová i A. V. Bondarko zastávajú bilaterálne chápanie gramatickej kategórie; takéto chápanie sa uplatňuje aj v *Morfológii slovenského jazyka* (1966). Na veľkú názorovú protichodnosť pri vymedzovaní morfológických kategórií upozornil u nás najmä M. Dokufil (1967).

druhom; gramatická kategória a vyjadrovanie syntaktických vzťahov v syntagme (určujúce a určované kategórie); organizácia obsahového plánu; organizácia výrazového plánu. V podstate tie isté dimenzie gramatickej kategórie uznáva aj A. V. Bondarko, ibaže vo vzťahu k syntaxi rozlišuje popri syntagmatickej hodnote morfolologickej kategórie (spätosť obsahu daného slovného tvaru s obsahom druhého slovného tvaru) aj syntaktickú hodnotu (dosah zámeny jedného člena morfolologickej kategórie jej druhým členom na zmenu vetného typu). Pri charakteristike obsahového plánu obidvaja autori uznávajú, že vo význame každej gramatickej kategórie sa nachádza odrazová zložka, odraz vlastností objektívnej mimojazykovej skutočnosti, aj vnútrojazyková zložka spočívajúca na odraze vzťahov medzi slovami. O. G. Revzinová nazýva tieto zložky lexikálny a syntaktický komponent významu gramatickej kategórie² a podľa toho, ktorý komponent prevláda, rozlišuje gramatické kategórie prevažne lexikálne (napr. vid, čas, spôsob slovesa, rod, číslo substantíva) a prevažne syntaktické kategórie (napr. pád substantíva, rod, číslo a pád adjektíva); v Bondarkovej terminológii sú to kategórie so sémantickou, resp. so štruktúrnou dominantou.

V súvislosti s kritikou teórie jazykovej relativity a hodnotením Whorfovho učenia o gramatických kategóriách V. Krupa (1976) konštatuje, že hoci B. L. Whorf významne prispel ku klasifikácii gramatických kategórií, nepochopil ich podstatu a funkciu. Podľa V. Krupu (ibid., s. 163) gramatické kategórie „sú prostriedky, ktoré majú organizačné, vnútrojazykové poslanie a robia z jazyka (spolu s inými kategóriami) fungujúci celok. Ich poznávací hodnota je zanedbateľná, hoci zväčša v nich badať stopy odrazového pôvodu, mimojazykovej motivácie... Gramatikalizácia istých jednotiek prebieha súčasne so stratou syntaktickej samostatnosti a s tým, že tieto jednotky prestávajú odrážať objektívnu mimojazykovú realitu... motivácia pomaly ustupuje do úzadia a môže sa celkom vytrátiť, keď sa kategória integruje do gramatickej štruktúry jazyka.“ S autorom treba zaiste súhlasiť. Pozoruhodné však je, že ani v jednej gramatickej kategórii sa odrazová, mimojazyková zložka jej významu neredukuje na nulu. Napríklad aj v takých silno gramatikalizovaných kategóriách, ako je rod substantív v slovanských jazykoch, sa stále drží prirodzený rod ako sémantický podklad, významové jadro tejto kategórie. Túto skutočnosť zdôrazňujeme preto, že odrazová, mimojazyková zložka významu gramatickej kategórie je jediným možným východiskom konfrontácie vtedy, keď v jednom jazyku existuje príslušná gramatická kategória a v druhom jazyku táto gramatická kategória chýba.

V otázke vzťahu gramatickej kategórie k slovným druhom súhlasíme s O. G. Revzinovou (1973): gramatická kategória je spätá vždy iba s jedným slovným druhom. V prípadoch, ktoré tomuto tvrdeniu zdanlivo odporujú (napr. rod, číslo, pád substantív a adjektív), ide o osobitné kategórie, aj keď navzájom späté.

² Týmto dvom pojmom zodpovedá termín (kognitívny) obsah a jazykový význam autorov P. Sgalla a J. Panevovej (1976).

Napríklad kým kategória rodu substantív je spätá s odrazom istých príznakov mimojazykovej skutočnosti, pri prídavnom mene a pri slovese je to primárne syntaktická kategória ukazujúca syntaktický vzťah medzi slovami. (Na postihnutie vzájomnej súčinnosti kategórií, ktoré patria rozdielnym slovným druhom, ale sú vo vzťahu determinácie alebo interdependencie, zavádza O. G. Revzinová termín superkategória; napr. superkategória rodu, superkategória osoby.) Nazdávame sa, že Bondarkov pojem funkčno-sémantická kategória môže zjednotiť i také gramatické kategórie, ktoré sa týkajú viacerých slovných druhov, ale musí zachytiť ich odlišný charakter.

V nasledujúcej časti uvádzame inventár gramatických morfológických kategórií v slovenčine, gramatické morfológické kategórie v maďarčine, a potom na základe porovnávania morfológických kategórií v oboch skúmaných jazykoch navrhne inventár funkčno-sémantických kategórií, ktoré by mohli tvoriť porovnávaciu bázu v slovenčine a v maďarčine.

V slovenčine rozoznávame *morfológické kategórie menné* — rod, číslo a pád (substantív a adjektív), stupňovanie (adjektív a prísloviek) a *slovesné*: osoba, číslo, čas, spôsob, vid, slovesný rod (pri tomto najvšeobecnejšom rámcovaní predbežne abstrahujeme od uplatňovania menného rodu pri slovesách).³

Základné syntetické gramatické príručky maďarčiny, napr. akademická gramatika (A mai magyar nyelv rendszere, 1961; Tompa, 1968; The Hungarian Language, 1972) nepracujú explicitne s pojmom gramatických kategórií (Furdík, 1977). Pojem gramatická kategória dôsledne uplatňuje až J. Lotz (1974): v našej analýze vychádzame z jeho systému gramatických kategórií v maďarčine. Autor rozlišuje tieto gramatické kategórie (nehovorí o nich ako o morfológických kategóriách, ale môžeme ich pokladať za morfológické; ich podmienenej morfológickosti sa dotkneme ďalej): 1. *Menné kategórie* — stupňovanie (porovnávanie — fokozatosság) — primárne kategória adjektív; kategória príslušnosti (posesívnosti — viszonyítás, birtokosság); kategória „vecného čísla“ (dologszám); podmienne a s výhradami kategória pádu. 2. *Slovesné kategórie*: spôsob, čas, určenosť predmetu (tárgyhatározottság); kategória osoby a „osobného čísla“ (személyszám) — pokrýva sloveso aj meno. Uplatňuje sa pri slovesnej osobe aj pri posesívnosti ako kategória mena.

Pri porovnaní inventára kategórií v maďarčine s inventárom kategórií v slovenčine vidieť ich značnú odlišnosť. Bez výhrad sú v oboch inventároch spoločné iba *menná* kategória stupňovania a *slovesné* kategórie spôsob a čas. Všimneme si teraz bližšie jednotlivé kategórie.

³ Vid a slovesný rod možno pokladať za morfológické kategórie iba podmienene. *Morfológia slovenského jazyka* (1966) pokladá vid za lexikálno-morfológickú kategóriu; uvádzajú sa v nej kategórie: rod, číslo a pád (podstatných mien), kategória zhody a stupňovania adjektív; kategória zhody, spôsobu a času a slovesného rodu (slovies); kategória osoby sa tu nespomína, ale na inom mieste J. Ružička (1967) aj G. Horák (1967) spomínajú kategóriu osoby ako takú, ktorá sa týka viacerých slovných druhov. Postulovanie kategórie zhody v *Morfológii slovenského jazyka* nepokladáme za odôvodnené, lebo zhoda nespĺňa podmienku bilaterálnosti, nemá obsahový plán a je syntaktickým postupom, ktorý je zložkou výrazového plánu istých gramatických kategórií.

Kategória stupňovania. V rámci menných kategórií je to jediná kategória, ktorá vo všetkých štyroch základných charakteristických črtách gramatickej kategórie — vzťah k slovným druhom, syntaktická hodnota gramatickej kategórie, organizácia obsahového plánu, organizácia výrazového plánu — vykazuje v slovenčine a maďarčine paralelnosť. V obidvoch jazykoch je to kategória, ktorá sa týka tých istých slovných druhov (kvalitatívnych adjektív a prísloviak):⁴ v obidvoch jazykoch je to kategória s premennou syntaktickou hodnotou (v istých prípadoch zámena jedného člena kategórie druhým nemá za následok zmenu vetného typu *Ona je múdrejšia — Ō okosabb; Ona je najmúdrejšia — Ō legokosabb*). V iných prípadoch je jeden člen kategórie nevyhnutným prvkom daného vetného typu⁵ (*Katka je múdra — Kati okos; Katka je múdrejšia než on — Kati nála okosabb, Kati okosabb, mint ő*). Z hľadiska obsahového plánu je to v obidvoch jazykoch kategória, vo význame ktorej prevláda odraz mimojazykovej objektívnej skutočnosti.

Paralelnosť existuje aj v organizácii výrazového plánu. V obidvoch jazykoch existuje formálny morfológický ukazovateľ tejto kategórie (afix) na tvare slova, v obidvoch jazykoch sa komparatívna forma tvorí z pozitívnej a superlatívna forma z komparatívnej pridaním ďalšej morfémy. Podľa *Morfológie slovenského jazyka* (1966, s. 57) sa v stupňovaní adjektív a adverbii prejavuje v slovenčine aglutinačný typ; v obidvoch jazykoch existuje aj opisné stupňovanie. Popri týchto zhodách sa medzi slovenčinou a maďarčinou však prejavujú aj isté rozdiely. Podľa akademickej maďarskej gramatiky sa stupňovať môžu nielen adjektíva a príslovky, ale uvádzajú sa príklady aj z iných slovných druhov, napr. čísloviek: *kevés* „málo“ — *kevesebe* „menej“; *első* „prvý“ — *legelső* „najprvší“. Tieto slová možno zaraďovať k cirkumtatívam (príslovkám) alebo k adjektívam. V otázke stupňovania substantív súhlasíme s J. Lotzom (1974), že stupňovanie, vyskytujúce sa pri substantívnych kmeňoch, sa nevzťahuje na ich substantívny význam, lež na príznak charakteristický pre toto substantívum, čiže na jeho možný adjektívny význam. V slovenčine stupňovaniu takéhoto „substantíva“ zodpovedá vždy stupňovanie desubstantívnych vlastnostných adjektív (*roka* — „lišiak, lišiacky“ — *rókább* „lišiacejší“; *ember* „človek, ľudský“ — *emberebb* „ľudskejší“).

Podstatnejší rozdiel medzi maďarčinou a slovenčinou je v distribúcii stupňovateľnosti rozličných typov prísloviak. V maďarčine sa môžu afixálne stupňovať aj príslovky s významom smeru, v slovenčine sa ekvivalent príslušného maďarského komparatívu alebo superlatívu môže utvoriť iba analyticky, opisne, pomocou výrazov *viac, najviac*, alebo sa použije afixálny komparatív, ale od inej lexémy, ako

⁴ Projekt novej českej gramatiky *Vědecká synchronní mluvnické spisovné češtiny. Základní koncepce a problémy* (Praha 1974) postuluje namiesto tradičných adverbii triedu cirkumtatív; kategória stupňovania sa vzťahuje podľa tohto projektu na kvalitatívne adjektíva a tie cirkumtátiva, ktorých obsah možno hodnotiť kvantitatívne.

⁵ O rozlišovaní morfológických kategórií na kategóriu so stálou syntaktickou hodnotou, s premennou syntaktickou hodnotou a kategóriu bez syntaktickej hodnoty porov. A. V. Bondarko (1975).

je lexéma pozitívu (*ide* „sem“ — *idébb* „bližšie (sem)“, *oda* „ta“ — *odább* „(ta) ďalej“; *hátra* „dozadu“ — *hátrább* „viac dozadu“). Medzi maďarčinou a slovenčinou je rozdiel aj v Bondarkovej charakteristike korelatívnosti, ktorá sa týka výrazového plánu. Kým v slovenčine je stupňovanie nedôsledne korelatívna kategória, môže byť reprezentovaná tvarmi jedného slova i tvarmi rozdielnych slov (*pekný* — *krajší*), v maďarčine je korelatívnosť dôslednejšia.

Rozdiel medzi maďarčinou a slovenčinou je aj v existencii a využívaní porovnávacích tvarov v tzv. absolútnom použití.⁶ V slovenčine sa v tzv. absolútnom použití, teda mimo hraníc vlastného porovnávania, používa komparatív (porov. známe príklady *vyššia škola*, *dlhší čas*). V maďarčine sa podľa akademickej gramatiky v tzv. absolútnom použití môže vyskytovať aj superlatív (*legdrágább anyám* — „najdrahšia moja mama“).

Kategória čísla je ďalšou kategóriou, ktorá jestvuje v obidvoch skúmaných jazykoch. Jej konfrontačnému výskumu treba venovať mimoriadnu pozornosť, lebo hoci číslo možno z hľadiska obsahového plánu pokladať v obidvoch jazykoch za kategóriu prevažne odrazového typu, teda so sémantickou dominantou, v ostatných charakteristických črtách sa kategória čísla v obidvoch jazykoch výrazne odlišuje. Ak máme kategóriu čísla pokladať aj za funkčno-sémantickú kategóriu, treba zistiť, čo tvorí jej morfológické jadro. Z konfrontačného slovensko-maďarského aspektu je predovšetkým dôležité uvedomiť si odlišné fungovanie kategórie čísla ako čísla osoby pri slovese (a zámene) a odlišné fungovanie tejto kategórie pri mene. Domnievame sa, že J. Lotz (1974) právom vyčleňuje ako osobitné kategórie tzv. vecné číslo a osobné číslo. Toto členenie možno pri porovnávaní aglutinačného neindoeurópskeho jazyka s flektívnym indoeurópskym jazykom podporiť tým, že kým pri slovesnej konjugácii (a syntagmaticky v predikatívnej syntagme) sa číslo v maďarčine „správa“ zhruba ako kategória čísla v indoeurópskych jazykoch, pri mene (pri substantíve) a v atributívnej syntagme sa kategória čísla v maďarčine v porovnaní s fungovaním mennej kategórie čísla v indoeurópskych jazykoch výrazne odlišuje.

Pri konjugácii a v predikatívnej syntagme existuje medzi maďarčinou a slovenčinou paralelizmus v tom, že maďarská singulárová forma má skutočne význam jednoty a plurálová forma má význam mnohosti. V predikatívnej syntagme existuje v maďarčine práve tak ako v slovenčine zhoda prísudkového slovesa v osobe a čísla so substantívnym alebo zámenným podmetom: *a fiú-k játsz-anak* „chlapec i sa hra-jú“; *én ad-ok* „(ja) dám“; zhoda menného — substantívneho i adjektívneho — prísudku v čísle s podmetom: *A katoná-k férfi-ak*. „Vojaci sú muži“; *A ház-ak czinos-ak*. „Dom-y sú pekn-é“ (porov. *The Hungarian Language*, 1972; konfrontačne skúma zhodu v slovenčine a v maďarčine hlavne so zreteľom na kategóriu

⁶ Pozoruhodný výklad sémantickej povahy absolútného použitia komparatívov a superlatívov a zaujímavý sémantický model kategórie stupňovania v slovanských jazykoch vypracoval I. I. Revzin (1973).

gramatického rodu J. Furdík, 1977). Číselná zhoda podmetu s prísudkom existuje teda v maďarčine vždy bez ohľadu na to, či je prísudok vyjadrený slovesom, substantívom alebo adjektívom. Paralelnosť číselnej zhody v maďarskej a slovenskej predikatívnej syntagme nie je absolútna. V slovenčine ju narušuje existencia plurálií tantum a hromadných mien, ktoré sa v prísudkovom postavení s podmetom v čísle nezhodujú: *Čas sú peniaze. Košice sú pekné mesto. Naše víhohrady sú samý piesok* (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 362).

Paralelnosť v konjugácii medzi maďarčinou a slovenčinou vyplýva i z toho, že maďarčina má osobné koncovky flektívneho typu (jednou morféomou sa vyjadrujú dva gramatické významy, a to osoby aj čísla: *olvas-unk* „čítame“ 3. os. + pl; *olvas-ot* „čítaš“ 2. os. + sg.; porov. Furdík, 1977). Naproti tomu v maďarskej atributívnej kvantitatívnej syntagme zhoda nejestvuje. Vidíme tu pri kategórii čísla v maďarčine obdobnú oddelenosť výrazového plánu od obsahového plánu, akú konštatuje pre kategóriu rodu a kategóriu určenosti O. G. Revzinová. Keď O. G. Revzinová poukazuje na dôležitosť organizácie obsahového a výrazového plánu ako klasifikačných princípov gramatickej kategórie, vyzdvihuje zároveň veľmi dôležitý aspekt vzťahu obsahového a výrazového plánu, totiž fakt, že hoci každá gramatická kategória má svoj obsahový a výrazový plán, pri niektorých gramatických kategóriách sú obsahový a výrazový plán akoby rozdelené. Napr. pri rode alebo určenosti (keď sa určenosť vyjadruje členom alebo adjektívom) význam rodu je súčasťou kategórie substantíva, ale formálny ukazovateľ je obsiahnutý v kategórii rodu adjektíva a analogicky význam určenosti sa pripisuje substantívu, ale formálny ukazovateľ určenosti je obsiahnutý v určujúcom slove (v člene) (Revzina, 1973, s. 22). O podobnej rozdelenosti výrazového a obsahového plánu môžeme podľa nášho názoru hovoriť aj pri menšej kategórii čísla v maďarčine v atributívnej kvantitatívnej syntagme. Význam čísla sa pripisuje určenému menu, ale výrazový ukazovateľ čísla nie je na tomto mene, lež je obsiahnutý v určujúcom číselnom výraze (v určitej alebo neurčitej číslovke). Substantívum samo, resp. jeho singulárová forma nemá ani význam jednosti, ani význam mnohosti, je voči číslu bezpríznačné. Podľa J. Lotza (1974) maďarčina sa pri realizácii kategórie čísla odlišuje od indoeurópskych jazykov predovšetkým tým, že v nej nejestvuje pri tomto vyjadrovaní redundantnosť. Ak sa počet (jednosť/mnohosť) vyjadří číslovkou, nevyjadruje sa už na mene určovanom číslovkou (*egy hajó* — „jedna loď“; *öt, sok hajó* — doslova „päť, veľa loď“). Pre príslušníka indoeurópskeho jazyka sa používanie čísloviek vyšších ako jeden so singulárom počítaného predmetu môže zdať nelogické. Táto „nelogickosť“ však vyplýva len z apriorného predpokladu, že aj v maďarčine všeobecné substantívum označuje primárne jeden objekt, čo nemusí byť pravda (porov. Hlavsa, 1975). Neuvedomenie si základného rozdielu medzi maďarčinou a slovenčinou pri realizovaní kategórie menného čísla, teda rozdielu, že v slovenčine jednotné číslo všeobecných mien vyjadruje vo svojom základnom význame jednosť predmetu pomenovaného podstatným menom (Miko, 1962), ale v maďarčine nie, môže viesť pri

osvojovaní si slovenčiny ako cudzieho jazyka k rozličným prejavom interferencie: **napr. pri osvojovaní si pojmu viazaného plurálu (*Prišla mu blahoželat s bonbónom namiesto s bonbónmi), pri osvojovaní si plurálií tantum (Košice sú pekné mesto) atď.** Sám fakt rozdielneho fungovania kategórie čísla v maďarčine v atributívnej a predikatívnej syntagme dokazuje, že v maďarčine má kategória čísla väčšiu syntagmatickú hodnotu než v slovenčine. (Pravda, aj v slovanských jazykoch predstavuje kvantitatívna prívlastková syntagma zložitý problém. Napr. v češtine v konštrukciách so závislým partitívom *vzal si hřst solí*, kde formálny základ výrazu, udanie miery, určuje vlastne po obsahovej stránke formálne závislý partitív, čiže formálne určované meno, je obsahovo kvantitatívnym prívlastkom; porov. Kopečný, 1962, s. 197).

Menná kategória čísla funguje v maďarčine odlišne od slovenčiny aj preto, že sa realizuje spolu s inými kategóriami. Kým v slovenčine a v iných slovanských jazykoch sa výrazové ukazovatele čísla menia súvzťažne s deklináčnými typmi substantív a adjektív, teda súvzťažne s kategóriou rodu, pričom spolu s rodom pomáhajú identifikovať pád, v maďarčine existuje iba jedna deklinácia pre celú kategóriu mien, meno dostáva tie isté pádové relačné morfémy bez ohľadu na to, či sa tieto morfémy pripájajú k menu v singulári, alebo k menu, ku ktorému je pridaná morféma plurálu; výrazové ukazovatele čísla sa však menia v závislosti od toho, či sa pri mene uplatňuje alebo neuplatňuje kategória posesívnosti. Osobitný plurálový afix *-k* priberajú mená pri jednoduchom skloňovaní bez prívlastňovania, osobitný plurálový ukazovateľ *-i* sa uplatňuje pri osobno-prívlastňovacom skloňovaní a v spojení s prívlastňovacím príznakom *-é* (porov. Majtinskaja, 1955, s. 105).

Kategória rodu. Rod je gramatická kategória, ktorá existuje iba v jednom zo skúmaných jazykov — v slovenčine. Týka sa predovšetkým substantív (na prídavných menách a slovesách, ako sa už spomenulo, sa uplatňuje inak). Mimojazykový, odrazový komponent významu tvorí rozlišovanie osôb a sčasti zvierat podľa pohlavia, teda prirodzený rod, syntaktický komponent významu tvorí rozlišovanie podľa gramatických rodov, teda typ zhody s adjektívami v syntagme. J. Furdík (1977) jednu zložku vnútornej protirečivosti rodu vidí v tom, že hoci je to primárna kategória substantív, nedá sa vysvetliť z nich samých. Tento fakt vysvetľuje O. G. Revzinová (1973) práve už spomínanou rozdvojenosťou obsahového a výrazového plánu (význam rodu sa týka substantív, ale výrazový ukazovateľ rodu je na adjektíve) a interpretuje ho tak, že rod nemá v slovanských jazykoch elementárny morfológický ukazovateľ (t. j. ukazovateľ na tvare slova), lež kontextovo morfológický ukazovateľ. Uznávajúc túto špecifickosť výrazového plánu (takýto spôsob vyjadrenia má zo všetkých morfológických kategórií slovanských jazykov iba rod ako jediná klasifikačná kategória) hodnotí autorka — na rozdiel od A. V. Bondarka (1975) — rod ako kategóriu s prevahou lexikálneho, nie syntaktického významu. Za prevažne syntaktickú kategóriu pokladá rod adjektív. To je podľa nášho názoru závažný moment, lebo ním možno odôvodniť to, prečo mohol J. Furdík pri

konfrontácii rodu v slovenčine a v maďarčine pripisovať takú významnú úlohu práve vyjadrovaniu prirodzeného rodu v obidvoch jazykoch (t. j. lexikálnemu komponentu rodu) a nájsť tu aj veľa paralel, ale pritom závažný funkčný rozdiel: rodovosť, resp. pohlavná príslušnosť je v slovenčine neoddeliteľnou významovou črtou každého názvu osoby a najbežnejších názvov zvierat. V maďarčine sa pri týchto názvoch **uplatňuje** sémantická črta pohlavnej príslušnosti len vtedy, ak je z hľadiska **pomenovania** relevantná; je to iba fakultatívny sémantický príznak.

Katégoria posesívnosti. V maďarčine na rozdiel od slovenčiny existuje gramatická morfológická katégoria posesívnosti ako katégoria substantíva. Na vyjadrenie privlastňovacích vzťahov slúžia v maďarčine špeciálne osobno-privlastňovacie koncovky označujúce gramatickú osobu človeka alebo predmetu, ktorý niečo vlastní alebo ktorému niečo patrí. Človek alebo predmet, ktorý niečo vlastní alebo ktorému niečo patrí, sa v ugrofínskej lingvistickej terminológii nazýva vlastník, posesor (birtokos); to, čo mu patrí, sa nazýva vlastníctvo (birtok). Napr. *könyv-e-m* „moja kniha“; *az apa könyv-e* „otcova kniha“ (porov. Majtinskaja, 1955, s. 111).

Keď chceme zistiť, či posesívnosť možno pokladať aj za funkčno-sémantickú katégoriu relevantnú pri konfrontácii slovenčiny a maďarčiny a rovnocennú s inými funkčno-sémantickými katégoriami, najprv nás zaujíma otázka, aký hierarchický vzťah existuje medzi katégoriou posesívnosti (výrazovo posesívnym osobným ohýbaním) a katégoriou osoby alebo širšie personálnosti, teda či posesívnosť je podradená katégorii osoby, alebo predstavuje samostatnú katégoriu. Funkčno-sémantická katégoria personálnosti, ktorej morfológické jadro tvorí katégoria osoby, má podľa A. V. Bondarka (1971) v slovanských, ale aj iných indoeurópskych jazykoch dve gramatické centrá: zámenné a slovesné. Bondarkova charakteristika funkčno-sémantickej katégorie personálnosti vyhovuje aj pre maďarčinu. Tomuto nášmu tvrdeniu zdanlivo odporuje to, že v maďarčine sa osobné ohýbanie netýka iba zámen a slovíes, ale existuje tu aj osobné ohýbanie mien — substantív, prísloviiek, infinitívov, ktoré je podľa maďarskej akademickej gramatiky dôležitou systémovou vlastnosťou odlišujúcou maďarčinu od indoeurópskych jazykov (A mai magyar nyelv rendszere, 1961, s. 532). Najdôležitejšiu zložku osobného menného ohýbania tvorí práve posesívne osobné ohýbanie. Rozpor medzi rozsahom morfológického jadra katégorie osoby v slovanských jazykoch a v maďarčine možno podľa nášho názoru vyriešiť tak, že najdôležitejšia zložka menného osobného ohýbania — posesívne osobné ohýbanie substantív — bude tvoríť samostatnú funkčno-sémantickú katégoriu posesívnosti. Z hľadiska slovných druhov sú funkčno-sémantické katégorie personálnosti a posesívnosti rozložené tak, že funkčno-sémantická katégoria personálnosti sa týka slovíes a zámen, funkčno-sémantická katégoria posesívnosti sa týka sústantív. Vo výrazovej rovine pritom zodpovedajú obidvom katégoriám formálne tie isté morfémy. Výrazovo tie isté morfémy, napr. *alsz-o-m*, *alsz-unk* „spím, spíme“, pridané k slovesnému kmeňu označujú osobu, ktorej sa priraduje dej, majú význam I. osob. sg. a I. osob. pl.; výrazovo tie isté morfémy

asztal-o-m. asztal-unk „môj stôl, náš stôl“, pridané k menným kmeňom označujú vec ako vlastníctvo príslušnej osoby. Význam osoby pri slovesách a zámenách konštituuje funkčno-sémantickú kategóriu personálnosti, pri menných základoch je význam osoby zahrnutý v kategórii posesívnosti, je jej podradený. Je inherentný pojmu posesívnosti, lebo sémantickú, odrazovú podstatu posesívneho vzťahu tvorí **privlastňovanie predmetu, vlastníctva osobe, ktorá je vlastníkom daného predmetu**. Až postupnou gramatikalizáciou posesívnosti sa zväčšuje syntaktický komponent významu kategórie posesívnosti: posesívny vzťah môže potom vznikáť medzi akýmikoľvek dvoma menami, nielen medzi názvom osoby a názvom predmetu, ale napr. aj medzi dvoma názvami predmetov (vrátane abstraktných mien), **vtedy však už nejde o vlastníctvo v pravom slova zmysle, lež iba o príslušnosť, spolupatričnosť dvoch predmetov**. Čo sa týka osobného ohýbania ostatných mien (prísloviek, prídavných slov, príčastí), možnosť pridať osobné sufixy je tu do značnej miery podmienená lexikálne; tieto prípady budú tvoriť okrajové, periférne prípady uplatňovania funkčno-sémantickej kategórie personálnosti. **V takomto rámci podávame konfrontačný opis kategórie personálnosti v citovanej štúdiu (Buzássyová, 1978).**

Nazdávame sa, že pri konfrontačnom opise kategórie posesívnosti v maďarčine a v slovenčine sa bude môcť podobne ako pri kategórii rodu vyjsť z porovnania tej **zložky kategórie posesívnosti, ktorá má mimojazykovú motiváciu, teda z vyjadrovania posesívnosti v úzkom slova zmysle**. Jednotlivým ekvivalentným prostriedkom maďarských posesívnych sufixov pritom treba nájsť presné zaradenie z hľadiska jazykových rovín. Napr. posesívne adjektívne sufixy *-ov, -in* nemajú morfológický (flektívny) charakter, lež slovotvorný, ale nápadný tým, že sa pomocou nich neodvodzujú adjektíva od akýchkoľvek názvov osôb, ale iba od názvov osôb, ktoré sa vzťahujú na jedinečné objekty. Preto sa najčastejšie odvodzujú od vlastných mien alebo inherentne jedinečných mien: *otcov, matkin* (porov. **Hlavsa, 1975**). **To zároveň dokazuje, že kategória posesívnosti sa stýka s kategóriou určenosti (určitý člen pred maďarským menom s posesívnym sufixom je redundantný, môže sa v písanej podobe vynechať: *elvesztettem (a) kalapomat* „stratil som klobúk“).** Presné zaradenie jednotlivých výrazových prostriedkov posesívnosti iste nebude jednoduché; niektorí bádatelia poukazujú napríklad **na to, že vyjadrovanie posesívneho vzťahu nemá v slovanských jazykoch špecifické gramatické prostriedky (Zimek, 1960)**. O existencii posesívneho datívu (v češtine a v slovenčine) ako špecifického syntaktického prostriedku pochybuje P. Piňha (1971) a dokazuje, že posesívny význam voľného datívu vyplýva iba z lexikálneho obsadenia príslušnej konštrukcie, z kontextu.

Pri charakteristike výrazového plánu kategórie posesívnosti v maďarčine treba venovať zvýšenú pozornosť spolupôsobeniu kategórie čísla s kategóriou posesívnosti (teda prípadom, v ktorých je kategória čísla hierarchicky podradená kategórii posesívnosti (kombinačné možnosti počtu vlastníkov a vlastníctiev, napr. **jeden vlastník: jeden, veľa vlastníctiev; veľa vlastníkov: jedno, veľa vlastníctiev**).

Medzi gramatickou kategóriou rodu a gramatickou kategóriou posesívnosti existuje istá funkčná kompenzácia, ktorá by mohla pomôcť vysvetliť otázku, prečo jazyk s gramatickou kategóriou posesívnosti nepotrebuje gramatickú kategóriu rodu a naopak.⁷ Rod a posesívnosť sú v slovenčine, resp. v maďarčine kategórie rozdielne podľa významu a podľa formy, ale sú si blízke podľa funkcie. Motivačnou zložkou rodu je vyjadrovanie rozdielov medzi mužskými a ženskými osobami, ale štruktúrnou, syntaktickou zložkou rodového významu, teda funkciou je vyjadrovať spolupatričnosť medzi slovami v syntagme, pričom formálnym výrazom tejto spolupatričnosti je zhoda atributívneho adjektíva so substantívom v jednom z troch typov zhody. Výrazový ukazovateľ rodu je na určujúcom člene syntagmy, na adjektíve. Motivačnou zložkou významu kategórie posesívnosti je vyjadrenie rozdielov medzi 1. 2. a 3. osob. ako vlastníkami, ale štruktúrnou, syntaktickou zložkou je vyjadrovanie príslušnosti, teda tiež vlastne spolupatričnosti medzi slovami, ktoré sú členmi posesívnej syntagmy. Formálnym výrazom tejto spolupatričnosti však nie je zhoda, lebo medzi atribútom a určovaným menom zhoda v maďarčine nejestvuje, atribút je nemenný, výrazový ukazovateľ posesívnosti je na určovanom člene syntagmy: *az apa ház-a* (doslova „otec dom-jeho“). Je pozoruhodné, že pri vyjadrovaní posesívnosti v širšom (gramatickom) zmysle ekvivalentom maďarských posesívnych konštrukcií je v slovenčine „negatívny člen kategórie zhody“, vyjadrenie pomocou genitívnej konštrukcie, teda pomocou nezahodného prívlastku (*a lány szépsége* — „krása dievčaťa“).

Kategória určenosti. J. Lotz (1974) pokladá túto kategóriu za gramatickú kategóriu maďarského slovesa, nazýva ju kategóriu určenosti predmetu (tárgyhatarozotság) zrejme preto, že na slovese má táto kategória morfológický výrazový ukazovateľ: osobitnú flexiu (tzv. predmetovú) má sloveso vtedy, keď je v syntagmatickom vzťahu s určitým predmetom, osobitnú flexiu (tzv. subjektovú) má vtedy, keď je určené neurčitým predmetom. V indoeurópskych jazykoch určenosť spravidla funguje ako menná kategória. Maďarská akademická gramatika, ako sme už povedali, nepracuje s pojmom gramatická kategória, ale vo výklade člena je implicitne prítomné chápanie určenosti ako mennej kategórie, ktorá nevyjadruje syntaktické vzťahy, teda nie je syntaktická, lež sémantická (vyjadruje určitosť a neurčitosť významu substantíva). Túto rozpornosť výkladov kategórie určenosti v maďarčine aj čo do vzťahu k slovným druhom, aj čo do obsahového plánu a syntactickej a syntagmatickej hodnoty možno podľa nášho názoru vyriešiť tak, že budeme určenosť v maďarčine pokladať za gramatickú morfológickú kategóriu Substantíva aj gramatickú morfológickú kategóriu slovesa; medzi nimi je vzťah

⁷ Iné vysvetlenie maďarských bádateľov L. Dezsőa a F. Hlavsu uvádza J. Furdík (1977). Podľa L. Dezsőa pri spájaní syntagiem vo vete nie sú formálne prostriedky nevyhnutne potrebné. Prvky mennej skupiny stačí spojiť intonáciou, spoločným prízvukom. Podľa F. Hlavsu pri skloňovaní maďarského substantívu jeho relačná morféma sa vzťahuje nielen na samotné substantívum, ale na celú atributívnu syntagmu, má veľký akčný rádius, kým v jazykoch s kongruenciou má relačná morféma substantíva malý akčný rádius, vzťahuje sa iba na substantívum, musí sa preto zdvojiť aj na adjektíve.

vzájomnej závislosti, vytvárajú „superkategóriu“ v terminológii O. G. Revzinovej (1973). Slovesná kategória určenosti má v maďarčine elementárny morfológický ukazovateľ (na slovom tvare), menná kategória určenosti má obsahový a výrazový plán organizovaný **oddelene** (ako je to podľa Revzinovej vo viacerých indoeurópskych jazykoch, ktoré majú člen), t. j. význam určenosti sa pripisuje (určovanému) substantívu, ale výrazový ukazovateľ je na určujúcom slove (na člene). Pritom je to kategória, ktorá má menšiu syntagmatickú hodnotu než určenosť napr. v arabčine, kde určenosť mena má bezprostrednú úlohu pri výstavbe syntagiem: dve mená s rovnakou určenostnou hodnotou vytvárajú atributívnu syntagmu, dve mená s rozdielnou určenostnou hodnotou vytvárajú predikatívnu syntagmu (porov. Buzássyová, 1975).

Určenosť má v maďarčine **predovšetkým výpovednú aktualizačnú funkciu** a až **cez ňu** má aj syntaktickú a predovšetkým textovú hodnotu. Úlohou výrazových prostriedkov kategórie určenosti je uvádzať meno s označovaným predmetom mimojazykovej skutočnosti do jednoznačného, a v prípade **komunikatívnej** potreby do nejednoznačného vzťahu. Jazyky s členmi majú možnosť výberu: môžu stotožňovať meno s označovaným predmetom buď zdôraznene (pomocou ukazovacích zámen), alebo nezdôraznene — vtedy používajú členy (porov. Mikeš — Dezső — Vuković, 1972, s. 37). Jazyky, ako je slovenčina, nemajú členy, ale majú iné aktualizačné prostriedky (skúmame ich v našej citovanej konfrontačnej štúdií — Buzássyová, 1977). Gramatická kategória určenosti v maďarčine je **východiskom pre postulovanie funkčno-sémantickej kategórie určenosti**, ktorá sa uplatňuje v oboch skúmaných jazykoch, ale v slovenčine nemá špecifické morfológické prostriedky.

Kategória pádu. J. Lotz (1974) uznáva pád ako gramatickú kategóriu iba podmienene. Táto **podmienenosť** je azda oprávnená, lebo maďarský pádový systém sa od pádov flektívnych jazykov skutočne odlišuje. Aglutinačný jazyk má iba jeden deklinačný menný systém (a to pre substantíva i adjektíva, medzi ktorými je značný synkretizmus; porov. Skalička, 1966), čo súvisí s tým, že v maďarčine nejestvuje rod. Podľa tohto jediného systému nemožno však ani zďaleka ohýbať všetky mená; možnosť priberať isté pádové koncovky je pri viacerých pádoch silno lexikálne obmedzená. To znižuje morfológickú „hodnotu“ maďarského pádu najmä v porovnaní so slovanskými pádmí, kde možnosť priberať pádové (relačné) morfémy nie je podmienená lexikálnym významom príslušnej lexémy. Podľa maďarskej **akademickej gramatiky** maďarské pády nemajú nijaký morfológický význam, **vyjadrujú iba vetné vzťahy**, čím je dané konečné poradie pádových morfém v morfematickej stavbe slova. Rozlišujú sa tu štyri skupiny pádových morfém: 1. nulová nominatívna pádová morféma vyjadrujúca podmet; 2. akuzatívna *-t-ová* morféma vyjadrujúca predmet; 3. veľké množstvo príslovkových pádov vyjadrovaných pádovými morfémami a zároveň záložkami; 4. pád posesívnosti prívlastku *-nak*. Hoci sa tento systém nekryje so systémom slovenských pádov, môžeme aj tu nájsť styčné body, ktoré môžu byť východiskom konfrontačného skúmania.

Viacerí bádatelia — a zhodne s nimi i O. G. Revzinová (1973) a A. V. Bondarko (1971) — hodnotia pád ako morfológickú kategóriu, v ktorej prevláda syntaktický, štruktúrny komponent významu. Význam pádov vyplýva z ich vzťahov k iným pádom. Čo sa týka syntagmatickej hodnoty, Bondarko hodnotí pád ako syntagmaticky silnú kategóriu a v rámci ďalšieho členenia (určujúce — určované kategórie) pokladá pád substantíva za kategóriu určujúcu, pád adjektíva za kategóriu určenú. O. G. Revzinová však právom poukazuje na to, že existuje aj iná syntagma, a to sloveso + substantívum, v ktorej sa kategória pádu prejavuje ako určená, lebo závisí od triedy slovesnej väzby. Pri slovese sa zvyčajne nevyčleňuje špeciálna kategória slovesnej väzby, čo sa dá vysvetliť rozličnými príčinami: neprítomnosť formálnych ukazovateľov triedy väzby na samom slovese, schopnosť jedného slovesa viazať sa s niekoľkými pádmami (Revzina, 1973, s. 11). Autorka uvažuje o možnosti vyčleňovať jednotnú „superkategóriu“, ktorá by zahŕňala triedu slovesnej väzby aj pád mena. Nazdávame sa, že dvojaký charakter pádu z hľadiska jeho úlohy v syntagmách môže slúžiť ako jeden zo závažných argumentov, oprávňujúcich budovať funkčno-sémantickú kategóriu pádu nie na základe chápania pojmu pád vo formálnom zmysle, lež na sémantickom chápaní pádu, t. j. pádu ako sémantickej roly v interpretácii Ch. Fillmora (1968; 1974), lebo také významy pádov ako agens, objekt, experiens atď. ako úlohy argumentov príslušných predikátov stelesňujú vzájomnú viazanosť pádu ako menšej kategórie a pádu ako slovesnej kategórie, ako slovesnej väzby (porov. Zalizňak, 1973).

Čo sa týka vzťahu takto chápaného pádu k výrazovému plánu, treba rátať s tým, že v obidvoch porovnávaných jazykoch predmetom skúmania nebudú iba prosté pády, lež súčasne bude treba konfrontovať i slovenské predložkové pády a maďarské záložkové pády, ba dakedy proti maďarskému výrazovo priamemu pádu (akuzatívu) môže stáť v slovenčine i neohybný výraz — napr. príslovka spôsobu (*Egy irtózatosat ütöttem öklommel az ajtóra — Poriadne som zabúchal pästou na dvere*; doslova „jednu strašnú (ranu) som udrel...“). Z toho vyplýva zložitá úloha: skúmať, či výrazový rozdiel napr. medzi prostým a predložkovým vyjadrením toho istého sémantického pádu, alebo medzi vyjadrením toho istého sémantického pádu rozdielnymi predložkami implikuje istý vnútrojazykový významový rozdiel, ktorý by už presahoval do výrazovej roviny, alebo nie, a ak áno, akými sémantickými príznakmi možno tento rozdiel vyjadriť. Možno si klásť aj otázku, či sémantické pády — roly ako agens, experiens, výsledok, objekt atď. predstavujú prvky z obsahovej, mimojazykovej zložky významu kategórie pádu, alebo sú to prvky z vnútrojazykovej, syntaktickej zložky významu tejto kategórie. Keďže sa pri týchto pojmoch uplatňuje jazyková kategorizácia, prikláňame sa k názoru, že to nie sú významy z oblasti mimojazykovej, z oblasti kognitívneho obsahu, lež z oblasti vnútrojazykovej (ako jazykové významy hodnotia významy typu agens, paciens aj Sgall — Panevová, 1976). Pri takomto riešení treba predpokladať, že medzi obsahovou, mimojazykovou zložkou, medzi (vnútro) jazykovou zložkou a medzi jazykovou

formou obidvoch skúmaných jazykov budú pri konfrontácii ich pádových systémov veľmi zložité vzťahy.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

- A mai magyar nyelv rendszere. I. Bevezetés. Hangtan. Szótan. Red. J. Tompa. 1. vyd. Budapest, Akadémiai Kiadó 1961. 599 s.
- BONDARKO, A. V.: Grammaticeskaja kategorija i kontekst. 1. izd. Leningrad, Nauka 1971. 114 s.
- BONDARKO, A. V.: Klassifikacija morfoložičeskich kategorij. In: Tipologija grammatičeskich kategorij. Red. V. N. Jarceva. Moskva, Nauka 1975, s. 56—76.
- BUZASSYOVÁ, K. (rec.): Gabučian, G. M., Teorija artikla i problemy arabskogo sintaksisa. 1. izd. Moskva, Nauka 1972. 224 s. In: Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 95—98.
- BUZASSYOVÁ, K.: Kategória určenosti v maďarčine a v slovenčine. In: Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977 (v tlači).
- BUZASSYOVÁ, K.: K chápaniu gramatickej kategórie v koncepcii slovansko-neslovanskej konfrontačnej gramatiky (Na príklade kategórie osoby). In: Československé prednášky pro VIII. slavistický sjezd v Záhřebu 1978 (v tlači).
- DOKULIL, M.: K pojetí morfoložické kategorie. Jazykovedný časopis, 18, 1967, s. 13—36.
- FILLMORE, CH.: The case for case. In: Universals in Linguistic Theory. Ed. E. Bach and R. Harms. London, Holt, Rinehart and Winston 1968, s. 1—88.
- FILLMORE, CH.: Typy lexikální informace. In: Studie z transformační gramatiky. 1. Nové perspektivy syntaxe a sémantiky. Red. E. Hajičová. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1974, s. 49—74.
- FURDÍK, J.: Gramatický rod a zhoda v slovenčine a v maďarčine. In: Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977 (v tlači).
- GUCHMANN, M. M.: Sootnošenije slovoizmenitelnych grammatičeskich kategorij i tipologija jazyka. In: Tipologija grammatičeskich kategorij. Red. V. N. Jarceva. Moskva, Nauka 1975, s. 24—41.
- HLAVSA, Z.: Denotace objektu a její prostředky v současné češtině. 1. vyd. Praha, Academia 1975. 112 s.
- HORÁK, G.: Predikačné kategórie slovenského slovesa. Jazykovedný časopis, 18, 1967, s. 3—12.
- HORECKÝ, J.: Na okraj trpného rodu v slovenčine a maďarčine. In: Z konfrontácie slovenčiny a maďarčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977 (v tlači).
- JARCEVA, V. N.: Ijerarchija grammatičeskich kategorij i tipologičeskaja charakteristika jazykov. In: Tipologija grammatičeskich kategorij. Red. V. N. Jarceva. Moskva, Nauka 1975, s. 5—23.
- KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962. 359 s.
- KRUPA, V.: Jazyk, myslenie a skutočnosť. Z kritiky teórie jazykovej relativity. Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 157—170.
- LOTZ, J.: A magyar nyelv grammatikai kategóriái. In: Jelentés az Éliszisztika. Red. I. Samu a i. Budapest, Akadémiai Kiadó 1974, s. 344—347.
- MAJTINSKAJA, K. J.: Vengerskij jazyk. 1. Moskva, Izdatelstvo Akademii nauk 1955. 304 s.
- MIKEŠ, M. — DEZSŐ, L. — VUKOVIĆ, G.: Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog-madarskog jezika. 2. Osnovna pitanja nominalne sintagme. Institut za Hungarologiju. Lingvistički radovi. Novi Sad 1974. 119 s.
- MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 256 s.
- Morfologia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.
- PÍTHA, P.: Existuje dativ posesivní? Slovo a slovesnost, 32, 1971, s. 301—311.
- REVZIN, I. I.: K semantičeskomu analizu stepenej sravnenija v slavjanskich jazykach. In: Strukturno-tipologičeskije issledovanija v oblasti grammatiki slavjanskich jazykov. Red. A. A. Zalizňak. Moskva, Nauka 1973, s. 61—63.
- REVZINA, O. G.: Obščaja teorija grammatičeskich kategorij. In: Strukturno-tipologičeskije issledovanija v oblasti grammatiki slavjanskich jazykov. Red. A. A. Zalizňak. Moskva, Nauka 1973, s. 5—38.
- RUŽIČKA, J.: Kategória osobv. Jazykovedný časopis, 18, 1967, s. 61—63.

SGALL, P. — PANEVOVÁ, J.: **Obsah, význam a gramatika se sémantickou bází.** Slovo a slovesnost, 37, 1976, s. 14—25.

SKALIČKA, V.: Ein „**typologisches Konstrukt**“. In: Travaux Linguistique de Prague, 2. Red. J. Vachek. Prague, Academia 1966, s. 157—163.

ŠARADZENIDZE, T. S.: **Grammaticeskije kategorii i morfoložičeskije tipy jazykov.** In: Tipologija grammatičeskich kategorij. Red. V. N. Jarceva. Moskva, Nauka 1975, s. 42—55.

The Hungarian Language, 1. vyd. Red. B. Loránd a I. Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó 1972, 379 s.

TOMPA, J.: **Ungarische Grammatik.** 1. vyd. Budapest, Akadémiai Kiadó 1968, 426 s.

Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny. (Základní koncepce a problémy.) Praha, Český komitét slavistů 1974, 80 s. [Rozmnožené.]

ZALIZŇAK, A. A.: O ponimaniji termina „padež“ v lingvističeskich opisanijach. In: Problemy grammatičeskogo modelirovanija. Red. A. A. Zalizňak. Moskva, Nauka 1973, s. 53—87.

ZIMEK, R.: **K chápání posesivnosti.** In: Rusko-české studie. Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze. Jazyk a literatura, 2. Praha 1960, s. 131—156.

ПОНЯТИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ В КОНТРАСТИВНОЙ СЛОВАЦКО-ВЕНГЕРСКОЙ ГРАММАТИКЕ

Резюме

Сопоставление агглютинативного неславянского и флективного славянского языков в области грамматических категорий предполагает предварительное решение некоторых проблем, особенно проблемы выбора, определения инвентаря исследуемых категорий. Думается, что понятие грамматическая категория, если её отождествлять с морфологической категорией, не может быть применено при сопоставительном изучении языков различных морфологических типов. Более подходящим считается понятие функционально-семантической категории в определении А. В. Бондарко как категории, которой морфологическая категория подчинена. Так как ядром любой функционально-семантической категории является (хотя бы в одном из сопоставляемых языков) морфологическая категория, инвентарь функционально-семантических категорий определяется на основе сопоставления морфологических категорий словацкого и венгерского языков.

Для венгерского языка автор исходит из системы грамматических категорий И. Лотца (1974). Исследуются параллельные и отличные свойства **именных** категорий. Автор констатирует, что категория степени признака является единственной **именной** категорией, которая в словацком а венгерском языках функционирует параллельно. Считается оправданным лотцовское различение категорий так называемого **вещественного** и **персонального** чисел, так как эти категории отличаются и с сопоставительной точки зрения. Доказывается, что значение лица при глаголах и местоимениях является конститутивным признаком для выделения функционально-семантической категории **персональности**, значение лица при именах существительных подчинено функционально-семантической категории **принадлежности** (posesivnosti). Устанавливаются исходные пункты сопоставительного анализа категории падежа в обоих языках.

HLASOVÝ ZAČIATOK V SLOVENČINE

JANA DVONČOVÁ

1.1. Pojem hlasového začiatku patrí do širšej problematiky začiatku fonácie. V tomto širokom zmysle sa mu venuje pozornosť pri výskume jednotlivých jazykov v rozličnej miere. Štúdiom doterajšej literatúry o výskume hlasového začiatku v slovenčine sa nám ukázalo, že záujem o tento jav sa prejavuje až vtedy, keď sa v jazyku začne výrazne uplatňovať tzv. tvrdý hlasový začiatok. Tam, kde sa tento zvukový jav, spôsobovaný istým pohybom hlasiviek a majúci charakteristický zvukový korelát, neobjavuje, skúmaniu hlasového začiatku sa nevenuje osobitná pozornosť. Teda tvrdý hlasový začiatok je **klúčom** k obsiahlej problematike, zasahujúcej do mnohých iných oblastí fonetických aj širších jazykovedných výskumov, ako je napr. výskum znelosti, znelostnej asimilácie, výskum explozív a pod.

1.2. Čo je tzv. tvrdý hlasový začiatok, zvaný aj ráz (v češtine: ráz aj předraz; fr.: coup de glotte, plosive laryngale soufflée; nem.: Glottisschlageinsatz, Kehlkopfverschlusslaut, Kehlkopfexplosivlaut, Kehlkopfschlag, Stimmritzenverschluss, Stimmbänderverschluss; angl.: glottal stop; rus.: gortannaja smyčka; poľ.: wstępne zwarcie krtani, krtaniowa wybuchowa bezdzwieczna spółgloska)?¹ E. M. Krechová (1968) poukazuje na to, že dnešnej funkčnej dokonalosti hrtana predchádzal jeho dlhý a zložitý vývin: „Keď sa v histórii vývinu živých tvorov uskutočnil prechod od žiabrového dýchania k pľúcnemu a tým nastalo oddelenie dýchacieho a nutričného traktu, utvoril sa vo farynx sfinkter, ktorý prevzal funkciu chrániť dýchací aparát pred vníkaním cudzích telies. Na konci dlhého vývinového radu stojí dnes u človeka zložito vybudovaný hrtan, ktorý ešte stále plní túto životne dôležitú funkciu. K jednoduchému otváraniu a zatváraniu trachey pristúpili však ďalšie rozmanité pohybové možnosti, takže nakoniec sa mohla vyvinúť schopnosť tvorenia hlasu na najvyšší stupeň dokonalosti. Treba pokladať za samozrejmé, že základom — najmä v spojení so vznikom reči — musela byť až možnosť odovzdávania centrálného podráždenia.“ B. Hála (1970) uvádza, že podmienky na to, aby sa mohol uskutočniť vývin hrtana na ten stupeň dokonalosti, aký má dnes, poskytla človeku až vzpriamená chôdza. Táto okolnosť by čiastočne vysvetľovala aj to, že sa reč vyvinula iba u človeka.

¹ Zámerne **sme** podrobne nerozoberali terminológiu postihujúcu jednotlivé typy hlasových začiatkov. Pri istej miere ustálenosti, danej tradíciou v jednotlivých filológiách, nie je táto terminológia celkom jednotná. (Porov. napr. v češtine *ráz* — *předraz*.) Za takéhoto stavu je, pravda, isté nebezpečenstvo, že pri prekladaní z cudzích jazykov môže dôjsť k zámene jednotlivých typov hlasových začiatkov. Spracovanie terminológie hlasového začiatku v jednotlivých jazykoch by vyžadovalo osobitnú štúdiu.

1.3. Porovnajme v stručnosti jednotlivé typy hlasových začiatkov. Pri pokojovom dýchaní² je hlasová štrbina (glottis) otvorená a vzduch voľne prechádza. Ak má nastať fonácia, musia sa hlasivky zovrieť. Zrušenie tohto zovretia pri nástupe fonácie môže mať rozličný charakter a tomu primeraný akustický efekt. Táto fáza pohybu hlasiviek spolu s akustickým efektom sa označuje ako **hlasový začiatok**. Z fyziologickej stránky sa zvyčajne rozpoznávajú tri typy hlasového začiatku. Napríklad G. Böhm (1969) rozlišuje tri typy hlasového začiatku; dyšný, mäkký a tvrdý. Ich tvorenie opisuje v stručnosti tak, že pri dyšnom začiatku nie sú hlasivky úplne zovreté, pri mäkkom nasadení sa dávajú pozvoľna do pohybu tak, ako sa pozvoľna zvyšuje tlak výdychového prúdu vzduchu. Tvrdý začiatok je charakterizovaný explóziou, ktorá predchádza zaznenie vokálu. Vzniká rovnakým spôsobom ako explózia pri výbuchových spoluhláskach: Pevne hlasivkový záver je rozrazený výdychovým prúdom a až potom nastáva vlastná fonácia. Autor dodáva (s. 25): „Der harte Stimmeinsatz erfordert eine maximale Muskelleistung und seine wiederholte Anweendung führt zwangläufig zu einer raschen Ermüdung und zum Leistungsabfall.“

E. M. Krechová (1968), ktorá rozvádza opis hlasového začiatku ešte do väčších podrobností, pri tvrdom nasadení rozlišuje v nemčine dva typy, a to pevný hlasový začiatok, ktorý je z hľadiska hlasovej hygieny priaznivý, a tvrdý (tlačený), ktorý je z hľadiska hlasovej hygieny škodlivý. V rámci tohto druhého (tvrdého) začiatku sú dva druhy, a to stlačený a škripavý. Naproti tomu E. Dieth (1950) delí hlasové začiatky odlišným spôsobom, a to tak, že ako hlasový — alebo azda lepšie hlasný začiatok (Stimmeinsatz) — označuje to, čo iní autori nazývajú mäkký začiatok. Proti nemu stavia šumový začiatok (Geräuscheinsatz), a ten zas delí na explozívny, tvrdý (hart) a dyšný (gehaucht).

1.4. Na otázku, či možno tvrdý hlasový začiatok pokladať za spoluhlásku, treba odpovedať takto: Tvrdý a dyšný hlasový začiatok svojou fyziologickou aj akustickou podstatou sú takého rázu, že sú vlastne potenciálne hláskou.³ To však neznamená, že ich možno pokladať za konsonanty vždy, keď sa v nejakom jazyku vyskytujú. Konsonantmi sú, ako sme uviedli, iba potenciálne; dôležité je, ako ich vlastnosti využije príslušný jazykový systém. Preto označovanie tvrdého hlasového začiatku ako „hlasivkovej explozívny“ a jeho zaradovanie do systému hlások ako záverovej hlásky v protiklade k úžinovému hlasivkovému konsonantu *h*, s čím sa u nás v niektorých starších príručkách stretávame, je z hľadiska nášho jazykového systému neoprávnené. Na otázku, ako z fonologického hľadiska interpretovať niektoré funkcie „rázu“, napríklad funkciu hraničného signálu, môžu byť, pravda, rozdielne názory (napr. Romportl, 1973).

² Rozlišujeme „pokojové dýchanie“, t. j. dýchanie bez hovorenia, a „pokojné dýchanie“, t. j. bez vzrušenia aj pri rečovom prejave, hovorení.

³ M. Romportl (1973, s. 84—85) hovorí, že ide o „zvukový prvek, ktorý má charakter okluzívneho konsonantu, ačkoli není v tomto jazyce (t. j. češtině J. D.) obvykle pokládán za hlásku, tím méně plní významotvornou funkci (t. j. není samostatným fonémem).“

1.5. Otvorenou otázkou ostáva aj zaradenie rázu medzi črty artikulačnej bázy jazyka. E. M. Krechová (1968) sa nazdáva, že tvrdý hlasový začiatok je jednou zo základných črt artikulačnej bázy. V slovanských jazykoch by sa, pravda, mohol ráz, (tvrdý) hlasový začiatok vyskytujúci sa fakultatívne, pokladať z tohto hľadiska za okrajový.⁴ Na druhej strane treba brať do úvahy okolnosť, že každý začiatok fonácie musí mať v akomkoľvek jazyku nejakú podobu. Táto podoba dodáva zvukovej stránke jazyka istý celkový charakter; potom teda celkom prirodzene z toho vyplýva, že spôsob začiatku fonácie je skutočne jednou z črt artikulačnej bázy jazyka.

2.1. Problematika hlasových začiatkov je pomerne najviac rozpracovaná v germánskych filológiách. S tým súvisí aj **podrobnejšie rozlišovanie** ich typov.

2.1.1. Veľmi podrobne je táto problematika spracovaná v nemčine, čo nepochybne vyplýva zo značnej frekvencie tvrdého hlasového začiatku v tomto jazyku. E. M. Krechová (1968) zhromaždila popri obsiahlom experimentálnom materiáli aj všetky závažné údaje z germanistickej a všeobecnofonetickej literatúry.

2.1.2. Anglická literatúra venuje tomuto javu tiež značnú pozornosť. Zameriava sa však nielen na každý hlasový začiatok, ale aj na výskyt hlasivkového záveru pri spoluhláskach. Napr. A. Gimson (1970, s. 9) píše: „This ‚glottal stop‘ frequently occurs in English, e. g. when it precedes the energetic articulation of a vowel or when it reinforces or even replaces *p, t, k*.“ Toto ponímanie hlasového začiatku, ktoré sa zvyčajne spája s menom E. Sieversa, je značne odlišné od nášho ponímania.

2.2. Vo francúzštine sa záujem o hlasový začiatok — presnejšie o tvrdý hlasový začiatok — výraznejšie objavuje až v poslednom čase (Malécot, 1975). Pri výskume tohto javu sa tu venuje pozornosť nielen jeho existencii a funkcii, ale aj niektorým mimojazykovým aspektom, ako je pohlavie hovoriaceho, jeho hlasová poloha, spôsob výslovnosti, dĺžka výpovede, úmysel hovoriaceho. Experimentálne sa využíva nielen akustická spektrálna analýza, ale aj syntéza.

2.3.1. V slovanských filológiách nie je spracovanie tejto problematiky veľmi podrobné, lebo sa zrejme v minulosti nepocítovala naliehavá potreba zaoberať sa touto otázkou. V komparatistickej práci *Slavische Phonetik* od nórskeho fonetika O. Brocha (1911) sa opisuje stav v jednotlivých slovanských jazykoch okolo r. 1911. Autor píše (s. 187), že pre slovanské jazyky vo všeobecnosti tvrdý hlasový začiatok nie je typický. V súvislej, prirodzenej, pokojne ladenej reči spájajú sa vokály s konsonantom na hranici slov rovnako ako vnútri slova. Takisto bez prerušenia znenia hlasu sa na seba viažu dva vokály medzi slovami. Ďalej uvádza (s. 189), že

⁴ Výklady v ortoepických a fonetických príručkách ukazujú, že sa celkom bežne vyskytujú popri splývavej výslovnosti. V ortoepickej norme sa pripúšťajú dublety (napr. Hála, 1967).

Jeho dôslednému výskytu bráni pravdepodobne aj tá okolnosť, na ktorú poukazuje D. Stock (1971, s. 74, 81), že totiž pre výskyt rázu je dôležitá aj kvalita príslušného vokálu. Autor upozorňuje na to, že pri vokáloch *u, y, i* sa častejšie objavuje mäkké nasadenie ako pri vokáli *a*. Pravda, jeho výklad sa opiera iba o podrobný akustický rozbor rečového signálu.

ojedinelé prípady tvrdého začiatku a konca sa nájdu vo všetkých slovanských jazykoch. Pritom však autor tvrdí: „Aber als Erscheinung mit merklicheren grammatischen Folgen tritt der feste Einsatz bei anlautendem Vokal nur auf einem beschränkten Gebiete hervor, in grösserem Umfang in der tschechischen, in kleinerem in der polnischen Sprache.“

Prípady tvrdého hlasového začiatku, ktoré O. Broch uvádza z jednotlivých slovanských jazykov (ruštiny, ukrajinčiny, srbčiny, bulharčiny, slovinčiny), týkajú sa v prevažnej väčšine prípadov citosloviec alebo slov, pri ktorých treba predpokladať citové zafarbenie (napr. imperatívy). Slovenčinu autor nespomína.

2.3.2. V súčasných gramatikách slovanských jazykov sa ráz bežne nespomína. Poznámky o ňom sa objavujú skôr vo všeobecnojazykovedných, resp. vo fonetických prácach. B. Wierzchowská (1965) pri opise hlasových začiatkov poznamenáva, že tvrdý hlasový začiatok je v poľštine zriedkavý („*tzw. wstępne lub następcze zwarcia krtani w języku polskim występujące niezbyt często...*“). V neskoršej práci (1967) ho spomína napr. pri slove *ale*, ďalej na konci vokálu „*w energicznie wymówionym nie*“, pred samohláskou *i*, napr. *iskra, idę*. Na hranici slabík, napr. v slove *sto i* sa vyskytuje podľa autorky tvrdé nasadenie, ale aj splyvavá výslovnosť s polovokalickým *i* namiesto rázu.⁵

L. R. Zinder (1960) rozoberá hlasivkový záver v súvislosti s výkladom o „doplnkovej“ artikulácii (dopolniteľnaja artikulacija). Výslovne hovorí, že takáto artikulácia sa vyskytuje vo viacerých jazykoch v Sovietskom zväze, typické sú najmä gruzínske „abruptívy“. Za najvhodnejší termín pre tento jav pokladá výraz laryngalizácia; o výskyte takejto artikulácie v ruštine sa nezmieňuje. R. I. Avanesov (1972) sa týmto javom vôbec nezaobera.

2.3.3. Pri opise stavu v češtine odvoláva sa O. Broch (1911) na podrobnejší výskum tohto javu, ktorý vykonal za svojho pobytu v Prahe r. 1905. Hoci v podstate vystihuje tento stav správne, jeho hodnotenie dôsledkov výskytu tvrdého hlasového začiatku v gramatickom pláne je zveličené. Na jeho podnetné poznámky však nenadviazal nijaký podrobnejší výskum tohto javu v češtine. O dvanásť rokov sa V. Vážný (1922—1923) v štúdiu o tvrdom hlasovom začiatku v slovenských nárečiach odvoláva iba na jediný prameň, a to na *Novočeskú výslovnosť* A. Frintu (1909).

2.3.4. Prvé podrobnejšie údaje o tvrdom hlasovom začiatku v slovenčine obsahuje štúdia V. Vážneho (op. cit.), opierajúca sa o priame pozorovanie a poslech. Autor konštatuje (s. 41), že v slovenčine má ráz (t. j. tvrdý hlasový začiatok) ešte menší rozsah ako v češtine. Píše: „Tu sa vyskytuje pred samohláskou vždy len po pauze, t. j. na začiatku vety alebo nejakého fonetického celku vôbec, a vnútri spojitou vyslovenou vetou temer vôbec sa neobjavuje.“ Tento stav zisťuje v slovenčine všeobecne, najmä však v stredoslovenských nárečiach.

⁵ Výskyt rázu na konci slova sa v českej literatúre spomína u A. Frintu (1909), F. Trávníčka (1949), B. Havránka — A. Jedličku (1960), M. Romportla (1973), ale iba v jedinom slove — v zápore „nie“.

3.1. Na základe analýzy nášho sondačného materiálu zo slovenčiny, ktorý obsahoval nahrávky prednášok, recitácií, divadelných hier, ako aj spontánnych rečových prejavov, možno formulovať niektoré predbežné závery, ktoré budeme ešte overovať rozličnými testami.

Ak vychádzame z predpokladu, že vo všeobecnej fonetike sa bežne rozlišujú tri typy hlasových začiatkov (tvrdý, mäkký a dyšný), možno spisovnú slovenčinu charakterizovať ako jazyk v ktorom sa v základe vyskytujú dva typy hlasových začiatkov, vytvárajúcich priamy protiklad, teda tvrdý a mäkký hlasový začiatok. Tak sa opisujú tieto dva typy v *Slovenskej gramatike* (Paulíny — Ružička — Štolc, 1968) a v štúdiách s ortoepickou problematikou (Kráľ, 1974), ako aj v prácach o scénickej výslovnosti (Stanislav, 1953; Záborský, 1975). Medzi týmito krajnými typmi sa objavuje ešte jeden typ, ktorý možno pokladať za prechodný. Bude o ňom reč ďalej (nazývame ho pevný hlasový začiatok a hodnotíme ho predbežne ako variant tvrdého hlasového začiatku). Takže v slovenčine rozlišujeme: 1. mäkký hlasový začiatok; 2. tvrdý hlasový začiatok: a) pevný, b) veľmi tvrdý.

V slovenčine prevláda v zásade mäkký hlasový začiatok. Vyskytuje sa aj na absolútnom začiatku fonácie. Tvrdý hlasový začiatok je príznakový. Na jeho výskyt majú vplyv niektoré všeobecnejšie zákonitosti, v podstate mimojazykové, ktoré sa uplatňujú v dvoch smeroch.

a) Po línii rytmicko-melodického členenia výpovede. V tomto smere v závislosti od obsahu badať zreteľne zvyšovanie frekvencie výskytu tvrdého hlasového začiatku so vzrastajúcou mierou intelektualizácie výpovede a so stúpajúcou mierou obsahovej náročnosti jazykového prejavu. Aj z pozorovania O. Brocha (1911) možno vyvodiť poznatok, že výskyt tvrdého hlasového začiatku stúpa s mierou intelektualizácie jazykového prejavu. To je prirodzený následok úsilia o presné rozčlenenie prejavu, ktoré sa zvyšuje úmerne s obsahovou náročnosťou hovoreného prejavu.

b) Po línii psychofyziologickej. V tomto smere badať zvýšenie frekvencie výskytu tvrdého hlasového začiatku pri dôraze a citovom zafarbení. A. Malécot (1975, s. 51) poukazuje na viaceré mimojazykové činitele ovplyvňujúce výskyt rázu: „The overall frequency of occurrence of the glottal stop in French varies as a function of sex, age, occupation, speaker's intent, voice level, type articulation and utterances length.“ Autor zisťuje aj významný rozdiel medzi výslovnosťou mužov a žien v iniciálnej pozícii. Ženy používajú ráz častejšie (je známe, že ženy **mávajú** väčšiu náchylnosť k citovému zafarbeniu prejavu).

3.1.1. Ako sme už spomenuli, medzi krajnými prípadmi, teda medzi mäkkým hlasovým začiatkom, pri ktorom sa hlasivky dávajú pozvoľna do pohybu, a medzi tvrdým hlasovým začiatkom, charakterizovaným explóziou, ktorá predchádza vlastnú fonáciu, vyskytuje sa ešte jeden typ hlasového začiatku, ktorý funkčne alternuje s tvrdým hlasovým začiatkom v pozíciách na absolútnom začiatku fonácie alebo po pauze. Auditívne má najbližšie k tomu, čo E. M. Krechová nazýva pevný hlasový začiatok (**fester Einsatz**). Týmto javom sa ešte bude treba osobitne podrobnejšie

zaoberať. V odborných textoch, napr. v odborných prednáškach v rozhlase alebo v značne intelektualizovaných prejavoch neutrálneho štýlu má tento hlasový začiatok značnú frekvenciu.

3.1.2. Čo sa týka dyšného hlasového začiatku, spisovná slovenčina patrí k tým jazykom, v ktorých sa tento hlasový začiatok nevyskytuje (okrajovo bol zistený v niektorých nárečiach; pozri V. Vážny, 1922—1923). Ak sa takýto hlasový začiatok v spisovnej slovenčine náhodne vyskytne, hodnotí sa ako rečová chyba. Znelá hlasivková úžinová hláska *h* je členom slovenského konsonantizmu a vymyká sa tak z problematiky hlasového začiatku.

3.2. Pre slovenskú ortoepiu sformuloval poučku o ráze **Á. Král** v tom zmysle, že na absolútnom začiatku fonácie (po prestávke) sa ráz vyskytuje najmä v citovo podfarbených výpovediach. Inak sa v spisovnej slovenčine aj na absolútnom začiatku fonácie samohláska vyslovuje obyčajne bez rázu, čiže s tzv. jemným (mäkkým, hladkým) nasadením.

3.3. Ak by sme chceli hodnotiť celkový auditívny dojem, ktorý používanie jednotlivých typov hlasového začiatku vyvoláva, mohli by sme to zhrnúť na základe dosiaľ rozoberaných materiálov takto:

V slovenčine sa javí pevný hlasový začiatok (pokladáme ho za variant tvrdého začiatku) ako typický tam, kde z nejakých príčin nie je mäkké nasadenie. Je signálom absolútneho začiatku jazykového prejavu (začiatku vety po absolútnej pauze) a začiatku nového rečového taktu po pauze. V týchto pozíciách môže sa namiesto neho vyskytnúť tvrdý začiatok (veľmi tvrdý hlasový začiatok), a to najmä v prízvučnej slabike, a vtedy, keď je na príslušnom slove dôraz. **Veľmi tvrdý hlasový začiatok** sa javí ako silno príznakový a podľa okolností má rozdielne výraznú explozívnu zložku.

Vyslovene mäkké nasadenie na absolútnom začiatku alebo po pauze, ak sa tam vyskytne, má — podľa našich pozorovaní — do istej miery príznakový charakter. Navodzuje intímnu, dôvernú atmosféru. V takejto pozícii sa môže vyskytnúť iba v pokojnom, kladne citovo zafarbenom prejave. Prírodné korene tohto javu nachádzame v detskej reči, kde mäkké nasadenie je znakom uvoľnenia, dobrej nálady, pokoja, kým tvrdé nasadenie sa objavuje ako znak nespokojnosti, **hnevu**, záporného citového postoja. Poukazujú na to viacerí autori (M. Seeman, **B. Hála**, **K. Ohnesorg**, **F. Kainz**). V iných pozíciách, t. j. medzi slovami v rámci jedného taktu je naopak mäkké nasadenie v slovenčine bezpríznakové.

V umeleckých textoch sa ukazuje, že použitie alebo nepoužitie istého typu hlasového začiatku v niektorých pozíciách môže predstavovať veľmi tvárny prostriedok na naznačenie celej bohatej škály rozličných nálad, na jemné, ale výrazné podčiarkovanie dôrazu a zvýraznenie dynamiky celej vety. Zo samej podstaty zvukovej stránky slovenčiny vyplýva, že používanie rozličných typov hlasového začiatku sa stáva aj jedným z dôležitých štýlových činiteľov hovorenej reči.

V ďalších výskumoch bude treba ešte podrobnejšie analyzovať ten typ hlasového

začiatku, ktorý sme označili ako pevný začiatok a ktorý je svojím charakterom odlišný od mäkkého nasadenia, ale aj od veľmi tvrdého začiatku, charakterizovaného explóziou.

Kabinet fonetiky

Filozofická fakulta UK

Bratislava, Gondova 2

Bibliografia

- AVANESOV, R. I.: Russkoje literaturnoje proiznošenije. 5. izd. Moskva, Prosveščennije 1972. 414 s.
- BÖHME, G.: *Stimm-, Sprach- und Hörstörungen*. 1. Aufl. Jena, VEB Gustav Verlag 1969. s. 25.
- BROCH, O.: *Slavische Phonetik*, 1. Aufl., Heidelberg, Carl Winter 1911. 347 s.
- DIETH, E.: *Vademekum der Phonetik*. 1. Aufl. Bern, A. Francke Verlag 1950. 452 s.
- FRINTA, A.: *Novočeská výslovnost*. 1. vyd. Praha, Česká akademie věd a umění 1909. 174 s.
- GIMSON, A. C.: *An introduction to the pronunciation of English*. 2. ed. London, Edward Arnold 1972. 167 s.
- HÁLA, B.: *Úvod do fonetiky*. 1. vyd. Praha, Melantrich 1948. 174 s.
- HÁLA, B.: *Úvodní do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 459 s.
- HÁLA, B.: *Výslovnost spisovně češtiny*. 2. vyd. Praha, Academia 1967.. s. 34.
- HÁLA, B.: *Sur les apports de la phonétique ou probleme de l'origine du language*. In.: Acta Universitatis Carolinae. Phonetica Pragensia 2. Praha, Universita Karlova 1970. s. 111—126.
- HÁLA, B.: *Fonetika v teorii a praxi*. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1975. 482 s.
- HÁLA, B. — SOVAK, M.: *Hlas, řeč, sluch*. 4. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962. 327 s.
- HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: *Česká mluvnice*. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960. s. 20, 34 n.
- KAINZ, F.: *Psychologie der Sprache*. 2. 2. Aufl. Stuttgart, Ferdinand Anke Verlag 1960. s. 2.
- KRAL, A.: *Výslovnost samohláskových skupin*. Kultura slova, 8, 1974. s. 248.
- KRECHOVÁ, E. M.: *Sprachwissenschaftlichphonetische Untersuchungen zum Gebrauch des Glottschlageinsatzes in der allgemeinen deutschen Hochlautung*. 1. Aufl. Basel-New-York, S. Karger 1968. 126 s.
- MALÉCOT, A.: *The glottal stop in French*. Phonetica, 31, 1975. s. 51.
- OHNESORG, K.: *Fonetická studie o dětské řeči*. 1. vyd. Praha, Filosofická fakulta University Karlovy 1948 a. 178 s.
- OHNESORG, K.: *O mluvním vývoji dítěte*. 1. vyd. Praha, Jednota českých matematiků a fysiků 1948 b. 67 s.
- OHNESORG, K.: *Druhá fonetická studie o dětské řeči*. 1. vyd. Brno, Státní pedagogické nakladatelství 1959. 161 s.
- OHNESORG, K.: *Naše dítě se učí mluvit*. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1976. 74 s.
- PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: *Slovenská gramatika* 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. s. 74.
- RÖMPORTL, M.: *Základy fonetiky*. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1973. s. 162.
- SEEMAN, M.: *Poruchy dětské řeči*. 1. vyd. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1955. 262 s.
- STANISLAV, J.: *Slovenská výslovnost*. 1. vyd. Martin, Osveta 1953. s. 276 n.
- STOCK, D.: *Untersuchungen zur Stimmhaftigkeit hochdeutscher Phonemrealisationen*. IPK-Forschungsberichte 28, Hamburg, Helmut Buske Verlag 1971. 200 s.
- TRAVNÍČEK, F.: *Mluvnice spisovně češtiny*. 2. vyd. Praha, Melantrich 1949. s. 69.
- VÁŽNÝ, V.: *Razená neznělá spoluhlásková hlasivková v střednej slovenčine v nárečí turčianskom*. Sborník Matice slovenskej, 1, 1922—1923. s. 39—48.
- WIERZCHOWSKA, B.: *Opys fonetyczny języka polskiego*. 1. wyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1967. s. 67, 126.
- WIERZCHOWSKA, B.: *Wymowa polska*. 1. wyd. Warszawa, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych 1965. s. 75.
- ZÁBORSKÝ, V.: *Výslovnost a prednes*. 4. vyd. Bratislava, Osvetový ústav 1975. 143 s.
- ZINDER, L. R.: *Обščaja fonetika*. 2. izd. Leningrad, Izdatelstvo Leningradskogo universiteta 1960. s. 138.

ГОРТАННАЯ СМЫЧКА В СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Автор занимается проблемой начала звучания голоса при артикуляции гласных в связной речи. Описывает типы этого начала с точки зрения физиологии и лингвистики. Исследуются его типы в словацком литературном произношении и сопоставляются свои результаты с данными в литературе.

По исследованию автора в словацком языке существуют два типа начала фонации: начало с гортанной смычкой (*tvrdý hlasový začiatok*) и без гортанной смычки (*mäkký hlasový začiatok*). В рамках образования гортанной смычки возникают два варианта: слабая гортанная смычка и сильная гортанная смычка.

Начало фонации без гортанной смычки в словацком языке выступает нейтрально. Оно появляется на границе слов и в абсолютном начале высказывания. Начало с гортанной смычкой выступает с определенным маркированным значением, в словах с логическим ударением или в эмоционально окрашенных словах.

VYMEDZENIE TEXTOVEJ JEDNOTKY

EUGÉNIA BAJZÍKOVÁ

I. Pri skúmaní výstavby textu čiže problematiky textovej syntaxe je v prvom rade potrebné vymedziť základnú jednotku textu. Problematiku textu skúmame v tzv. vyššej rovine; keďže si všímame výstavbu textu v oblasti nadvetného nadväzovania (nadvetnej syntaxe, v textovej rovine, v hypersyntaxi, v suprasyntaktickej rovine, v teórii textu a pod.), nezaoberáme sa výstavbou textu z hľadiska nižších jazykových rovín (od fonologickej roviny po syntaktickú rovinu). Túto nadvetnú rovinu nazývame textovou (výstavbovou) rovinou (Bajzíkova, 1973, s. 157) a v hierarchii jazykových rovín ju zaraďujeme nad syntaktickú rovinu.

P. Sgall (1967, s. 54) za najvyššiu rovinu jazykového systému pokladá tektogramatickú rovinu, ktorú chápe ako rovinu významovej stavby vety. Túto najvyššiu rovinu v hierarchii jazykových rovín zaradil autor za vetnočlenskú rovinu, chápanú ako formálnu syntax. Pri vymedzení tektogramatickej roviny P. Sgall však konštatuje, že existujú aj „vyššie“ roviny, „zejména až se při popisu jazykového systému přejde k jednotkám odpovídajícím ne výpovědi (jako je věta), nýbrž promluvě“ (ibid., s. 186). Z tohto konštatovania o existencii ďalších rovín sme vychádzali pri vymedzovaní textovej roviny, v ktorej základnou jednotkou je nadvetná jazyková jednotka — text. V tektogramatickej rovine zisťuje sa vlastne hĺbková štruktúra vety, kým v textovej rovine skúmame z hľadiska jazykovej výstavby povrchovú štruktúru vyššej jednotky — textu. Perspektívne sa skúmanie textu môže rozšíriť o výskum hĺbkovej štruktúry, ako to vo svojej teórii predikačných štruktúr naznačuje J. Horecký (1973, s. 34—38).

Pri vymedzení istej jazykovej roviny je potrebné určiť základné jednotky roviny, vzájomné vzťahy medzi jednotkami tej istej roviny, ako aj vzťahy k susedným rovinám (resp. k ostatným jazykovým rovinám). Predmetom výskumu v textovej rovine je text a jedným z cieľov výskumu je zistiť výstavbu textu uskutočňovanú nadväzovaním medzi jeho základnými jednotkami, ktoré treba vymedziť.

K podstatným črtám rovín jazykového systému patrí podľa P. Sgalla (1967, s. 44—45) rozlišovanie dvoch základných jednotiek v každej rovine, elementárnej jednotky a komplexnej jednotky. V zhode s tým v textovej rovine za základnú komplexnú jednotku pokladáme text, ktorý vzniká postupnosťou elementárnych jednotiek textu (sukcesívnym sledom viet podľa F. Miku, 1970, s. 31). Textom je každý jazykový prejav ústny alebo písomný, ktorý má z komunikatívneho hľadiska relatívne platnosť samostatnej komplexnej jednotky z hľadiska obsahu aj formy a v ktorej medzi elementárnymi textovými jednotkami existuje istá nadväznosť,

súvislosť, konexia. Ak podmienka o konexii nie je splnená, nejde o text. Základným znakom textu je relatívna sémantická a formálna uzavretosť. K týmto znakom sme ešte priradovali ďalšie znaky, napr. jeden pôvodca, funkcia prejavu a pod. (Bajžíková, 1973, s. 157). Komplexná textová jednotka je vyššia než veta okrem prípadu, ak sa text s vetou stotožňujú (napr. oznam, heslo a pod.). V tomto prípade sa hovorí aj o krajnej redukcii textu (napr. Kiseleva, 1974, s. 124).

Pri výskume výstavby textu vychádzame z dialektickej spätosti obsahu a formy v texte, preto o výstavbe textu z hľadiska vzájomného nadväzovania medzi jeho elementárnymi textovými jednotkami konštatujeme, že konexia sa realizuje obsahovými (tematickými) prostriedkami a jazykovými prostriedkami (Bajžíková, 1977), ku ktorým pristupujú sekundárne mimojazykové prostriedky (zvukové, grafické a i.). Všetky nadväzovacie prostriedky nazývame konektory (Bajžíková, 1973, s. 157; 1975, s. 45). Text v takomto chápaní možno stotožniť s pojmom prehovor, ako ho chápe E. Pauliny (1948, s. 59—66), ktorý o prehovore hovorí, že je to úplný jazykový prejav, alebo s konštatovaním V. Skaličku (1960, s. 241—249) o prehovore ako o totálnej semiologickej reakcii. Pojem text nie je ľahké vymedziť, pretože sa dá k nemu pristupovať z rôznych aspektov. To dosvedčujú aj definície pojmu text v sovietskom zborníku *Lingvistika teksta* (Moskva 1974), v ktorom sa text definuje z hľadiska komunikatívneho, z hľadiska jazykového systému, z hľadiska prekladu atď. Text, resp. jazykový prejav chápeme procesuálne alebo rezultatívne (Hausenblas, 1971, s. 67).

Text ako komplexná jazyková jednotka sa skladá z jazykových jednotiek, ktoré nazývame elementárnymi jazykovými textovými jednotkami. Tieto jednotky sa môžu, ale nemusia stotožňovať so syntaktickými jednotkami (o tom ďalej). O texte, ako sme už spomínali, hovoríme len vtedy, ak sa medzi jeho elementárnymi jednotkami realizuje konektívny vzťah. Môže sa realizovať predovšetkým anaforicným vzťahom, retrospektívnym, keď konektory nadväzujú dozadu:

Ale Betka sa zapálila až po koricenky vlasov. Tvár jej blčí ani v ohni. (M. Figuli)

Vo funkcii jazykových konektorov vystupuje zámeno *jej*, odkazujúce na pomenovanie *Betka*, a frazeologické spojenie *blčí ani v ohni*, ktoré je v synonymickom vzťahu k slovesu *zapálila sa*.

Nadväzovanie kataforickým vzťahom, perspektívnym, smeruje dopredu:

Stalo sa to včera. Igorova matka dokonala. (R. Jašík)

Odkazovacie zámeno *to* smeruje dopredu a zahŕňa celú nasledujúcu jednotku.

Tretím konektívnym vzťahom v texte je mimotextové nadväzovanie, exoforické, pri ktorom sa nadväzuje na situáciu, na skúsenostný komplex expedienta i percipienta, ale aj na iný text a pod.:

Včera som vám bol spomenul, aké obavy sa ma zmocňovali, keď som sa onej januárovej noci vracal k Bezákovi so správou. (P. Jilemnický)

Vo funkcii mimotextových konektorov vystupuje zámeno *vám*, ktorým sa expedi-

ent obracia na percipienta svojho rozprávania, a adjektívne zámeno *onej*, nadväzujúce na mimotextovú objektívnu realitu nepomenovanú v texte.

V textovej jednotke *Dnešné vyznamenanie prijímam s mimoriadnymi poctami* (Pravda) je mimotextovým konektorom adjektívum *dnešné*, nadväzujúce na objektívnu realitu, v texte nepomenovanú, resp. na iný text (dátum vydania denníka).

2. Pri skúmaní výstavby textu (syntaxe prehovoru, nadvetnej syntaxe, hypersyntaxe atď.) autori vychádzajú z odchodných základných jazykových jednotiek. Časť autorov vychádza z vety ako základnej jednotky, pretože výskumy (najmä u nás, ale aj v zahraničí) sa orientovali na písané texty. Výstavba textu sa potom chápe ako výstavba z hľadiska nadväznosti medzi vetami. Stotožňovanie elementárnej textovej jednotky s vetou (jednoduchou alebo so súvetím) je najrozšírenejším prístupom pri skúmaní textu. Sem patrí napríklad aj teória o aktuálnom členení. V. Mathesius (1947, s. 234—242) si všima vzťahy medzi vetami, E. Pauliny (1950—51, s. 117—121) hovorí o nadväznosti nasledujúcej vety na predchádzajúcu, J. Firbas (1964, s. 267 n) rozoberá funkčnú perspektívu vety, J. Mistrík (1968, s. 10) pri sledovaní glutinácie textu hovorí tiež o „spájaní samostatných viet alebo súvetí do vyšších celkov“. F. Miko (1970, s. 32) pri generovaní textu tiež vydiera ako jeho jednotky vety. Podobne viacerí autori v spomínanom zborníku *Lingvistika teksta* (1974) za základnú jednotku pokladajú vetu.

Iní autori pokladajú za základnú jednotku pri skúmaní textu odsek (zas ide o výskum písaných prejavov). Táto jednotka (najčastejšie hodnotená ako kompozičná jednotka) sa doteraz skúmala najmä zo štylistického hľadiska. Odsek ako základnú jednotku stanovil pri skúmaní nadvetnej problematiky Z. Klemensiewicz (1949, s. 13—27), pri zisťovaní syntaxe viazaného textu pracuje s odsekom I. P. Sevbo (1969). Podobne E. V. Pađučeva (1965, s. 255—266) sa zaoberá odsekom, pričom vychádza z teórie aktuálneho členenia. Odsekom sa zaoberá aj L. M. Loseva (1974, s. 176—184).

Odsek nepokladáme za elementárnu jednotku pri výskume textu. Hodnotíme ho ako vyššiu jednotku textu, preto výskum odseku z hľadiska jeho výstavby mal by nasledovať až po výskume nadväznosti medzi elementárnymi textovými jednotkami. Pritom možno využiť istú analógiu vzťahov medzi textovou jednotkou a medzi jednotlivými odsekmi.¹

Tretia skupina autorov vymedzuje pri výstavbe textu, prehovoru a pod. osobitnú jednotku. V rámci tejto jednotky (niekedy sú to vyššie celky, ktoré sa rozčleňujú na menšie časti) skúma sa výstavba textu. Napr. F. Daneš (1959, s. 41—45) požaduje vyčleniť náuku o výpovedi v protiklade s náukou o vete. O vzťahoch medzi výpovedami v prehovoroch uvažuje aj M. Grepl (1963, s. 43—52). V teórii textu

¹ Medzi elementárnou TJ a textom bude treba vyčleniť nejakú časť (istú skupinu viet a pod.), ktorá sa môže, ale nemusí stotožňovať s odsekom. A. N. Antipovová (*Lingvistika teksta* 1, s. 17—20) požaduje vyčleniť stredný článok medzi vetou (základnou jednotkou textu) a textom — významový článok, významovú časť.

pokladá za základnú jednotku prehovor V. Skalička (1937, s. 163—166), o základnej jednotke syntaxe prehovoru uvažuje J. Hrbáček (1973, s. 97—106). Všetci títo autori sa pohybujú v oblasti protikladu veta — výpoveď. Osobitnú jednotku textu — odlišnú od vety, resp. od výpovede, vymedzujú sovietski lingvisti. Túto jednotku pomenúvajú zložený syntaktický celok, nadfrázová jednotka, mikrotext, **prozaická strofa** a pod. (Lingvistika teksta, 1974).

Ako vidieť, názory niektorých autorov na základnú jazykovú jednotku pri skúmaní textu (prehovoru a pod.) ukazujú na veľkú nejednotnosť jednak pri určovaní základnej textovej jednotky, **jednak** pri zaraďovaní tzv. nadvetnej problematiky. Pri vlastnom výskume textu **priradujeme** sa k tým autorom, ktorí vymedzujú základnú textovú jednotku pri výstavbe textu nezávisle od syntaktických jednotiek, a preto textové jednotky nestotožňujú so syntaktickými konštrukciami. Týmto konštatovaním sa odlišujeme od chápania pojmu textovej jednotky vo svojich skorších príspevkoch (Bajzíkova, 1973, s. 157; 1975, s. 48), v ktorých **sme** textovú jednotku stotožňovali s vetou (s jednoduchou vetou alebo súvetím), **resp.** sme konštatovali, že tieto dve jednotky (veta a textová jednotka) obyčajne sa stotožňujú (Bajzíkova, 1976—1977, s. 99).

3. K vymedzeniu elementárnej textovej jednotky prístupujeme smerom „zhora“, t. j. od textu, v ktorom je táto jednotka jeho zložkou. Vychádzame pritom zo vzťahu medzi celkom a jeho časťou, ktorý chápeme v dialektickej spätosti ako obojsmernú determináciu. Z uvedeného vyplýva istá analógia pri vymedzovaní základných textových jednotiek (komplexnej jednotky a elementárnej jednotky).

Elementárnu jednotku textu dostaneme segmentovaním komplexnej jednotky čiže textu na časti úplne z hľadiska komunikatívnej intencie (obsahová stránka) a usporiadané podľa pravidiel gramatickej organizovanosti (formálna stránka).² Pri určení textovej jednotky ide o primárne kritériá. K nim sekundárne prístupujú mimojazykové prostriedky. O sekundárnosti mimojazykových prostriedkov, napr. zvukových, dosvedčuje vymedzovanie textových jednotiek v hovorovom texte.

Segmentáciu textu na elementárne textové jednotky podľa uvedených kritérií budeme dokumentovať na niekoľkých typoch východiskových textov.

A. Umelecký text

1. *Vidaval som Mandulu 2. (tak si bude myslieť). 1. keď bola ešte dievčaťom s dvoma čiernymi vrkočmi, s dlhými nohami spustenými nad mazľavou hlináčkou, blízko cesty, čo viedla do ohory Tále a na Šaďlavárku, 3. a obecný pastier, 4. malý, zarýpaný chlapík, vyzeral jak cigaretový ohorok, keď mu zažiarili oči, 3. prechádzal tadiaľ každý deň 5. a vždy sa prašilo zo šugara, keď zapukal bičom, 6. prašilo sa zo*

² B. A. Michajlenko (Lingvistika teksta I, s. 196—200) vydeľuje vetu v texte ako jednotku istej gramatickej štruktúry charakterizovanú príznakom komunikatívnej autonómnosti. Pojem komunikatívnej autonómnosti prenáša aj na vyššie celky.

šugara nad chrbtami kráv. 7. A Manduľa sedávala na drevenej šopke, 8. nohy jej viseli 9. a holými pätami sa dotýkala šedivých dosiek, 10. dávala sa ponad cestu na lúky a do lesa. (V. Šikula)

B. Hovorový text

1. Povedala by som niekoľko slov o našom **byte**. 2. Tak, byt nam, 3. tak by som povedala, 2. nevyhovuje. 4. A to z tých **dôvodov**, že je to domček, ktorý bol postavený ešte pred tridsiatimi rokmi 5. a samozrejme od tých čias sa celá Šafa a vôbec životná úroveň všetkých ľudí zmenila. 6. Domček je z vonkajšieho hľadiska dobrý, 7. ale vnútorné priestory sú malé. 8. Už zato, že medzičasom nám pribudli dve deti, ktoré chodia do školy a potrebujú pre svoje potreby viacej miesta. 9. Bývame v našom byte so starou babičkou, 12. v druhej izbe bývame my. 13. A máme ešte kuchyňu a takú väčšiu verandu. 14. V lete prebiehajú všetky školské práce väčšinou na verande. 15. V zimnom období sa zakúri v izbe, kde býva babička, 16. a v tejto izbe sa potom učíme. Striedavo. (Prepis hovoreného textu.)

C. Publicistický text

1. **Naša socialistická spoločnosť** v prvej polovici septembra už tradične vzdáva hold zásluhnej práci pracovníkov uholného a rudného baníctva, energetiky, plynárenstva, geológie a naftového priemyslu, 2. potvrdzujúc tak svoju mimoriadnu zainteresovanosť na rozvoji týchto **klúčových odvetví** nášho národného hospodárstva. 3. Pracujúci baníctva a energetiky orientujú svoju iniciatívu aj v období osláv Dňa baníkov a energetikov na dôsledné naplnenie záverov XIV. zjazdu KSČ. 4. Prekračovaním výrobných úloh sa pripravujú nielen na úspešné splnenie piatej päťročnice, 5. ale zároveň si novým záväzkovým hnutím a konkrétnymi činmi najiniciatívnejších pracovných kolektívov utvárajú **podmienky pre dôstojné uvítanie XV. zjazdu KSČ** a úspešný štart do prvého roku **šiestej päťročnice**. 6. Prvým **pracovným kolektívom v našej vlasti**, ktorý už splnil socialistický záväzok na počesť zvolania XV. zjazdu KSČ, bol práve **banický kolektív** — dvadsaťčlenná razičská BSP Februárového víťazstva a ZČSSP, vedená Jánom Šišulákom z Handlovských uholných baní, keď už 30. augusta t. r. utvorila nový československý rekord v ručnom razení banských diel. 7. Tohtoročné bilancovanie baníkov, energetikov, pracovníkov rudných **baní**, geológie, plynárenstva a naftového priemyslu je zároveň o to **radosnejšie**, že v období, keď sa plne prejavili dôsledky palivovoenergetickej a surovínovej krízy v **kapitalistických krajinách**, bolo naše národné hospodárstvo zabezpečené palivom, energiou a surovinami. 8. Zostáva skutočnosťou, že pracovníci týchto odvetví spoločnou prácou utvorili základ pre plynulý chod celého národného hospodárstva. (Pravda, september 1976)

V umeleckom texte podľa použitých interpunkčných znamienok sú dve zložené súvetia (k problematike týchto typov súvetia sa nevyjadrujeme). segmentovaním

textu na elementárne textové jednotky sme vyčlenili 10 TJ. Podobne sa vety nestotožňujú s textovými jednotkami ani v ďalších dvoch textoch. V hovorovom texte je 16 TJ a v publicistickom texte 8 TJ (segmentovanie je označené číselne). Zo segmentovania východiskových textov, v ktorých sme vyznačili elementárne jednotky textu, vyplýva, že TJ tvoria tie časti textu, vymedzené podľa vyššie uvedených kritérií, ktoré navzájom nie sú v determinatívnom vzťahu. Nesamostatnosť determinatívneho spojenia a teda aj neschopnosť vytvárať samostatnú TJ možno ukázať na transformácii. Napr. determinatívne spojenie dvoch viet — *a vždy sa prášilo zo šugara, keď zapukal bičom* — tvorí len jednu TJ utvorenú zo súvetnej konštrukcie, pretože po transformácii tohto súvetia do jednoduchej vety — *a vždy sa prášilo zo šugara pri zapukaní bičom* — ide tiež len o jednu TJ, o jednu komunikatívnu informáciu.

Koordinatívny vzťah — vzťah dvoch nezávislých (samostatných) syntaktických jednotiek — tvorí v rovine textu dve TJ, keďže každá časť vetného koordinatívneho spojenia spĺňa podmienky určené pre vymedzenie TJ. Preto syntaktickú konštrukciu *Domček je z vonkajšieho hľadiska dobrý, ale vnútorné priestory sú malé* — hodnotíme ako dve TJ. Z hľadiska výstavby textu nezáleží na tom, či je vzájomný vzťah medzi TJ vyjadrený explicitne alebo implicitne, konkluzívnou kadenciou alebo polokadenciou. V našom príklade ide vždy o vzájomný vzťah odporovania medzi TJ:

Domček je z vonkajšieho hľadiska dobrý, ale vnútorné priestory sú malé.

Domček je z vonkajšieho hľadiska dobrý. Vnútorné priestory sú malé.

Domček je z vonkajšieho hľadiska dobrý. Ale vnútorné priestory sú malé.

V prípade *Domček je z vonkajšieho hľadiska dobrý, ale vnútorné priestory sú malé* je gramatický prostriedok *ale* dvojfunkčným prostriedkom: 1. ako spojka vytvára typ koordinatívnej vetnej konštrukcie s odporovacím vzťahom; 2. z hľadiska textu je nadväzovacím prostriedkom medzi TJ, a to konektorom s istou sémantikou.

V prípade *Ale vnútorné priestory sú malé* je gramatický prostriedok *ale* iba nadväzovacím (nadvetným) jazykovým prostriedkom.

Jazykové konektory z hľadiska počtu funkcií, ktoré majú v texte, delíme na vlastné konektory (ak jazykové prostriedky majú primárnu nadväzovaciu funkciu, napr. častice, isté zámená) a nevlastné konektory (ak plnia textovú úlohu sekundárne, napr. priraďovacie spojky).

Textovú jednotku, vymedzenú ako istý segment textu, budeme konfrontovať so syntaktickými konštrukciami. Syntaktické konštrukcie v porovnaní s textovou jednotkou hodnotíme takto:

A. Vetné konštrukcie

Jednoduchá veta dvojčlenná a jednočlenná je v texte samostatnou jednou TJ, keďže ide o časť textu úplnú z hľadiska komunikatívnej intencie i z hľadiska formy. Napr.

1. *Majster mal zlú noc.* (V. Šikula)

1. *Lialo sa ako z putne.* (V. Šikula)

K jednoduchej vete zaraďujeme aj eliptickú konštrukciu ako jej osobitný variant. Elipsa ako segment textu má doplnenie z predchádzajúceho textu alebo zo situácie, preto spĺňa podmienku samostatnosti, resp. komunikatívnej úplnosti. Hodnotíme ju ako jednu textovú jednotku.

1. *Rozprávali o všetkých súrodencoch.* 2. *Aj o najmladšom Petrovi (rozprávali).*
1. *A odkiaľ vlastne?* 2. *Z námestia svätej Alžbety* (R. Jašík)

Ekvivalent vety má tiež plnú komunikačnú platnosť, ktorú tvorí isté textové alebo situačné pozadie, preto tvorí jednu textovú jednotku.

1. *Vodu!* — 2. *Opatrnejšie s tým jemným sklom!*

B. Súvetné konštrukcie

Pravá parataxa ako spojenie dvoch syntaktických jednotiek v koordinatívnom vzťahu tvorí dve TJ.

1. *Starý si voľačo zašomral.* 2. *a vytratil sa von* (V. Šikula)

Nepravá parataxa tvorí jednu TJ, lebo vzájomný významový vzťah viet je determinatívny, čo sa v rovine textu hodnotí ako jeden segment.

1. *Neprišiel, veď prší.*

Po transformácii sa dokáže nesamostatnosť druhej vety v syntaktickej konštrukcii:

1. *Neprišiel pre dážď.*

Pravá hypotaxa tvorí jednu TJ, lebo ide o jeden segment textu. Transformáciou vzniká syntaktická konštrukcia totožná s textovou jednotkou.

1. *Našiel som ju včera, keď som sa prehrabával v truhlici.*

1. *Našiel som ju včera pri prehrabávaní sa v truhlici.*

Nepravá hypotaxa tvorí dve TJ, keďže sa v nej spájajú také isté segmenty z hľadiska komunikatívnej intencie ako pri pravej parataxe.

1. *Pery pootvorila na otázku,* 2. *ktorú však nevyslovila.*

1. *Pery pootvorila na otázku,* 2. *tú však nevyslovila.*

Analogicky podľa jednoduchých súvetných konštrukcií hodnotíme aj vety spájané v zložených syntaktických konštrukciách (v zložených súvetiach). Napr.

1. *Cesta do Jedľovej trvá v letný čas iba pol hodiny,* 2. *ale im trvala skoro hodinu, lebo miestami po hradskej nastával vietor hrebene závejov.* (M. Figuli) — Súvetie tvorí 2 TJ, ale tri syntaktické konštrukcie.

C. Polovetné konštrukcie (vydeľujeme dve skupiny).

a) Polovetné konštrukcie, ktoré vytvárajú jednu textovú jednotku so svojou jadrovou vetou. Ide o také konštrukcie, ktoré po transformovaní do súvetnej konštrukcie sú pravou hypotaxou.

1. *Ponáhľala sa domov presvedčiť sa o tom.*

1. *Ponáhľala sa domov, aby sa presvedčila o tom.*

b) Polovetné konštrukcie, ktoré samy vytvárajú samostatnú textovú jednotku, keďže po pretransformovaní do súvetia sú pravou parataxou.

1. *Sedela za stolom,* 2. *zaoberajúc sa vyšívaním.*

1. *Sedela za stolom* 2. *a zaoberala sa vyšívaním.*

D. Tzv. osobitosti v stavbe vety alebo osobitné typy spojenia viet³

Osamostatnený vetný člen netvorí samostatnú TJ, pretože je z hľadiska obsahu aj formy závislý od predchádzajúcej TJ, z ktorej sa z rôznych dôvodov vyčleňuje. Tvorí jednu TJ s konštrukciou, ku ktorej patrí:

1. *Za Hámrom nasledovala úzka ulica s vysokými domami. Čistá a hladká ako dlaň.* (E. Ondrejov)

1. *Za Hámrom nasledovala úzka ulica čistá a hladká ako dlaň s vysokými domami.*

Vetná parentéza je samostatnou TJ v rámci konštrukcie, v ktorej sa používa.

1. *Hana sa skvela, ako večernica, 2. aby sme použili celkom nové prirovnanie.* (Timrava)

Priama reč pri uvádzacej vete tvorí samostatnú textovú jednotku, keďže ide o spojenie dvoch samostatných segmentov textu.

1. *Ponáhľaj sa!* — 2. *potešil sa majster.* (V. Šikula)

Počet textových jednotiek je závislý od charakteru syntaktických konštrukcií v tomto type osobitného spojenia viet. Napríklad tri textové jednotky určujeme v spojení:

1. — *Čo sa jej stalo?* — 2. *spýtal sa.* 3. *no nemal mu kto odpovedať* (V. Šikula)

Podobne by sme mohli hodnotiť aj ďalšie syntaktické konštrukcie z hľadiska textovej výstavby.

4. Elementárna textová jednotka (TJ) je časťou textu, ktorú dostaneme jeho segmentovaním. Pri tomto prístupe „zhora“ vychádzame zo vzťahu celok a časť a TJ vymedzujeme na základe obsahovej (významovej) samostatnosti tejto časti textu (z hľadiska komunikatívnej intencie, komunikatívnej autonómnosti) v spätosti s jej gramatickou realizáciou (jazykové stváranie obsahu).

Zo vzájomného vzťahu medzi TJ a syntaktickými konštrukciami vyplýva, že obidva typy jazykových jednotiek sa vymedzujú z iných hľadísk, pretože patria do rôznych rovín. Syntaktické konštrukcie sú jednotkami nižšej roviny, kým TJ sú jednotkami vyššej, textovej roviny. V istých prípadoch ide o totožnosť obidvoch jednotiek. Na hranici medzi týmito jednotkami stojí pravá parataxa. Vymedzenie textovej jednotky je prvou podmienkou pri výskume výstavby textu.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

BAJZÍKOVÁ, E.: O daktorých konektoroch v hovorových textoch. *Slovenská reč*, 38, 1973, s. 154—162.

BAJZÍKOVÁ, E.: O textových konektoroch. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Spoločenské vedy*. Red. Š. Krištof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 45—55.

³ Pojem osobitosti v stavbe vety používame v tradičnom chápaní. Pojem osobitné spojenie viet podľa J. Mlacka (1966).

- BAJŽÍKOVÁ, E.: O výskume v textovej rovine. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 23, 1976—1977, s. 97—101.
- BAJŽÍKOVÁ, E.: Príspevok k výstavbe textu. In: Jazykovedné štúdie 13. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1977 (v tlači).
- DANEŠ, F.: Vymezení syntaxe. In: Jazykovedné štúdie 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 41—45.
- FIRBAS, J.: On Defining the Theme in Functional Sentence Perspective. In: Travaux linguistique de Prague 1. Praha, Academia 1964, s. 267—280.
- GREPL, M.: K předmětu tzv. teorie promluvy. In: Sbornik prací FF Brněnské university, Praha 1963, A 11, s. 43—52.
- HAUSENBLAS, K.: Výstavba jazykových projevů a styl. 1. vyd. AUC — Philologica. Monographia XXXV. Praha, Universita Karlova 1971. 185 s.
- HORECKÝ, J.: Poznámky k metóde analýzy textu. Slovo a slovesnosť, 34, 1973, s. 34—38.
- HRBÁČEK, J.: Základní jednotka syntaxe promluvy. In: Studia slavica Pragensia. Universita Karlova Praha 1973, s. 97—106.
- KISELEVA, L. A.: „Tekst“ v ierarchii jediníc komunikativnoj podsistěmy jazyka. In: Lingvistika teksta I. Moskva 1974, s. 124—131.
- KLEMENSIEWICZ, Z.: O syntakticznym stosunku naviazanija. Slavia, 1949, s. 13—27.
- Lingvistika teksta. [Materialy naučnoj konferencii.] Ministerstvo vyššego i srednego specialnogo obrazovanija SSSR. Moskva 1974, I. zv. 230 s., II. zv. 212 s.
- LOSEVA, L. M.: O sintaksičeskom i semantičeskom aspektach issledovanija celych tekstov. In: Lingvistika teksta I. Moskva 1974, s. 176—184.
- MATHESIUS, V.: Čeština a obecný jazykozpyt. 1. vyd. Praha, Melantrich 1947. 280 s.
- MIKO, F.: Text a štýl. 1. vyd. Bratislava, Smena 1970. 188 s.
- MISTRÍK, J.: Kompozícia jazykového prejavu. 1. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 174 s.
- MLACEK, J.: O osobitných typech spojení viet. Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 26—36.
- PADUČEVA, E. V.: O strukture obzaca. In: Trudy po znakovych sistemach II. Tartu 1965, s. 255—266.
- PAULINY, E.: La phrase et l'énonciation. Recueil linguistique de Bratislava 1. Bratislava 1948, s. 59—66.
- PAULINY, E.: Slovosled a aktuálne vetné členenie. Slovenská reč, 16, 1950—1951, s. 117—121.
- SEVBO, I. P.: Struktura sviazanogo teksta i avtomatizacija referirovanija. 1. izd. Moskva, Nauka 1969. 135 s.
- SGALL, P.: Generativní popis jazyka a česká deklinace. 1. vyd. Praha, Academia 1967. 238 s.
- SKALIČKA, V.: Promluva jako lingvistický pojem. Slovo a slovesnosť, 3, 1937, s. 163—166.
- SKALIČKA, V.: Syntax promluvy (enunciace). Slovo a slovesnosť, 21, 1960, s. 241—249.

К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ГРАНИЦ ЕДИНИЦЫ ТЕКСТА

Резюме

Статья касается вопроса синтаксиса текста — выделения элементарной единицы текста. Элементарная единица текста получается путем сегментации текста. Это часть текста, выделяемая на основе ее самостоятельности с точки зрения содержания и коммуникативной установки, связанная с грамматической реализацией (диалектическое единство содержания и формы). Единицы текста рассматриваются как показатели единиц уровня текста. В определенных случаях они могут отождествляться с синтаксическими конструкциями как единицами более низкого уровня. На границы между этими единицами находится подчиненный паратаксис.

Автор, выделяя элементарную единицу текста, расходится с мнениями тех авторов, которые занимаясь проблемами надпредложенческого синтаксиса (лингвистики текста, гипersинтаксиса и т. п.) считают основной единицей текста синтаксическую конструкцию (простое или сложное предложение).

ROZHLADY

NIEKTORÉ NOVŠIE TEÓRIE PREKLADU A JAZYKOVEDA

JOZEF MLACEK

Podnet k týmto poznámkam dala jazykovedne orientovaná koncepcia teórie prekladu od L. S. Barchudarova, ako ju predstavuje knižná publikácia *Jazyk i perevod* (Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1975. 239 s.). Jej podtitul — *Voprosy obščej i častnoj teorii perevoda* — i autorský úvod naznačujú, že v nej ide nielen o špecifické otázky prekladu z ruštiny do angličtiny a naopak, ale zároveň aj o pokus skoncipovať ucelenú lingvistickú teóriu prekladu. Takto zameraná práca vzbudzuje pozornosť už vytýčenými cieľmi a zároveň núti ku konfrontácii s inými teóriami. Preto nám v nasledujúcich poznámkach pôjde o všeobecnejšie určenie a zaradenie myšlienok z tejto práce do širšieho okruhu novších prekladateľských teórií. Na tento cieľ poslúžia porovnania jednak s poslednou knižnou sovietskou prácou o preklade, ktorá vyšla pred Barchudarovou monografiou (je ňou kniha V. N. Komissarova *Slovo o perevode. Očerki lingvističeskogo učeniija o perevode*. Moskva 1973), jednak a predovšetkým s domácou slovenskou prácou z teórie prekladu, s dielom A. Popoviča *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie* (Bratislava, Tatran 1975. 293 s.). Konfrontácia s Popovičovou prácou bude osožná aj napriek zjavným rozdielom (A. Popovič sa orientoval iba na teóriu umeleckého prekladu, ale vo všetkých jej aspektoch, kým L. S. Barchudarov koncipuje jazykovednú teóriu prekladu, ale bez ohraničenia na jedinú štýlovú oblasť), a to najmä preto, lebo v oboch prípadoch sa k jazykovej i mimojazykovej, „nadjazykovej“ problematike prekladu pristupuje zo širších, semiotických a komunikatívnych pozícií.

Tu sme pri prvej závažnej otázke týchto koncepcií teórie prekladu, pri modelovaní prekladu. Ak V. N. Komissarov (op. cit., s. 32—74) rozoberá v citovanej práci štyri typy teórií prekladu (denotatívna teória, transformačná teória, sémantická teória a teória rovín ekvivalentnosti), L. S. Barchudarov charakterizuje svoju teóriu ako sémanticko-semiotický model prekladu (od jazykovej a konkrétne sémantickej stránky textu sa prechádza k všeobecnej semiotickej) a A. Popovič vychádza pri svojom výklade procesu prekladania zo základných komunikatívnych premís. Tieto všeobecné východiská oboch posledných koncepcií prekladu prispievajú k tomu, že sa ony — napriek spomenutým rozdielom — stretávajú v pohľade na fungovanie jazyka v preklade: Teória prekladu neskúma dva (prípadne i viaceré) jazyky ako systémy, ale skúma text. To podľa L. S. Barchudarova (op. cit., s. 28) korešponduje

s tými modernými všeobecno-jazykovednými teóriami, ktoré akýkoľvek výskum jazyka začínajú od textu. Téma o zameranosti prekladu i teórie prekladu nie na jazykový systém, ale na text, neostáva v rozoberaných prácach iba všeobecným teoretickým postulátom, ale sa vo forme niekoľkých inštrukcií pre prekladateľskú prax prejavuje v celom výklade prekladu. Pravda, spomínaná rámcová charakteristika modelovania prekladu (u L. S. Barchudarova sémanticko-semiotický model, u A. Popoviča komunikatívny model) už v tejto všeobecnej polohe naznačuje aj rozdiely medzi obidvoma teóriami: Barchudarovova koncepcia pri zdôraznení sémantického pólu spomenutého modelu sleduje predovšetkým jazykovú rovinu prekladu a všetko nejazykové zahrnuje do svojho výkladu len dosť všeobecne ako tzv. extralingvistické zložky. A. Popovič zasa, vychádzajúc zo všeobecných komunikatívnych vlastností a súvislostí prekladového textu (i textu všeobecne), menej miesta venuje lingvistikým problémom prekladu a svoju pozornosť sústreďuje na mnohorozmerný výklad problematiky, ktorá sa u iných bádateľov iba útržkovito dostáva do výkladu najmä pod spomínaným označením **extralingvistické prvky** v preklade. Ako sa tu ukazuje, je to široká a často pre preklad veľmi závažná problematika (niektorých čiastkových otázok sa aj pri jazykovednom zameraní týchto poznámok dotkneme ďalej).

S predchádzajúcimi formuláciami súvisí v obidvoch porovnávaných prácach aj hľadanie miesta teórie prekladu medzi inými vednými disciplínami, v našich súvislostiach najmä sledovanie vzťahu prekladu k jazykovede. Ide predovšetkým o vzťahy s porovnávacou lingvistikou. A. Popovič (op. cit., s. 15) píše, že porovnávacía lingvistika „sa stala neodmysliteľnou zložkou akéhokoľvek uvažovania o preklade“. Ďalej však dodáva: „Porovnávacie jazykové procesy sa stali východiskom pre modelovanie prekladateľského procesu. Závažnosť tohto aspektu sa však precenila a lingvistika prekladu začala sama seba pokladať za vyčerpávajúcu prekladateľskú teóriu.“ Takéto stotožňovanie obidvoch náuk A. Popovič odmieta. Proti stotožňovaniu teórie prekladu s porovnávacou jazykovedou sa stavia aj L. S. Barchudarov (op. cit., s. 26), a to s vysvetlením, ktoré korešponduje s jeho spomínanými myšlienkami, že totiž porovnávacía jazykoveda skúma jazykové systémy, kým teória prekladu sleduje texty, rečovú realizáciu rozličných jazykov. Túto tézu opiera autor o skoršie konštatovanie, že prekladateľ nemá dočinenia s jazykovými systémami, ale s konkrétnymi rečovými dielami, teda s textom (ibid. s. 15).

Práve na pozadí takýchto zistení buduje L. S. Barchudarov svoju lingvistickú teóriu prekladu. Viackrát v práci zdôrazňuje, že lingvistická teória prekladu sa nemôže zakladať na lingvistike v úzkom zmysle (tzv. mikrolingvistike), ktorá skúma iba systémové prvky a vzťahy v jazyku. Jej základňou musí byť lingvistika v širokom zmysle (tzv. makrolingvistika), teda lingvistika zahrňujúca v sebe aj rôznorodé vzťahy jazyka k mimojazykovým skutočnostiam a zložkám komunikácie, ako ich už dávnejšie skúmajú špecifické jazykovedné disciplíny (napr. psycholingvistika, sociolingvistika a pod.). Zdá sa, že pri takejto interpretácii odpadajú najzávažnejšie námietky proti kompetencii lingvistickej teórie prekladu, hoci na druhej strane treba

vidieť — a náznakovo to spomína aj sám L. S. Barchudarov (op. cit., s. 43—45) — že v procese prekladu sa uplatňujú aj mimojazykové prvky, ktoré sú zreteľne predmetom výskumu iných disciplín (napr. literárnej vedy, versológie, etnografie atď.). Načím však rešpektovať Barchudarovovo konštatovanie, že kým záujem všetkých ostatných vied sa dotýka iba parciálnych oblastí prekladu (napr. len jedného štýlu a pod.), lingvistika berie do úvahy všetky druhy prekladu, jej prístup k prekladu je **najvšeobecnejší** (ibid., s. 44). L. S. Barchudarov z toho nechce vyvodzovať nijakú **výlučnosť** postavenia jazykovedy pri výskume prekladu, ale naopak zdôrazňuje (ibid., s. 43): „Perevod — mnogostoronnij i mnogoaspektnyj vid čelovečeskoj dejateľnosti, počtomu vpolne jestestvenno, čto on možet byť i dejstvitelno javlajetsia objektom izučeniija ne odnoj, a raznych nauk.“ Z toho **zároveň** dedukuje, že lingvistická teória prekladu nie je jediným výkladom **prekladateľskej** problematiky, že popri nej majú plné odôvodnenie aj ďalšie teórie prekladu (komunikačná, komparatívna, literárnovedná atď.).

S textovým prístupom k prekladu súvisia ďalšie závažné vlastnosti samej teórie **prekladu**. Stručne ich možno zhrnúť do nasledujúcich poznámok: 1. Dôležité miesto v obidvoch posudzovaných teóriách prekladu zaujíma štylistika. L. S. Barchudarov jej problematiku zapája do celého výkladu cez tzv. **pragmatický aspekt prekladu**, A. Popovič zasa vyzdvihuje, že štylistika „zvedečila“ celú teóriu prekladu. Výrazovú sústavu štylistických vlastností (A. Popovič pracuje v celom diele s adaptovanou Mikovou výrazovou sústavou a koncepciou štýlu) pokladá autor za najvhodnejší základ na porovnávanie vlastností prekladového textu a originálu a pripisuje jej schopnosť stať sa tým „tretím“, „prevodovým“ jazykom medzi prekladom a originálom, ktorého sa niektoré koncepcie prekladu už dávnejšie dožadujú (v Barchudarovovej práci sa tejto otázke nevenuje nijaká pozornosť). 2. Textový prístup k prekladu dovoľuje riešiť — pravda, iba teoreticky — aj otázku **preložiteľnosti a nepreložiteľnosti**. Explicitne sa k nej vyslovuje najmä L. S. Barchudarov (op. cit., s. 221), keď hovorí, že môžu existovať nepreložiteľné slová, nepreložiteľné slovné spojenia, ale nie sú nepreložiteľné texty. 3. Dôsledná aplikácia textového prístupu dovoľuje zaujať isté stanovisko aj k samej lingvistickej teórii prekladu, ako ju formuluje L. S. Barchudarov. Zdá sa, že v posudzovanej práci je isté vnútorné protirečenie medzi proklamovaným textovým prístupom k prekladu na jednej strane a jazykovému systému príliš podliehajúcimi konkrétnymi analýzami prekladu, rovín prekladu a pod. na druhej strane. Prejavuje sa to napr. v tom, že autor hovorí iba o takých rovinách textu, aké zodpovedajú všeobecne uznávaným jazykovým rovinám (s výnimkou nerozčlenennej a nešpecifikovanej roviny textu), kým iné teórie textu hovoria aj o takých rovinách textu, ktoré nemajú priamu korešpondenciu s jazykovými rovinami (napr. hovoria o tektonickej rovine textu, o rovine schém komunikátorov atď.; porov. K. Hausenblas; *Výstavba jazykových projevů a styl*. AUC. Praha 1971, s. 13—15).

Spomenuli sme, pojem rovina prekladu. Tu sa obidvaja autori rozchádzajú pri

rámcovom vymedzení tohto pojmu. A. Popovič rozlišuje pri umeleckom preklade (ale v istých obmenách to pravdepodobne platí pre každý preklad) dve základné roviny v preklade, a to komunikačnú a textovú (op. cit., s. 17). Okrem toho sa však v obidvoch prácach spomína preklad na rovine foném alebo grafém (transkripcia a transliterácia; L. S. Barchudarov tieto pojmy zreteľne diferencuje; op. cit., s. 175—177), preklad na rovine morfém, preklad na rovine slova, preklad na rovine syntagmy, preklad na rovine frázy (iba A. Popovič), preklad na rovine vety, preklad na rovine úseku textu (len A. Popovič) a preklad na rovine textu. Barchudarovov sémanticko-semiotický model prekladu teda vystačil iba s jazykovými rovinami textu. Spomínaná druhá základná rovina (komunikačná) v ňom však chýba a sporadické odkazy na tzv. extralingvistické prvky v preklade nemôžu dostatočne vysvetliť celú túto širokú sféru. Popovičovi práve **príhliadanie na komunikačný aspekt prekladu** dovolilo vyčleniť aj také pojmy, ktoré sa — **paradoxne** — neukázali pri lingvistickej teórii prekladu, hoci zreteľne zasahujú práve oblasť **jazyka a semiotiky prekladu**. Máme tu na mysli také pojmy, ako **vnútrojazykový preklad**, **vnútroliterárny preklad**, **intersemiotický preklad**, **kreolizácia jazyka** a pod. V týchto súvislostiach sa vedľa Popovičovej koncepcie javia ako všeobecnejšie názory V. N. Komissarova, ktorý tu síce nehovorí o uvedených rovinách prekladu, lež podstatu tejto **problematiky** spracúva v kapitole o stupňoch ekvivalentnosti. Keďže hovorí nielen o ekvivalentnosti na úrovni jazykových znakov a na úrovni ekvivalentnosti výpovede (op. cit., s. 120 n.), ale napr. aj o ekvivalentnosti na rovine opisu situácie alebo napr. o ekvivalentnosti na rovine cieľa celej komunikácie (ibid., s. 152 n.), jeho výklad zreteľnejšie zahŕňa prekladateľskú problematiku jazykových, ale aj mimojazykových zložiek komunikácie.

Pri užšie vymedzených rovinách prekladu sa vynára otázka tzv. jednotky prekladu. A. Popovič jej neprisudzuje veľký teoretický význam, L. S. Barchudarov naproti tomu rozvádza túto problematiku v širších súvislostiach. Pozoruhodné je jeho konštatovanie, že prekladová jednotka nie je statická jednotka, ale podľa toho, či ide o preklad **na rovine foném, morfém, syntagmiem, slov atď.**, **nadobúdajú platnosť jednotky prekladu fonémy, morfémy, syntagmy, slov atď.**

Jedným z ústredných pojmov **každej teórie prekladu** je pojem ekvivalencie prekladu (niekedy sa tu hovorí o adekvátnosti prekladu). Vo všetkých troch sledovaných koncepciách prekladu sa rozlišuje viacej stupňov ekvivalentnosti, pričom sa zhodne konštatuje, že pri posudzovaní ekvivalentnosti celého prekladu s originálom má vždy prednosť vyššia rovina textu pred nižšími rovinami. L. S. Barchudarov (op. cit., s. 15 — podč. autor) sumarizuje celý problém ekvivalentnosti v preklade takto: „... dľa perevoda suščestvennoj javljaetsia ekvivalentnosť značenij ne otdelnych slov i daže ne izolirovannyh predloženiij, no vsego perevodimogo teksta v celom po otnošeniju ko vsemu tekstu perevoda“. A. Popovič (op. cit., s. 112) túto myšlienku ešte ďalej prehľbuje a hovorí, že textovú ekvivalentnosť treba pri preklade chápať ako štylistickú ekvivalentnosť.

Je tu ešte závažná otázka hodnotenia miery ekvivalentnosti. Ekvivalentnosť sa totiž môže dosahovať jednak prvkami z tej istej roviny, jednak prvkami z inej roviny (jednourovňová a rôznoúrovňová ekvivalentnosť). Čo potom pokladať za ekvivalentný preklad? L. S. Barchudarov (op. cit., s. 186 — podč. autor) píše: „Perevod, osuščestvľajemyj na urovne *neobchodimom i dostatočnom* dľa peredači neizmenno-go plana soderžanija pri sobludenii norm PJa (prekladového jazyka — J. M.), javľajetsia *ekvivalentnym*.“ A ďalej sa z uvedenej tézy vyvodzujú takéto ďalšie závery o miere ekvivalentnosti prekladu s originálom: Keď sa preklad uskutočňuje na nižšej rovine, ako je nevyhnutné, ide o doslovný (bukvaľnyj) preklad. Keď sa realizuje na vyššej rovine, ako je nutné, ide o voľný preklad (ibid., s. 186). A. Popovič (op. cit., s. 121) vykladá pojmy voľný preklad a doslovný preklad nie na kvantitatívnej osi, ale hovorí: „Preto sa vernosť a voľnosť v preklade nemôžu klásť proti sebe, ale treba ich traktovať v dialektickej súhre. Niet vlastne ideálnej, dokonalej vernosti, resp. voľnosti, každá z nich obsahuje niečo z tej druhej.“ Ďalej však autor dodáva, že tieto kategórie „nezodpovedajú skutočnému stavu prekladateľskej operácie“, a preto od nich v celom ďalšom výklade upúšťa. Rozdielny postoj obidvoch autorov k tejto otázke vyplýva z rozličných východísk obidvoch koncepcií. L. S. Barchudarov môže na základe jazykovej výstavby textu originálu a prekladu urobiť hodnotenie, lebo je tu opora v korešpondencii jazykových systémov, A. Popovič sa vzdáva tohto hodnotenia, lebo pri širokom komunikatívnom prístupe k textu nie sú tieto prvky dost kompetentné v úlohe kritéria a miery ekvivalentnosti.

Pri analýze jazykovej roviny prekladu každá teória narazí ako na jednu z najťažších otázok prekladateľskej praxe na tzv. bezekvivalentnú lexiku. Textový prístup k celému prekladu vedie rozoberané teórie k tomu, že nevyhlasujú takéto jazykové prostriedky za nepreložiteľné, ale hľadajú možnosti, ako sa táto časť slovnéj zásoby dá prekódovať do druhého jazyka. Napríklad L. S. Barchudarov (op. cit., s. 97—102) uvádza až päť spôsobov prekladania bezekvivalentnej lexiky: transliterácia a transkripcia, kalkovanie, opisný preklad, približný preklad a tzv. transformačný preklad.

Pojmom transformačný preklad sa dostávame k oblasti, ktorú A. Popovič nazýva výrazovými posunmi, L. S. Barchudarov zasa prekladateľskými transformáciami. Ide o také prípady v preklade, keď prekladateľ nemôže „doslovne“ preložiť — pre jazykové alebo tematické príčiny — isté miesto originálu a v súlade s jazykovými normami prekladového jazyka a komunikatívnymi úlohami prekladu robí v texte rozličné prestavby, substitúcie, doplnenia alebo výpustky, a to tak, aby dosiahol ekvivalentnosť na vyššej rovine textu. A. Popovič (op. cit., s. 121) odôvodňuje výrazové posuny takto: „Výrazový posun je prejavom nemožnosti dosiahnuť úplnú vernosť originálu, ale paradoxne je aj prejavom úsilia vyhnúť sa „nevernosti“ a dosiahnuť totožnosť za cenu istej zmeny.“

Pri interpretácii výrazových posunov sa prejavujú rozdiely medzi obidvoma koncepciami azda najzreteľnejšie. L. S. Barchudarov (op. cit., s. 191 n.) analyzuje

prestavbu (napr. slovosledu a vetosledu), substitúcie (gramatické i lexikálne) aj s tzv. kompenzáciou, doplnenia a výpustky. Jeho rozborry sú presné, neriešia však naznačené otázky v celej šírke. Dôsledný textový (a špecificky štylistický; pravda, štylistický v širokom zmysle, keď sa pod štýlom rozumie spojenie jazyka a témy) prístup dovoľuje A. Popovičovi (op. cit., s. 130) prehľbiť túto problematiku a vidieť ju v systémových súvislostiach. Konkrétne ide o to, že štylistika dovoľuje vyčleniť nielen spomínané mikroštylistické posuny (tu sa obidvaja autori v podstate zhodujú), ale umožňuje vyčleniť aj makroštylistické (tematické) posuny (aktualizáciu, lokalizáciu a adaptáciu). Ešte dôležitejšie je však to, že sa tu umožňuje zreteľná štýlová konfrontácia prekladu s originálom, a to dokonca s predpokladmi pre **axiologický pohľad na celú škálu prekladateľských posunov**. Konštatuje sa tu nielen fakt výrazovej substitúcie, zámenny, vypustenia atď., ale aj to, že tieto operácie s textom znamenajú výrazové zosilňovanie alebo zoslabovanie, že sú výrazovou stratou alebo nivelizáciou a pod.

Ak sme sa doteraz dotýkali všeobecných teoretických otázok prekladu alebo otázok spoločných pre obidve, resp. i všetky tri porovnávané práce, v ďalšej časti sa pristavíme pri špecifickom prínose Barchudarovovej lingvistickej koncepcie teórie prekladu. Ako **naznačuje už spomínané pomenovanie tejto koncepcie prekladu (sémanticko-semiotický model)**, autor sa v práci sústreďuje najmä **na výklad sémantických vlastností slova (s poukazmi na preklad sémantických vlastností iných jazykových — a teda v jeho koncepcii i prekladových — jednotiek)**. Východiskom prekladateľskej interpretácie sémantiky je autorov rozbor problematiky jazykového znaku a významu. Autor odmieta tie unilaterálne i bilaterálne koncepcie znaku, ktoré pripisujú významu jazykového znaku substanciálnu povahu. Autor sa jednoznačne **pridŕža koncepcie, podľa ktorej je význam jazykového znaku vzťahom** (op. cit., s. 60). Podľa povahy tohto vzťahu hovorí o referentnom, pragmatickom a vnútrojazykovom význame. Tu sú aj zo všeobecnojazykovedného hľadiska pozoruhodné najmä tieto myšlienky: Pri vecnej zložke znakovkej situácie rozlišuje autor referent (= označovaná vec) a **denotát** (= konkrétna, napr. kontextom špecifikovaná označovaná vec). Toto **rozlišovanie** sa aj pri prekladateľskom pohľade ukazuje ako veľmi produktívne. Prekvapuje, že pri pragmatickom význame nepokladá konotáciu za zložku významovej štruktúry pomenovania (op. cit., s. 123). Na rozdiel od koncepcií, ktoré ako o treťom type významu hovoria o syntagmatickom význame, autor hovorí o vnútrojazykovom význame; zaraďuje do neho nielen syntagmatické, ale aj paradigmatické, slovtvorné a iné vzťahy medzi zložkami jazyka. Táto štruktúra jazykového významu pomenovania sa špecificky odráža v preklade. Autor konštatuje, že úlohou prekladu by malo byť odovzdať do druhého jazyka všetky druhy významov. Isté straty sú však nevyhnutné. Po analýze prichodí autor k záveru, že pri preklade sa **najviac zachovávajú referentné významy** („akoby boli najlepšie preložiteľné“), v menšej miere sa dajú prekladať pragmatické významy, kým vnútrojazykové významy sa prekladajú iba v minimálnej miere (napr.

v poézii, kde záleží napríklad na zvukovej alebo inej stránke samého jazykového znaku).

Pri charakteristike pragmatického významu a problémov jeho prekladania je pozoruhodná štruktúrnosť tohto druhu významu. Autor v ňom vyčleňuje takéto prvky: štylistickú charakteristiku slova (podľa oblasti a žánru fungovania: neutrálna, hovorová, knižná, básnická, terminologická); register slova (famiárny, uvoľnený, neutrálny, formálny a nadnesený); emocionálny odtieň slova (kladný, záporný, neutrálny); komunikatívnu začlenenosť slova (problematika aktuálneho vyčlenenia výpovede). Hoci sa tieto kategórie vyčleňujú v práci iba na lexikálnych jednotkách (a je dosť vážny problém, ako ich možno aplikovať aj na iných jazykových jednotkách) a niekedy sa zdajú prvky z jednotlivých rovín dosť nehomogénne (napr. rad štylistickej charakteristiky slova: hovorová — básnická — terminologická atď.), predsa len možno isté konštatovania z tejto kapitoly uplatniť aj u nás, a to nielen pri teórii prekladu, ale aj pri celej štylistickej systematike. Niektoré závery tu totiž korešpondujú so štylistickými kategóriami komplexných a simplexných štýlov.

Od charakteristiky pragmatického významu slova a od rozboru možností jeho prekladu autor organicky prechádza k pragmatickému aspektu prekladu všeobecne (op. cit., s. 125 n.). Súhlasne s A. Neubertom rozdeľuje všetky prekladové texty podľa funkcie do štyroch skupín: 1. vedecká literatúra — texty pre odborníkov: **pragmatický aspekt nevýrazný**; 2. domáca tlač — prekladá sa dosť zriedkavo: **pragmatický aspekt tiež nevýrazný**; 3. umelecká literatúra — prekladá sa často: **pragmatická stránka veľmi dôležitá**; 4. texty zahraničnopolitickej propagandy a reklamy exportných tovarov — **pragmatický aspekt najvýraznejší**.

Po predchádzajúcom rozbere viacerých Barchudarovových myšlienok a po ich predošlom porovnávaní s komunikatívnou teóriou prekladu prichádzame k takýmto záverom: 1. Sémanticko-semiotická koncepcia prekladu znamená ďalší prínos jazykovedy do spracovania prekladateľskej problematiky. Predložená lingvistická teória prekladu dopĺňa viaceré z doterajších lingvistických výkladov prekladu o nové momenty. Zároveň ukazuje, že lingvistika ešte nevyčerpala všetky svoje možnosti pri analýze prekladových textov. 2. Hoci obidve rozoberané teórie prekladu zhodne konštatujú, že teória prekladu **nemôže** bezprostredne vplyvať na prekladateľskú prax (Barchudarov: Teória prekladu nie je „preskriptívna“, normatívna, ale deskriptívna disciplína — s. 40), mnohé poučenie z obidvoch prác (pri práci s textom **viacej Barchudarovove formulácie**, pri mimojazykových súvislostiach textu **zasa Popovičove schémy** a presne vymedzené pojmy) budú pre pozornejších prekladateľov, ale aj pre editorov a redaktorov dobrou smernicou pri práci na preklade.

НЕКОТОРЫЕ СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРИИ ПЕРЕВОДА И ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Резюме

Автор исходит из сопоставления некоторых мыслей семантико-семиотической концепции перевода Л. С. Бархударова и коммуникативной теории перевода А. Поповича. Он прослеживает, как обе эти концепции определяют место теории перевода среди других семиотических дисциплин (касаясь, главным образом, вопроса определения отношения теории перевода к языкознанию) и как они решают соотношение языковых и внеязыковых элементов в переводе. Автор особенно подчеркивает текстовый подход обеих концепций к переводу. Семиотический подход обеих концепций к переводу, опирающийся, в первом случае, в большей мере на данные языкознания, во втором же — на факты литературоведения, позволяет увидеть наряду с различиями обеих теорий и их точки соприкосновения или же их комплементарное отношение. В заключение своей работы автор констатирует, что современные теории перевода свидетельствуют о дальнейших возможностях лингвистического подхода к переводу.

SPRÁVY A POSUDKY

DOC. RUDOLF KRAJČOVIČ PÄTĎESIATROČNÝ

Do radov jubilatov, ktorí sa za päťdesiat rokov svojho života vypracovali za aktívnych bádateľov v slovenskej jazykovede, dostáva sa tohto roku aj doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc. Narodil sa 22. 7. 1927 v Trakoviciach v okrese Trnava, v Trnave chodil do gymnázia; na Komenského univerzite vyštudoval slovenčinu a filozofiu a na tejto univerzite začal už r. 1950 pracovať ako učiteľ.

Tento pôvod i jednoduchý priebeh štúdia dali azda pečať aj celkovej orientácii R. Krajčoviča na výskum (a zdôrazňovanie) západoslovenských jazykových javov. O tejto orientácii svedčí nielen jeho habilitačná práca *Pôvod a fonologický vývin juhozápadoslovenských nárečí* (1964), ale aj značný počet štúdií, založených najmä na toponymickom materiáli.

Svoj záujem o skúmanie starších a najstarších období vývinu slovenčiny realizoval R. Krajčovič aj v ďalších prácach, ako je *Náčrt dejín slovenského jazyka* (1964, 2. vyd. r. 1971) a najmä knihy *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny* (1974). K reprezentácii slovenskej jazykovedy a k poznaniu slovenského jazyka účinne prispel na Moskovskej univerzite, kde dva roky účinkoval ako profesor. V tomto smere má veľký význam aj práca *A Historical Phonology of Slovak* (Heidelberg 1975), vysokoškolská učebnica slovenčiny určená pre západných slavistov.

Práce R. Krajčoviča sú charakterizované presnosťou a jasnosťou výkladu, logickou argumentáciou. Pre tieto vlastnosti majú aj značný pedagogický význam i ohlas. A tieto vlastnosti sa prejavujú aj v prácach z tej oblasti, ktorá je zdanlivo na okraji Krajčovičovych záujmov, ale pritom je rovnako dôležitá, z oblasti jazykovej štruktúry a štylistiky súčasnej slovenčiny, ako aj v prácach z problematiky kultúrnej slovenčiny v predpísanom období.

Želáme nášmu päťdesiatnikovi veľa zdravia, spokojnosti a síl do ďalšej práce v nastúpenej dráhe.

J. Horecký

SÚPIS PRÁC DOC. RUDOLFA KRAJČOVIČA
ZA ROKY 1950—1976

Bibliografia prác R. Krajčoviča je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce (všetky vydania pri prvom vydaní) a štúdie v odborných jazykovedných a iných časopisoch a zborníkoch, za nimi (obyčajným typom písma) učebnice, iné články, referáty, recenzie, drobné príspevky a pod. V závere sa osobitne uvádza edičná a redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1950

Miestne mená a život našich predkov. — *Borba*, 5, 1950, č. 5—6, s. 8.

S. Hrabec, *Nazvy geograficzne Huculszczyzny*, Kraków 1950. — *Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, 4, 1950, s. 269—271 (recenzia).

V. Dávidek, *O názvech a jménech Těšínska*, Opava 1949. — *Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, 4, 1950, s. 267—268 (recenzia).

Zápis nářečového textu z Handlovej. — Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení, 4, 1950, s. 214—215 (spoluzapisovateľ).

1951

Kapitoly z dejín nášho slova. [J. Stanislav, Zo života slov a našich predkov, Bratislava 1950.] — Kultúrny život, 6, 1951, č. 2, s. 2 (ref.).

1953

Boleradz či Boleráz. — Jazykovedný časopis Slovenskej akadémie vied, 7, 1953, s. 63—86.

Príspevok dr. Rudolfa Krajčoviča, asistenta Filozofickej fakulty SU [na zasadnutí aktívu kultúrnych a vedeckých pracovníkov o úprave slovenského pravopisu, konaného 10. 6. 1953 v Bratislave]. — Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 367—369.

1954

K otázke jazykovej výstavby Karvašovej hry Srdce plné radostí. — Slovenské divadlo, 2, 1954, s. 84—96.

Za čistotu jazyka vo výkladných skrinách. — Novosti Bratislavy, 3, 1954, č. 26, s. 2.

Do reštaurácie nepatrí spisovná slovenčina? — Novosti Bratislavy, 3, 1954, č. 27, s. 2.

Zo sovietskej toponomastiky. [1. A. M. Seliščev, Iz staroj i novoj toponimii, Sbornik statej po jazykovedeniju, Moskva 1939, s. 124—174. — 2. S. B. Veselovskij, Toponimika na službe u istorii, Istoričeskije zapiski, 17, Moskva 1945, s. 24—52.] — Sovětská jazykověda, 4, 1954, s. 375—381 (ref.).

1955

O umeleckom štýle Jančovej Rozprávok starej matere. — Slovenská reč, 20, 1955, s. 96—103.

Jazykovedné príspevky v sborníku Proti prežitkom ľudstva. Sborník prejavov z ideologickej konferencie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Bratislava 1954. — Slovenská reč, 20, 1955, s. 112—113 (ref.).

Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, 3, 1954, č. 3, řady jazykovědné A č. 2. — Slovenská reč, 20, 1955, s. 332—333 (ref. o slavistických prácach).

1956

K otázke sociálneho rozvrstvenia staroslovanského etnika na Slovensku. — Slovenský národopis, 4, 1956, s. 337—367.

Počiatky feudalizmu u nás vo svetle jazykových faktov. — Historický časopis, 4, 1956, s. 222—234.

Z problematiky slovenskej prislovky. — Slovenská reč, 21, 1956, s. 54—58.

J. Stanislav. Kultúra slovenského hovoreného slova, Martin 1956. — Čitateľ, 5, 1956, s. 142 (ref.).

1957

Zmena $g > \gamma (> h)$ v západoslovanskej skupine. — Slavia, 26, 1957, s. 341—357.

Spoluhlásková skupina zg v slovenčine a v češtine. — Slavia, 26, 1957, s. 514—516.

Po stopách staroslovanského zriadenia na Slovensku. — Slavia, 26, 1957, s. 42—56.

Problém vzniku slovenskej národnosti z jazykového hľadiska. — Historický časopis, 5, 1957, s. 484—492.

Das Problem der Palatalisierung der Velare in Mittelslowakischen. (Aus der Geschichte der Lautlehre der slowakischen Sprache.) — Zeitschrift für Slawistik, 2, 1957, s. 219—222.

K etymológii slovenského názvu *Voderady*. — Onomastica, 3, 1957, s. 88—92, franc. res. s. 277.

K prípadom *rat-*, *lat-* za psl. **ort-*, **olt-* na západnom Slovensku. — In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 9. Red. E. Paulíny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957, s. 21—36.

Východná hranica zapadoslovenskej asibilácie. Južná oblasť. (S 3 mapami.) — In: Jazykovedné štúdie. 2.

Dialektológia. Red. J. Štolc. Bratislava, vydavateľstvo SAV 1957, s. 127—138.

Kijevské listy v našej slavistike. — Slovenský prehľad, 43, 1957, s. 12.

[Zo schôdzky jazykovedcov.] — Kultúrny život, 12, 1957, č. 15, s. 12 (správa o prednáške E. Paulinyho *Dve staročeské pamiatky slovenského pôvodu zo 14. storočia* v Združení slovenských jazykovedcov pri SAV v Bratislave dňa 1. 4. 1957).

[Zo schôdzky jazykovedcov.] — Kultúrny život, 12, 1957, č. 17, s. 12 (správa o prednáške V. Blanára *Problematika pričlenenia* v Združení slovenských jazykovedcov pri SAV v Bratislave dňa 15. 4. 1957).

[Zo schôdzky jazykovedcov.] — Kultúrny život, 12, 1957, č. 21, s. 6 (správa o prednáške J. Horeckého *O systéme v slovnej zásobe* v Združení slovenských jazykovedcov pri SAV v Bratislave dňa 20. 5. 1957).

[Zo schôdzky jazykovedcov.] — Kultúrny život, 12, 1957, č. 28, s. 12 (správa o prednáškach Š. Koperdana *O tvorení substantív a adjektív v vlastných mien* v Združení slovenských jazykovedcov pri SAV v Bratislave dňa 3. 6. 1957, E. Jónu *Predmet a metóda dejín spisovnej slovenčiny* dňa 17. 5. 1957 a G. Horáka *Využitie slovesnej kategórie osoby* dňa 8. 7. 1957).

1958

Dve významné štúdie o problematike vlastných mien. [1. V. Blanár, Lexikologická a gramatická problematika vlastných mien, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955), Beograd 1957, s. 571—578. — A. J. Kuryłowicz, La position linguistique du nom propre, Onomastica, 2, 1956, s. 1—14.] — Slavia, 27, 1958, s. 314—316 (ref.).

Rok činnosti Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV. — Jazykovedný časopis, 9, 1958, s. 188—190.

1959

Tzv. *l. epent.* v názvoch **Chlěwľane* a **Ryblľane* na západnom Slovensku. — Slavia, 28, 1959, s. 125—131.

Počiatky a vývin slovenskej onomastiky. — Onomastica, 5, 1959, s. 255—280.

A. Profous, Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I—4 (4. zv. za spolupráce J. Svobodu), Praha 1947—1958. — Jazykovedný časopis, 10, 1959, s. 186—189 (recenzia).

Leipziger Studien Theodor Frings zum 70. Geburtstag. Deutsch-slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte. Nr. 5, Halle (Saale) 1957. — Jazykovedný časopis, 10, 1959, s. 90—91 (ref.).

Z činnosti Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV. — Slovenská reč, 24, 1959, s. 377—379 (správa o činnosti v období od 4. 3. 1957 do 1. 7. 1959).

1960

Inventár bytčianskeho panstva z r. 1606 ako jazyková pamiatka. — Jazykovedný časopis, 11, 1960, s. 37—62, rus. res. s. 62.

Epiteton v Kukučínových poviedkach. (Pri príležitosti 100. narodenín spisovateľa.) — In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 11—12. 1959—1960. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 91—108, rus. res. s. 108.

Slovenská onomastika v rokoch 1945—1960. — Jazykovedný časopis, 11, 1960, s. 149—152.

1961

Skloňovanie adjektíva v dotazníku pre celoslovenský jazykový atlas. — Slavia, 30, 1961, s. 96—100.

Najstaršia perecká kniha mesta Trnavy. — In: Jazykovedné štúdie. 6. Štúdie a pramene k dejinám jazyka slovenskej národnosti. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 41—65.

Vývin nárečí na juhozápadnom Slovensku. (1.) — In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 13. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 45—82.

Vývin slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961. 4°. 192 s. (rozmn.).

1962

- O príčinách vzniku západoslovenskej kontrakcie. — In: *Slavica Pragensia*. 4. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica.) Věnováno akademiku Bohuslavu Havránkovi k sedmdesátým narozeninám. Red. V. Barnet et al. Praha, Universita Karlova 1962, s. 111—115, rus. res. s. 115.
- K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny. — In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Philologica. 14. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 67—101, rus. res. s. 101.
- Nom. plur. *ľudé, ľudjé, ľudia* a priebeh diftongizácie na juhozápadnom Slovensku. — *Jazykovedný časopis*, 13, 1962, s. 146—155.

1963

- Metódy a perspektívy výskumu slovanských služobníckych osadných názvov. — In: *Slawische Namenforschung*. Red. T. Witkowski. Berlin, Akademie-Verlag 1963, s. 30—33.
- Najstaršie zamestnania v Tekove, Honte a Novohrade vo svetle historickej toponymie. (Paralelný rus. a franc. názov.) — *Slovenský národopis*, 11, 1963, s. 169—190, rus. a franc. res. s. 191—192.
- P. J. Šafárik o Gorazdovej osobnosti a súčasny stav problematiky. In: *Odkaz P. J. Šafárika*. (Slovenské štúdie. 6.) Red. J. Hrozičnik. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 209.—214.
- Vývin nárečí na juhozápadnom Slovensku. (II.) — *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Philologica. 15. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963, s. 13—87.
- Toponymia ako prameň sociálnych dejín Slovanov v dobe ranofeudálnej a feudálnej. — In: *Československé prednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*. Red. B. Havránek. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963, s. 151—154.
- Súbor textov a cvičení zo slovenskej historickej gramatiky. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 8°. 184 s. (rozmn.).
- Odpoveď na otázku č. V/2: Ima li toponimični sufiksy v slavianskite ezici?. — In: *Slavianska filologija*. 1. Red. I. Lekov — S. Stojkov. Sofija, Izdatelstvo na BAN 1963, s. 353—354.

1964

- Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964. 8°. 113 s.
- Náčrt dejín slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964. 8°. 190 s. — 2. vyd.: 1971. 190, [6] s.
- Hlavné fázy formovania kultúrnej západoslovenčiny. — In: *K počiatkom slovenského národného obrodzenia*. Red. J. Tibenský. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 171—180.
- Pokus o výklad osadných názvov typu *Vozokany*. — In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Philologica. 16. A. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 83—87.
- Naozaj je všetko v poriadku? — *Kultúrny život*, 19, 1964, č. 36, s. 10.
- Obrana mákkého „f“. — *Učiteľské noviny*, 14, 1964, č. 40, s. 6.
- Osudy našej jazykovedy. — *Kultúrny život*, 19, 1964, č. 30, s. 10.
- V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii (17.—23. IX. 1963). Onomastika. — *Slavia*, 33, 1964, s. 250—252.
- K šesťdesiatinám univ. prof. Jána Stanislava. — In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Philologica. 16. A. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 5—7.
- Ďalší autorov jubilejný článok k tomu istému výročiu: Slavistika jubiluje. *Kultúrny život*, 19, 1964, č. 50, s. 5.

1965

Historikofonologické predpoklady vokalizácie jerov v strednej slovenčine. — *Jazykovedný časopis*, 16, 1965, s. 142—154, nem. res. s. 154.

Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajsku. — In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 205—250, nem. res. s. 251—252.

Úvahy o slovenčine jubilejné i nejubilejné. — *Slovenské pohľady*, 81, 1965, č. 5, s. 81—85.

[Diskusný príspevok na 5. medzinárodnom zjazde slavistov, konanom v dňoch 17.—23. 9. 1963 v Sofii.]

— In: *Slavianska filologija*. 7. Red. V. Georgiev et al. Sofija, Izdatelstvo na BAN 1965, s. 293.

Odkaz priekopníka. — *Kultúrny život*, 20, 1965, č. 50, s. 5 (niektoré myšlienky C. Zocha o slovenčine pri príležitosti 100. výročia jeho smrti).

Medzi učiteľmi slovenčiny. — *Učiteľské noviny*, 15, 1965, č. 4, s. 2 (správa o besede o kultúre slovenského jazyka a o pravopise, konanej dňa 11. 1. 1965 v Banskej Bystrici).

1966

Technika jazykovej interpretácie so zameraním na vývin slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 8°. 210, [5] s.

Z problematiky vývinového paralelizmu v slovanských jazykoch. — *Slavica Slovaca*, 1, 1966, s. 17—25, rus. res. s. 25.

Štruktúrne predpoklady palatalizácie velár v západoslovanskej a východoslovanskej skupine. — *Slavica Slovaca*, 1, 1966, s. 237—249.

Pôvod jerovej striednice v slove *sen* — *son* (*suon*) v strednej slovenčine. — In: *Slavica Pragensia*. 8. Věnováno prof. Vladimírovi Šmilauerovi k sedmdesátinám. V. Barnet et al. Praha, Universita Karlova 1966, s. 33—36.

Výskumy toponomastické a historicko-spoločenská problematika. — *Historický časopis*, 14, 1966, s. 75—84.

O projekte atlasu starej toponymie na Veľkomoravskom území. — *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 7, 1966, s. 167—170.

[Diskusný príspevok na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 21.—23. 6. 1965 v Smoleniciach.] — *Slovenská reč*, 31, 1966, s. 82.

Terénne a choťárne názvy.— zrkadlo miestnych dejín. — *Vlastivedný časopis*, 15, 1966, s. 125—126.

E. Pauliny. Fonologický vývin slovenčiny, Bratislava 1963. — *Slavica Slovaca*, 1, 1966, s. 299—304 (recenzia).

Ako vznikol názov „Pošeň“. — *Večerník*, 30. 7. 1966, s. 3.

1967

Slovanský onomastický atlas a perspektívy slovenského toponymického atlasu. — In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica*. 19. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967, s. 5—21.

O konštruktívnom a deštruktívnom v kultúre spisovnej slovenčiny. — In: *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 54—56.

Na zamyslenie. — *Pravda*, 29. 4. 1967, s. 2.

Odpoveď v ankete *Perspektívy mimoškolskej výchovy*. — *Vychovávateľ*, 9, 1967/68, s. 307—308.

Medzinárodná komisa pre slovanskú onomastiku o aktuálnych problémoch. — *Slavica Slovaca*, 2, 1967, s. 78—81 (správa o 3. zasadnutí Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku, konanom v dňoch 14.—17. 9. 1966 v Libliciach).

1968

K teórii tzv. slovansko-slovanských izoglos. — *Slavica Slovaca*, 3, 1968, s. 3—17.

Dvackrát o rubrike *Slovenčina naša v Pravde*. — *Kultúra slova*, 2, 1968, s. 269—273.

Z južnoslovenskej toponymie na Slovensku. — In: *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*. Red. S. Hrabec et al. Wrocław — Warszawa — Kraków, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1968, s. 162—165.

Toponymický fakt a jeho kartografovanie. — In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5.—6. decembra 1967. Zborník materiálov. Red. V. Blánár — M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolegiu jazykovedy SAV (pre internú potrebu) 1968 (rozmň.), s. 88—97.

Slovenčina svojbytný slovanský jazyk. — Pravda, 26. 7. 1968, s. 7.

Fundament — spisovný výraz. — Televízia, 4. 1968, č. 35, s. 6.

1969

O vývine praslovenskej alternácie *ch/š* v západoslovenskej skupine. — In: Slavistické štúdie jazykovedné. Red. V. Blánár. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 5—17.

Problém striednice za psl. *dí* v záhorských nárečiach. — In: Jazykovedné štúdie. 10. Štolcov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 58—63.

Po stopách veľkomoravskej toponymie na okolí Bratislavy. — In: Bratislava. 5. Red. F. Kalesný. Martin, Osveta 1969, s. 255—269, nem. res. s. 269—270, angl. res. s. 270—271, franc. res. s. 271—272, rus. res. s. 272—273.

Slovenská historická pieseň o bitke pri Trnave v roku 1704. — Slovenská archivistika, 4. 1969, s. 103—123 (spoluautor).

1970

O štruktúre toponymických pomenovaní a ich analýze. — In: Zborník materiálov zo sympózia o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22.—24. mája 1969. Red. Š. Kríštof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 47—52.

K problému kartografovania tzv. makrotypov (*-any*, *-ovce*, *-ice* atď.). — In: Beiträge zum slawischen onomastischen Atlas. Red. R. Fischer — E. Eichler. Berlin, Akademie-Verlag 1970, s. 48—49.

Lokalita *Braslav* — *Bratislava* z hľadiska veľkomoravskej geolingvistiky. — In: Bratislava. 6. Red. F. Kalesný. Martin, Osveta 1970, s. 295—303, nem. res. s. 303—304, angl. res. s. 304—305, franc. res. s. 305—306, rus. res. s. 306—307.

O výchove v jazykovej kultúre na školách. — In: Slovenčina moja. Zborník z konferencie o slovenskom jazyku a literatúre. Red. J. Špánik. Bratislava, Krajský pedagogický ústav 1970 (rozmň.), s. 71—75.

1971

K jazykovej výstavbe Valaskej školy. — in: H. Gavlovič, Valaská škola. Skrátená úprava pôvodnej skladby Valaska sskola mrawuw stodola. Upravil a prepisal R. Krajčovič. I. vyd. Bratislava, Tatran 1971, s. 422—433.

1972

Historický komentár k fonológii spisovnej slovenčiny. — In: *Studia Academica Slovaca*. 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Místrič. Bratislava, Ústav školských informácií 1972 (rozmň.), s. 29—43.

Konfrontačné mapy v toponymických atlasoch. — In: Atlas onomastyczny Słowiańszczyzny. Księga referatów z konferencji. Wrocław 1—3 VII 1970. Red. S. Rospond — B. Siciński. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Zakład narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo PAN 1972, s. 27—30.

[Diskusný príspevok.] — In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky

z konferencie dňa 6.—9. októbra 1965. Red. J. Horecký. Bratislava, Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV 1972 (rozmn.), s. 130—131.
Nielen učiteľom slovenčiny. — Nedeľná Pravda, 5, 1972, č. 40, s. 6.

1973

- K teorii protikladu fortis — lenis v praslovanej a v slovanských jazykoch.** — In: Československé prednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1973, s. 41—48, nem. res. s. 49. — Resumé odtlačené aj v publikácii VII międzynarodowy kongres slavistów. Warszawa 21—27 VIII 1973. Strzeszczenia referatów i komunikatów. Red. W. Doroszewski et al. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1973, s. 42—43.
- Das griechische theta und das glagolitische Graphem dzelo.** — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Graecolatina et Orientalia. 5. Red. L. Drozdík. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 91—95.
- Dva byzantínoslavizmy v starej slovenskej toponymii.** — Jazykovedný časopis, 24, 1974, s. 27—32, nem. res. s. 32—33.
- Historický komentár k morfológii spisovnej slovenčiny.** — In: Studia Academica Slovaca. 2. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava 1973, s. 43—55.
- Po stopách veľkomoravskej toponymie na okolí Nitry.** — In: Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. Š. Kríštof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 65—70.
- Nad problémami Czamblovej teórie o pôvode slovenčiny.** — In: Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia. 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. (Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi.) Red. V. Betáková et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 47—52, rus. res. s. 232, nem. res. s. 236.

1974

- Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny.** 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 8°. 324, [4] s.
- Problém pravoslavanskej genézy slovenčiny.** — Slavia, 43, 1974, s. 368—377.
- Fonologická motivácia vývinu skupín *šć, žǫ* v starej slovenčine.** — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 23—24. 1971—1972. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 65—71.
- Siedlungsnamen von Typ **Němci* in der Umgebung der slowakischen Stadt Nitra.** — Onomastica Slavogermanica, 9, 1974, s. 97—101.
- Chvíľa z jazykovedcom.** — Nedeľná Pravda, 7, 1974, č. 26, s. 3 (odpovede na otázky v interview V. Hujika s R. Krajčovičom).
- VII. medzinárodný kongres slavistov vo Varšave.** — Jazykovedný časopis, 25, 1974, s. 69—77 (správa o zjazde konanom v dňoch 21.—27. 8. 1973 vo Varšave; spoluautor).

1975

- A Historical Phonology of the Slovak Language.** 1. vyd. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1975, 8°. 175, 1 s.
- Historický komentár k lexike spisovnej slovenčiny.** — In: Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1975, s. 141—154.

1976

- Teoretické problémy jazykovej kultúry a škola.** — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 23, 1976/77, s. 58—62.
- Z najnovších výskumov dejín slovenčiny.** — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 22, 1975/76, s. 280—285.
- Medzi slovakistami v Moskve.** — Nedeľná Pravda, 9, 1976, č. 37, s. 3.

Edičná činnosť

Ludová baroková poézia. — Slovenské pohľady, 82, 1966, č. 5, s. 52.

Náleziská. Z Gavlovičovej poézie. — Slovenské pohľady, 86, 1970, s. 79—85.

Z poézie na barokovú nôtu. — Slovenka, 23, 1970, č. 38, s. 20.

H. Gavlovič, Valaská škola. Skrátaná úprava pôvodnej skladby Walaská sskola mrawuw stodola. Skladbu upravil a prepísal R. Krajčovič. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1971. 8°. 448, [2] s.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: Slovenská reč, 32, 1967 — 35, 1970 (člen red. rady).

Redakčná činnosť v zborníkoch: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica (od roč. 20, 1968 Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica), 11, 1959 — 24, 1972 (člen red. rady, výkonný redaktor, od roč. 15, 1963 tajomník redakcie).

Zostavil L. Dvonč

SATZSTRUKTUR UND GENUS VERBI. Red. R. Lötsch — R. Růžička. Studia grammatica. 13. Berlin, Akademie-Verlag 1976. 211 s.

Problematika slovesného rodu sa **dostáva znova** na program výskumu najmä zásluhou leningradskej školy A. A. Cholodoviča a berlínskej skupiny vedenej R. Lötschom. Pritom členovia berlínskej skupiny priamo nadväzujú na myšlienky leningradskej školy. Ale neuzatvárajú sa pri svojich výskumoch ani pred inými koncepciami, ako svedčí práve recenzovaný 13. zväzok *Studia grammatica*, v ktorom sa publikujú referáty prednesené na medzinárodnej konferencii o slovesnom rode v rámci vetnej štruktúry (Berlín 1972).

Štúdie uverejnené v tomto zborníku možno rozdeliť do dvoch skupín. V jednej sú príspevky o rozličných koncepciách slovesného rodu, v druhej štúdie, v ktorých sa základné myšlienky o diatéze ilustrujú analýzou konkrétnych jazykov.

V príspevkoch prvej skupiny sa **odrkadajú aspoň štyri rozličné koncepcie kategórie slovesného rodu**. M. M. Guchmanová (*Die Ebenen der Satzanalyse und die Kategorie des Genus verbi*, s. 9—32) dokazuje analýzou indoeurópskych, ale aj niektorých ďalších jazykov, že slovesný rod je **kategória morfológická**, nie syntaktická a že protiklad aktívum — pasívum nemožno pokladať za univerzálny. Za prvotnú kategóriu v tejto oblasti pokladá médium a ukazuje, že pasívum sa postupne formovalo práve v systéme média. Zo základnej koncepcie (že slovesný rod je morfológická kategória) vyplýva aj kritický postoj M. M. Guchmanovej k teórii diatézy, najmä k úsiliu zahrnúť kategóriu slovesného rodu do širších súvislostí a vysvetľovať ho vzťahom medzi dvoma rovinami, sémantickou a syntaktickou. V tomto smere vyžaduje M. M. Guchmanová podrobnejšiu stratifikáciu a **najmä zreteľnejšie rozlíšenie jazykových a mimojazykových prvkov**.

A. V. Bondarko (*Das Genus verbi und sein funktional-semantisches Feld*, s. 33—49) vysvetľuje povahu kategórie slovesného rodu v zmysle svojej teórie poľa v širšom rámci kategórie diatézy (zalogovosti), a to na základe vzťahu slovesného deja k logickému subjektu a logickému objektu. Podľa Bondarka slovesný rod je kategória syntaktická (nakoľko sa týka vety), ale aj morfológická (nakoľko sa týka slova). V každom prípade je však odrazom účasti na vetnej stavbe. Do svojho poľa diatézy zahrnuje A. V. Bondarko protiklad aktívnosť — pasívnosť, tranzitívnosť — intranzitívnosť a reflexívnosť; pritom uvedené poradie je dané stupňom gramatikalizácie týchto kategórií.

F. Daneš (*Semantische Struktur des Verbs und das indirekte Passiv im Tschechischen und Deutschen*, s. 113—124) pokladá kategóriu slovesného rodu za formálny prostriedok na **vyjadrenie** aktívnej alebo

pasívnej perspektívy vety (v chápaní V. Mathesiusa) a pre výklad slovesného rodu postuluje osobitnú rovinu perspektivizácie (táto rovina však sa nezdá dosť zreteľne vymedzená vzhľadom na jej základné jednotky). J. Kačala (*Das Genus verbi, der Intentionswert des Verbs und die Intentionsstruktur des Satzes*, s. 137—138) pokladá kategóriu slovesného rodu za súčasť širšej kategórie intencie slovesného deja.

Ako vidieť z tohto prehľadu základných koncepcií, prevažuje názor, že kategóriu slovesného rodu treba zaradiť do širších súvislostí, resp. aj do širších, nadradených kategórií, akými sú diatézy, intencia slovesného deja, vetná perspektíva.

Táto myšlienka sa najvypuklejšie realizuje v teórii A. A. Cholodoviča, rozpracovanej V. S. Chrakovským a R. Lötschom. Podľa tejto koncepcie základnou črtou kategórie slovesného rodu, ale aj niektorých ďalších kategórií je vzťah jazykovej situácie (ktorá úzko súvisí s mimojazykovou situáciou) a syntaktickej štruktúry. Za prvky jazykovej situácie sa pokladajú participanty, ako je napr. agens, patiens, adresát, a podľa ich vzťahu k aktantom (subjekt, objekt) sa vymedzujú základné typy diatézy.

V. S. Chrakovskij (*Zur Definition von Passivkonstruktionen*, s. 51—62) v tomto zmysle vymedzuje pasívne konštrukcie ako zrušenie (neutralizáciu) vzťahu medzi agensom a subjektom a osobitne rozoberá syntaktickú valenciu slovesa. Zo štúdie jasne vyplýva, že za prvotný jav sa pokladá aktívum a z neho transformáciou vzniká pasívum.

Trojica autorov R. Lötsch, V. Fiedler a K. Kostov (*Die Kategorie des Genus verbi in ihrem Verhältnis zu einigen verwandten morphologischen Kategorien*, s. 63—94) skúma otázku, či kategórie aktívnosti, pasívnosti, média, ale aj kauzativa patria ku kategórii slovesného rodu. Slovesný rod pritom vymedzujú ako slovesnú kategóriu, ktorej priznakové členy v prvom rade signalizujú špecifické diatézy. Zisťujú pritom, že sú dva typy pasíva (dvojmiestne a bezsubjektové), upozorňujú na tzv. nepriame pasívum (pasívum adresáta; porov. u F. Daneša pasívum recipienta) a skúmajú modálne významy pasívnych foriem, t. j. významy potenciálne, necesitívne a volitívne.

Do okruhu týchto problémov sa vhodne začleňujú aj príspevky J. Ružičku (*Reflexive Verben und reflexive Verbalformen*, s. 131—135) a R. Ružičku (R. Ružička — A. Steube — G. Waither: *Syntaktische und semantische Reflexivität, eine theoretische und — anhand des Russischen und Deutschen — kontrastive Studie*, s. 95—112). V kolektívnom príspevku pod vedením R. Ružičku sa dobre poukazuje na rozdiel medzi syntaktickým a sémantickým významom zvrtných tvarov.

Na teóriu berlínskej skupiny nadväzuje jednak štúdia I. B. Dolininovej (*Passivumwandlungen im Englischen. Verben mit zwei Aktanten*, s. 167—180), jednak podrobné štúdie o diatéze v litovčine (E. Š. Geniušienė: *Das Passiv des Litauischen und seine Verwendung*, s. 139—152), tadžičtine (E. Kordi — T. Berdyeva: *Die Passivkonstruktionen im modernen Tadshikischen*, s. 153—166) a čukčine (V. P. Nedjalkov: *Diathesen und Satzstruktur im Tschuktschischen*, s. 181—211). Najmä v Nedjalkovom príspevku vidieť pružnosť teórie o diatéze, lebo konkrétne jazykové javy si vyžadujú zavádzať ďalšie, špecifické participanty a aktanty. Ale zároveň sa tým nastoluje otázka, či tieto špecifické participanty skutočne reprezentujú mimojazykové javy, alebo či už sú len výrazom jazykovej, presnejšie syntaktickej štruktúry čukčiny.

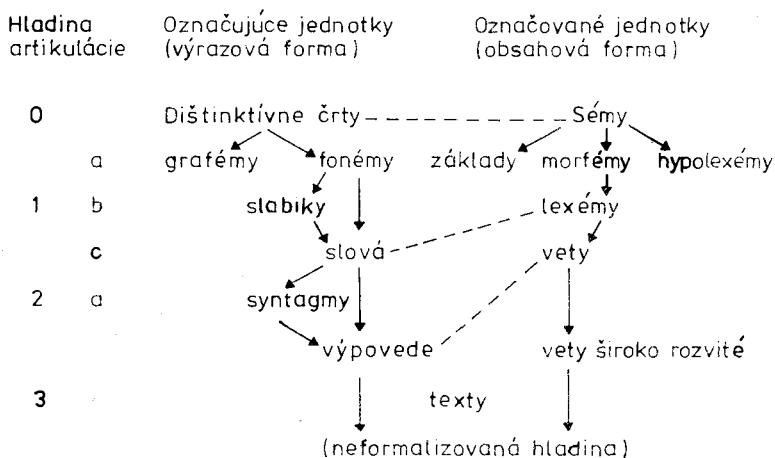
Výsledky konferencie a referáty uverejnené v recenzovanom zborníku ukazujú, že sa zatiaľ nedospelo k jednotnému pohľadu na kategóriu slovesného rodu. Ale istý pokrok je už v tom, že sa v prevažnej väčšine príspevkov za špecifický základ tejto kategórie uznáva vzťah medzi sémantickou a syntaktickou rovinou. Ďalší výskum by podľa našej mienky mal viesť k záveru, že základným prvkom v tejto dvojici je významová rovina. Ukazuje sa totiž, že aj v tých jazykoch, kde niet kategórie slovesného rodu, ako je napr. maďarčina, jestvujú možnosti na vyjadrenie pasívneho významu a sú tu aj rozličné prostriedky na vyjadrovanie rozličných významov veľmi blízkych pasívnemu významu (napr. posibilitnosť, kauzativnosť).

Prínosom berlínskej konferencie i zborníka referátov je predovšetkým zhrnutie názorov a naznačovanie možnosti ďalšieho výskumu.

J. Horecký

V šesťdesiatych rokoch sa vo Francúzsku objavilo niekoľko štúdií, ktoré ukázali na nový záujem o rétoriku, vednú disciplínu, spájanú skôr so starovekom a klasicizmom. Na predmet rétoriky jestvovali odhodné názory: charakterizovala sa ako teória výrečnosti, ako definovanie figúr a trópov, ktoré mali upútať pozornosť poslucháčov, jej cieľom bolo vyučovať technike presvedčania. Neskôr sa logici pokúsili vysvetľovať rétoriku novým spôsobom, ako teóriu argumentovania spájali jej logickú funkciu s estetickou. Po vzniku štylistiky sa niektorí bádatelia nazdávali (P. Guiraud), že štylistika je náhradou za starovekú rétoriku, iní tvrdili (napr. H. Mitterand), že štylistika má iný obsah. Renesancia rétoriky vo Francúzsku zjavne súvisí so štrukturalizmom a semiológiou. Tieto vplyvy badať aj v práci francúzskych jazykovedcov (J. Dubois, F. Edeline, J. M. Klinkenberg, P. Minguet, F. Pire, H. Trinon), ktorej tu chceme venovať pozornosť, lebo sa pokúša o netradičný výklad. *Rhétorique générale* (1970) je pokusom o systematický opis rétoriky, nechce byť inventárom figúr a trópov, a je založená na štruktúrno-sémantickej analýze.

Autori vychádzajú z toho, že literatúra sa chápe ako používanie jazyka. Predmetom všeobecnej rétoriky bude potom teória tohto používania jazyka. Pretože poézia sa vždy pokladala za vzor literatúry, môžu aj jazykovedci skúmať osobitné jazykové štruktúry ako básnické. Rečnícke figúry vznikajú tak, že sa naruší kód, či už na morfolologickej, syntaktickej alebo sémantickej rovine. Tu sa vychádza z Benvenistovej teórie rovin, podľa ktorej sa na úrovni označujúcej — označované rozlišuje takáto hierarchia jazykových jednotiek:

Každá zmena niektorej jazykovej stránky sa nazýva metabolou. Aby sa dala zmena odhaliť, musí existovať základný stupeň — autori používajú termín nultý stupeň. Pod nultým stupňom sa rozumie akýsi naivný prehovor, v ktorom niet dvojzmyselnosti, ktorý je pre autora aj adresáta jednoznačný. J. Dubois a kol. sa snažia dokázať, že v jazyku nie je daný nultý stupeň a že podstatné sémy, ktoré v prehovore nemožno vynechať bez toho, aby sa zmenil jeho význam, sú vždy „obalené dodatočnou, nepodstatnou informáciou, ktorá nie je redundantná, ale laterálna“ (s. 36). Potom aj všetky naše pomenovania sú synekdochické. Aby komunikácia dosiahla žiadaný účinok, musí sa zbaviť dvojzmyselnosti, čo sa dosiahne vďaka redundancii morfológických kategórií.

Redundancia je to, čo zabezpečuje jazykovým správam istú imunitu voči omylom, ku ktorým môže dôjsť pri odovzdávaní informácií, a to vo všetkých jazykových plánoch; umožňuje autokorektúru chýb. Normu, t. j. nultý stupeň tvorí vlastne všetko, čo patrí jazykovému kódu — pravopis, gramatika, význam

slov aj logický kód, ktorý sa definuje pravdivosťou prehovoru. Rétorika spočíva v tom, že autor prehovoru tvorí odchýlky a adresát ich redukuje. Redukcia — autokorektúra je možná len vtedy, ak stupeň zmeny neprekročí mieru redundancie. Redundancia pritom môže byť fonetická alebo grafická, syntaktická (gramatická), sémantická a konvenčná. Pri fonetickej (resp. grafickej) redundancii nejde o identifikáciu pomocou významu slova alebo gramatických pravidiel, ale o to, že zle vyslovené slovo možno identifikovať vďaka redundancii na nižších plánoch (napr. dištingtívne príznaky) atď. Jednotlivé typy redundancie sa v prehovore čiastočne prekrývajú, napr. fonetická môže byť kompenzovaná sémantickou a pod. Každá figúra vlastne mení redundanciu prehovoru, normálny stupeň redundancie má v povedomí každý používateľ jazyka a každá zmena tohto stupňa, pozitívna alebo negatívna, je príznaková. Odchýlka je na rozdiel od konvencie lokálnou zmenou nultého stupňa, kým konvenciu možno chápať ako dodatočné formálne obmedzenie nultého stupňa. Odchýlka je nesystematická, lokalizovaná, prekvapujúca, znižuje stupeň predvídavosti, konvencia oproti tomu je systematická, rozšírená na celý prehovor, neprekvapujúca, zvyšuje prediktabilitu.

Rečnicke postupy možno všeobecne nazvať alternáciami, zmenami; vzhľadom na veľký rozsah tohto pojmu treba rozlišovať aspoň spočiatku dve veľké skupiny: substanciálne (podstatné) a relačné zmeny. Substanciálne zmeny predstavujú zvyšovanie alebo znižovanie počtu jazykových jednotiek, relačné vznikajú vzájomnou výmenou jednotiek. V týchto dvoch skupinách sa rozlišujú štyri postupy, ktoré sa uplatňujú pri tvorení rečnických figúr: reštrikcia (zmenšenie počtu), pridanie, reštrikcia — pridanie (spojenie oboch predchádzajúcich postupov, ide vlastne o substitúciu) a zámena.

Na základe hierarchie jazykových plánov sa v recenzovanej práci rozlišujú štyri veľké skupiny rečnických figúr:

	Výraz (forma)	Obsah (význam)
SI.OVÁ (a<)	metaplazmy	metasemény
VETY (a>)	metataxy	metalogizmy

Metaplazmy sú figúry, ktoré vznikajú pôsobením na zvukovú alebo grafickú stránku slov a nižších jednotiek (slabík, foném, grafém). Vznikajú na rovine infrajazykovej (dištingtívne vlastnosti, grafické znaky), elementárnej (morfémy a monémy zo syntagmatického hľadiska, slabiky z formálneho hľadiska) a komplexnej (na rovine syntagiem — hranica medzi metaplazmami a metataxami nie je ostrá).

A. Reštrikcia na infrajazykovej rovine znamená odstránenie niektorej dištingtívnej vlastnosti (napr. znelosti). Tak vzniká aferéza (napr. *las* miesto *hélas*), apokopa, synkopa, syneréza. Reštrikcia môže byť aj úplná — keď sa vynechajú fonémy, slabiky aj slová (élipsa, pauza). Ak však redundancia stačí nahradiť chýbajúce znaky, nedá sa hovoriť o reštrikcii; pri slovách by skôr mohlo ísť o obsahovú než o výrazovú figúru.

B. Pridanie na elementárnej rovine dáva podobné výsledky (pochopiteľne opačné) ako pri reštrikcii. Podobne na elementárnej rovine možno slovo zasiahnuť na začiatku, na konci alebo vo vnútri, takže vznikajú figúry ako protéza, epentéza, dieréza a treba sem zaradiť aj obyčajnú afixáciu a infixáciu. Pri rýmoch ide o opakované pridanie (aliterácia, asonancia atď). Niekedy môže dôjsť k rozporu medzi grafémou a fonémou — to je pri zvukovej homofónii, keď dva podobne znejúce verše majú rôzny obsah — znak prestáva byť dištingtívnym.

C. Substitúcia môže zasiahnuť rôzne dištingtívne vlastnosti, ale aj morfémy a je typická najmä pre detskú reč. Do tejto skupiny sa zaraďuje aj synonymia, pri ktorej ide podľa autorov o kompletnú substitúciu, keď pre jedno označované (rovnaké sémantické jadro) sú všetky prvky označujúceho zrušené a nahradené inými. Môže ísť pritom o synonymiu s morfológickou bázou, pri ktorej je odchýlka na označujúcom (realizuje sa na vzťahu jednotka prijímaná × jednotka chápaná, napr. *chacheur* × *chasseur*), alebo bez

morfologickej bázy — odchýlka je na označovanom (pri identifikácii na nižších jazykových plánoch sa postupuje od celku k časti, napr. od slova k fonéme). Podobnými metaplazmami sú tiež archaizmy a neologizmy a rôzne vymyslené slová.

D. Zámena. Pri tomto postupe vznikajú metatéza a anagram; zámenu možno dosiahnuť aj inverziou — pri elementárnych jednotkách vzniká palindróma. Niektoré anagramy sú len zrakové (napr. verše *Ophélie/ est folie/ et faux lys*), pravé sú také, pri ktorých sa zamieňajú slabiky (napr. *Francois, soit franc: [SWA] [FRÁ]*).

Metataxy sa prejavujú na tvare viet, týkajú sa syntagmiem. Pri nultom stupni sa vychádza z existencie gramatickej normy, ako sa chápe v distributívnej lingvistiky (syntax = štruktúrne vzťahy medzi morfémi). Autori recenzovanej práce pokladajú za rozhodujúci slovosled, ktorý zodpovedá logike obsahu. Nazdávame sa, že s týmto faktom treba rátať najmä v jazykoch, ktoré majú gramatikalizovaný slovosled, lebo nie vo všetkých jazykoch zmena slovosledu naruší logiku obsahu. Vo francúzštine však možno opísať nultý syntaktický stupeň ako tzv. minimálne ukončenú vetu, ktorá predpokladá existenciu dvoch syntagmiem (nominálnej a slovesnej) so štyrmi charakteristickými dištingtívnymi vlastnosťami, pri ktorých môže dôjsť k odchýlkam (prítomnosť obidvoch syntagmiem; príslušnosť morfému k triedam, slovným druhom; doplnujúce znaky spájajúce morfémy so syntagmom — napr. postavenie podmetu pred prísudkom a jeho určujúca funkcia pri osobe, čísle a pod.; poradie syntagmiem vo výpovedi).

A. Reštrikcia znamená každý zásah do celistvosti minimálnej vety. Najbežnejšími metataxami tohto druhu sú zložené slová, ktoré vznikajú zrazením syntagmy (*lav-o-matique* < *lavoir automatique*). Ide v nich o myšlienkové skratky, ktoré sú zároveň aj syntaktické (napr. *mini-golf* < *golf miniature* < *golf en miniature*). Je tu aj výrazná sémantická reštrikcia, ale závažným syntaktickým postupom je reštrikcia gramatickej triedy (napr. hodnoty prívlastku: *opération boites de lait* < *o. des boites*). Úplnú reštrikciu predstavuje elipsa, tu sa však informácia čiastočne zachováva v kontexte (preto nie je vhodné hovoriť o podobnosti elipsy s nedokončenou vetou — skôr obsahová figúra; ani pri menšej vete nejde o elipsu — chýba základná syntagma). K tomuto typu metataxy patrí tiež asyndeton, vynechanie interpunkčných znamienok (v poézii najmä po Apollinairovi). K narušeniu vety dôjde aj v prípade, ak je nominálna subjektová syntagma rovnomerne rozložená a verbálne je nápadne kratšia — naruší sa harmónia vety.

B. Pridaním na syntaktickej úrovni sa tvorí verš, pretože v poézii sa syntax vkladá do metrickej schémy, ktorá je založená na slabikách a nie na morfémiach, preto má presyntaktický charakter. Ak sa vychádza z tohto predpokladu, ľahšie sa vysvetlia také figúry, ako je enjambement. Minimálnu vetu možno rozširovať pridávaním syntagmiem, takže metataxami sú aj rôzne odbočky, vsuvky, parentézy, expletíva, enumerácie atribútov jednej z lexém syntagmy, opakovanie, pripojenie tzv. uzavretej syntagmy (napr. po neprechodnom slovese objektová syntagma nesplní očakávanie) a pod.

C. Substitúcia na syntaktickej rovine prebieha v rámci tried a kategórií, keď sa prvok jednej triedy nahrádza prvkom inej triedy, alebo jedna kategória sa nahrádza inou (neadekvátnou) kategóriou tej istej triedy. Tak vzniká sylepsa, ktorá nerešpektuje pravidlá zhody medzi morfémiach a syntagmami (napr. pri zámene 1. os. sg., druhou os. sg. alebo pl., atď. prítomného a minulého času atď.); anakolút; tzv. syntaktická metafora (koordinácia nerovnorodých členov — slov a viet); chiazmus na úrovni syntaxe zasahuje harmóniu a metriku vety.

D. Zámena poradia morfémi v syntagme a syntagmiem vo vete je obľúbeným rečníckym postupom. Vo francúzštine sa tu neberú do úvahy idiomatické variácie (napr. inverzia v opytovacích vetách). Pri tomto postupe ide vlastne o anteponovanie a postponovanie prvkov, o inverziu dvoch alebo viacerých jednotiek alebo o vsúvanie. Takto vznikajú metataxy ako vsuvky, tméza (oddelenie dvoch morfémi alebo syntagmiem pevne spojených gramatickými pravidlami — napr. predložky a mená, slovesa a predložky, rozdelenie viacnásobného člena a pod.), hyperbaton.

Metasemény sú figúry, pri ktorých dochádza k modifikácii zoskupenia základných semém (ide o tradičné trópy, názov metasemémy sa používa kvôli symetrii). Kým pri metaplazme majú dve slová rovnaký význam (synonymia), pri metaseméme má jedno slovo dva významy (polysémia), pričom nastáva

obmena významu. Pri tejto obmene sa uplatňujú len dva postupy, reštrikcia a pridanie, a to oddelene alebo súčasne (substitúcia), nemôže dôjsť k zámene významu slova. Slovo ako lexéma sa chápe ako súbor semém, z ktorých niektoré sú jadrové, iné kontextové. Metasemému možno odhaliť len v kontexte, dôležitú úlohu majú aj mimojazykové faktory, vrátane „rečnickeho povedomia“. Odchýlku od normy zbadáme na základe toho, že každé slovo je rozložiteľné na časti, a to dvojakým spôsobom: 1. exocentricky (logicky) — celok je rozložiteľný na časti, ktoré obsahuje ($y = x + x \dots$), 2. endocentricky — celok tvorí trieda rovnocenných jedincov ($y = x_1$ alebo $x_2 \dots$). Takýmto postupmi vzniká synekdocha, antonomázia, metafora, metonymia, prirovnanie, ktoré môže byť synekdochické (*šťastný ako kráľ*), metalogické, najčastejšie hyperbolické (*silný ako buk*), metaforické (*ruže jej líčok; na jej tvári dve ruže*). Metonymia sa zaraďuje do jednej triedy s metaforou: kým pri metafore je sprostredkujúci termín zahrnutý a v texte chýba, pri metonymii je zhrnujúci.

Metalogizmy zahrnujú oblasť starých „myšlienkových procesov“, ktoré modifikujú logickú hodnotu výpovede, a teda z jazykového hľadiska nemožno mať proti nim výhrady. Nedeformujú slovo ako metasemémy, ale odvolávajú sa na objektívnu realitu, z ktorej treba vychádzať (napr. *Un beau chat, fort, doux et charmant ... Peut — etre est-il féé, est-il dieu?*).

A. Reštrikciou vzniká litotes, kde „menej znamená viac“, ktorý sa opiera o mimojazykovú situáciu. Aj pauza môže byť metalogizmom, keďže najlepším prostriedkom, ako povedať menej, je nepovedať nič.

B. Pridanie. Najjednoduchším aritmetickým postupom vzniká hyperbola a pleonazmus (ak sa pri opakovaní pomenovania pozerá na označovaný objekt ako na časovo-priestorovú entitu, čiže rozhodujúca je aj intonácia, dôraz atď.). Antitéza je výsledkom dvoch hyperbol, predstavuje viditeľnú odchýlku medzi objektívnou realitou a jazykom (pridáva „príležitostné sémy“).

C. Substitučný postup sa uplatňuje pri eufemizme, ktorého podstatou je, že sa vynechajú prebytočné alebo prekážajúce sémy a nahradia sa inými. (Např. ak tri osoby vychádzajú z divadla, hodnotia zlé predstavenie taktó: 1. „Nebolo to zlé“, 2. „Bolo to vynikajúce“, 3. „Niečo na tom bolo“.) Eufemizmu je blízka irónia, ktorá je negatívnu substitúciou.

D. Zámena sa pri metalogizmoch ťažko definuje, jedným z príkladov by mohol byť „návrat späť“ (teda retrospektívny postup). Podstatou tohto postupu je rozpor medzi realitou, kde následok nasleduje po príčine, a jazykovým vyjadrením, v ktorom môže následok predchádzať príčinu. To je bežný postup v prozaických útvoroch, v ktorých sa např. začína opisovať život človeka pri jeho smrti a pod. Tento retrospektívny postup s obľubou využíva aj film.

Takto možno pomerne ľahko pomocou štruktúrno-sémantickej analýzy definovať a systemizovať rečnicke figúry a využiť pri tom najnovšie výsledky jazykovedných výskumov. Ťažšie sa však aplikuje takýto postup na oblasti, ktoré sa ešte celkom nezabavili intuície. Všeobecná rétorika má, podľa francúzskych lingvistov, vysvetliť spôsoby vyjadrovania vo všetkých oblastiach. Tu bude treba rozlišovať najmä obrazné vyjadrovanie v dialogickej reči, kde treba brať do úvahy aj nejazykovú komunikáciu, a figúry, ktoré vznikajú v texte (najmä ak sa za hranicu predmetu lingvistiky pokladá veta). V dialogickej reči ide o zámenu gramatickej osoby a čísla — tu treba dobre poznať normu, lebo ak např. konvenčná odchýlka nie je rečnickou figúrou, tak za ňu treba pokladať prípad, keď např. spisovateľ miesto zvyčajného použitia 3. os. sg. na označenie vlastnej osoby použije 1. os. sg. V texte sa môžu figúry týkať podstaty alebo formy výrazu či obsahu (vychádza sa z Hjelmsovovej tézy o vzťahu medzi podstatou a formou obsahu a výrazu). Podstatu výrazu môže tvoriť román, obrázkový seriál v časopise a pod., jeho formou je vlastný prehovor (forma dialógu na javisku, v románe atď., autorské poznámky atď.); podstatou obsahu je to, či sa opisujú reálne fiktívne udalosti, jeho formou je spôsob, akým sa podávajú, spôsob reozprávania (striedanie udalostí, uvedenie postáv do deja, opis prostredia, predmetov, ich vzťah k postavám a pod.).

A. Appelová

V súčasnej jazykovede sa zvyšuje záujem o otázky týkajúce sa problematiky textu z rôznych aspektov. Toto konštatovanie platí v plnej miere o sovietskej jazykovede, čo potvrdzuje v poslednom období aj zborník *Lingvistika texta* (Ministerstvo vyššieho i stredného špeciálnoobrazovania SSSR. Moskva, 1974. I. 230 s.; II. 212 s.) Ide o materiály dvojzväzkového zborníka, ktorý obsahuje do 100 príspevkov z prvej vedeckej konferencie o lingvistike textu v Sovietskom zväze.

Výskum textu sa v zborníku zaraďuje do lingvistiky textu, používajú sa však aj termíny nadvetná syntax, syntax zloženého syntaktického celku, makroštylistika, textológia v odlišnosti od textiky (pod textikou sa chápu špeciálne kurzy a semináre o texte).

Dejinami výskumu textu sa zaoberá I. A. Figurovskij (II., s. 108—115). Podľa autora v 30. rokoch prevládala gramatický smer (jeho hlavným predstaviteľom je sám Figurovskij), podľa ktorého syntaktické vzťahy medzi nižšími a vyššími syntaktickými jednotkami sú v základe tie isté. Druhým smerom, ktorého zakladateľom koncom 40. rokov bol N. S. Pospelov, je štylistický smer. Za základnú jednotku vymedzuje skupinu viet (vyskazivanieje). Používa sa termín zložený syntaktický celok aj odsek. Sem zaraďuje aj výskumy G. A. Zolotovovej. Tretí smer (začiatok 50. rokov), predstavovaný L. M. Losevovou, nazýva autor štruktúrne-sémantický. K tejto koncepcii je blízky výskum G. J. Solganika s termínom prozaická strofa. I. A. Figurovskij konštatuje, že vo výskume textu v súčasnosti jestvuje veľa smerov a v dôsledku toho aj častá terminologická i metodologická odlišnosť.

O cieľoch, ktoré si vytyčuje lingvistika textu, hovorí viac autorov. G. P. Ščedrovickij (II., s. 197—205) konštatuje, že ide jednak o gramatický výskum textu (ak sa tradičné metódy gramatickej analýzy rozšíria na jednotky vyššie než sú vety), jednak o nový vedecký výskum textov, ktorý musí byť zameraný na výskum mechanizmu fungovania textov v komunikácii i v translácii, na opisanie vzniku a výstavby textov a pod. Táto úloha je náročná, vyžaduje novú metodológiu, spoluprácu so sociológiou, psycholingvistikou atď., čo mnohých odrádza od výskumov v tomto smere.

O dvoch lingvistikách textu uvažuje V. P. Litvinov (I., s. 172—176), keď stavia proti sebe dve odchodné úlohy: opísať všeobecné osobitosti textu jednak lingvistickými metódami, jednak na úrovni textu objasniť funkčné osobitosti jazykových jednotiek za rámcom textu. O dvoch prístupoch v metodológii textu, o analýze textov (od formy k obsahu) a syntéze textov (od obsahu, významu k forme) píše I. G. Oľšanskij (I., s. 209—214). Iní autori požadujú vydeliť osobitný typ textovej normy, ktorá by z jednej strany zachytávala utvorenie (strojenije) textu a z druhej strany jeho sémantickú organizáciu.

Ďalší okruh problémov tvorí vymedzenie a definovanie pojmu text. Za najrozšírenejšie sa považuje vysvetlenie textu ako usporiadaného spojenia množiny viet s jedinou komunikatívnou úlohou. L. A. Kiselevová (I., s. 124—131) správne konštatuje, že nejde o „prostú sumu“ viet, ale o hierarchický systém komunikatívnych jednotiek rozličných vrstiev, preto text hodnotí ako kvalitatívne novú jednotku. Komunikatívny aspekt sa vyzdvihuje vo viacerých definíciách. Text sa chápe ako produkt rečovo-myšlienkovej činnosti ľudí, vznikajúci v procese poznávania okolitej skutočnosti, ako aj v procese komunikácie. Text sa chápe ako jednotka jazyka, čo počiarkuje napr. S. L. Barchudarov (I., s. 40—41); ináč by pojem lingvistika textu nemala zmysel. Text sa ďalej hodnotí z hľadiska pragmatického, z hľadiska aktuálneho členenia (striedanie tém a rém), ako štylistická jednotka atď.

Z lingvistického hľadiska za najadekvátnejšie pokladáme chápanie pojmu text ako najvyššej jazykovej jednotky štruktúrovanej v spätosti jazykových (resp. aj mimojazykových) prvkov so sémantickými prvkami s istým komunikatívnym cieľom.

Popri vymedzení pojmu text je dôležité určiť a potom vymedziť základnú jednotku textu. Ako základná jednotka sa určuje veta, zložený syntaktický celok, nadfrázová jednotka, odsek a pod. Pojem veta sa obyčajne preberá zo syntaxe, prípadne sa dopĺňa pojmom komunikatívnej autonómnosti.

Vychádzajúc z ruskej tradície, autori sa najviac pridávajú pojmu zložený syntaktický celok (složnoje sintaksičeskoje celoje). Najčastejšie sa chápe ako zoskupenie tematicky spojených viet s istými lexikálnymi, gramatickými a rytmickými príznamkami. Môže ísť o spojenie dvoch alebo viacerých viet. L. M.

Loseva (I., s. 176—184) konštatuje, že v syntaxi spojeného textu okrem zloženého syntaktického celku a zriedkavo sa vyskytujúcich tzv. „voľných viet“, ktoré do tohto celku nevstupujú (napr. autorské odbočky, komentáre), niet iných jednotiek. V autorkinom konštatovaní je vyjadrené chápanie tejto textovej jednotky ako jednotky syntaktickej organizácie textu. Vymedzovanie hraníc zloženého syntaktického textu nie je celkom jasné. Prechod k novému zloženému syntaktickému celku sa vysvetľuje ako zmena v obsahovom aj výrazovom pláne. L. S. Širina (II., s. 187—191) vysvetľuje zložený syntaktický celok (spojenie viet zviazaných gramatickými a ideovo-tematickými vzťahmi) ako širší pojem, než je chápanie odseku, prozaickej strofy, dialogickej jednotky a pod. T. R. Kotljar (I., s. 143—146) stotožňuje zložený syntaktický celok s pojmom mikrotext, ktorý môže tvoriť jeden odsek alebo väčší celok. Pri vymedzovaní zloženého syntaktického celku vyzdvihuje zakončenosť významových vzťahov.

Nadfrázová jednotka (sverchfrázovoje jedinstvo) sa chápe ako spojenie minimálne dvoch vedľa seba stojacich fráz, ktoré sa často chápu ako najmenšie informatívne časti textu spojené tematicky. Preto sa nadfrázová jednotka hodnotí skôr ako jednotka z hľadiska sémantickej výstavby textu, sémantickej organizovanosti textu. I. G. Torsujeva a L. S. Serža (II., s. 103—107) hodnotia frázovú jednotku ako minimálnu jednotku zviazaného textu utvoreného frázami, ktoré sú zviazané vzťahmi vzájomnej závislosti. L. M. Loseva (I., s. 176—184) v sémantickej organizácii zviazaného (celogo) textu rozlišuje tri typy sémantických kategórií: nadfrázovú jednotku, frázu a sémantické jednotky, z ktorých sa tvoria frázy. Nadfrázová jednotka môže byť vyjadrená zloženým syntaktickým celkom, viacerými zloženými syntaktickými celkami, alebo aj časťou zloženého syntaktického celku. Toto chápanie vychádza z určenia hraníc zloženého syntaktického celku, pričom zdôrazňuje, že zložený syntaktický celok nemusí byť len jednotematickým, ale až mnohotematickým, ak sa v nasledujúcej skupine komunikatívnych jednotiek nachádzajú slová, ktorých sémantika nadväzuje na predchádzajúci zložený syntaktický celok. Vidieť, že sa tieto dve veľmi frekvencované jednotky zviazaného textu často prekrývajú a zamieňajú. Chýba najmä určenie presných kritérií na ich vymedzenie, resp. úvaha o tom, či je vôbec potrebné vydeľovať obidva pojmy.

Okrem týchto textových jednotiek sa určuje ako ďalšia základná textová jednotka odsek. Zdôrazňuje sa pri ňom najmä fakt, že ide o sémanticky celostnú jednotku. Túto celosť významovej štruktúry odseku vytvárajú vzťahy a závislosti medzi jednotlivými vetami — komponentmi odseku — so základnou vetou. Odsek sa chápe ako architektonická (syntaktická) jednotka utvorená z jednej vety, alebo z viacerých viet, zviazaných významovo, jednou témou. O odseku ako jednotke vylučne sémantickej úrovne textu píše I. J. Černuchina (II., s. 155—158) a konštatuje, že v osobitostiach kompozície odseku sa odráža sémantická dynamika textu. Odsek sa teda väčšinou vydeľuje na základe významových vzťahov medzi vetami, ktoré ho tvoria. Odsek sa hodnotí aj ako syntaktická jednotka, aj ako jednotka literárnokompozičná, ako kompozično-významová jednotka a pod. Autori sa zaoberajú najmä začiatkami a koncami odsekov. L. M. Loseva (I., s. 176—184) si všimá odlišnosť odsekových fráz od neodsekových. Odsekové frázy vytvárajú základné významové a štruktúrne jadro textu. Pre správne chápanie odsekových fráz je nevyhnutné poznať špecifiku organizácie sémantických jednotiek, z ktorých sa vytvárajú. Autorka vydeľuje štyri takéto základné sémantické jednotky — sémantické jednotky s predmetovým, procesuálnym, časovým a lokálnym významom; v texte tvoria 98, 72 %. Sémantické jednotky príčiny, cieľa a podmienky nemajú viditeľný vplyv na organizáciu textu.

Niekoľko príspevkov sa zaoberá hierarchiou prvkov, ktoré vytvárajú text. V. I. Bolotov (I., s. 55—56) k vyšším jednotkám, než sú vety, zaraďuje odsek, text, rečovú situáciu alebo sociálne pole I. G. Oľšanskij (I., s. 209—214) vydeľuje makrotext (jedno dielo), subtext (časť, hlava, paragraf ...), odsek, zložený syntaktický celok, mikrotext (1 veta). L. I. Apatova (I., s. 21—27) pri logicko-významovej analýze textu uvažuje o hierarchii troch úrovní: veta — významová časť (smyslový kusok) a text ako celok. L. A. Kiselevová (I., s. 124—131) rozlišuje v texte nominatívny podsystem (slová, frazeológia a pod.) a komunikatívny podsystem, ktorý má štyri vrstvy: vety, nadfrázové jednotky (tu vydeľuje zložený syntaktický celok a odsek), vyššie než nadfrázové jednotky (paragraf, hlava, časť ...) a nakoniec text.

Typológiou textov sa zaoberajú G. V. Fejger a V. L. Jucht (I., s. 103—110). Zdôrazňujú, že typológia

musí odrážať aj komunikatívny, aj štruktúrno-semiotický aspekt. Postupovať sa môže „zdola“ (od vety), alebo „zhora“ (z textu). Uvádzajú viac typov textov z hľadiska rôznych opozícií.

Zaujímavé sú aj príspevky, ktoré sa zaoberajú spôsobom tvorenia textu, jeho celistvosti (celnosť) a zviazanosti (svjaznosť), ako aj prostriedkami vytvárajúcimi text všeobecne. A. A. Leont'jev (I., s. 168—172), ako aj mnohí iní, chápe zviazanosť ako podmienku celosti textu, pôsobenie je však recipročné, pretože celosť sa nemôže plne realizovať bez zviazanosti textu. Zviazanosť sa určuje na dvoch alebo viacerých vetách nasledujúcich za sebou (môže ísť o monologickú alebo dialogickú reč). Medzi znaky zviazanosti patrí napr. gramatická závislosť viet (elipsa, gramatická zhoda), synsémantickosť viet (ak je vo vete použité odkazovacie zámeno), ďalej ide o vzťahy z hľadiska aktuálneho členenia, medzi sémanticko-gramatické príznaky zaraďuje tzv. tvrdé a mäkké začiatky, všima si aj fonetické vzťahy komponentov (pauzu, kontextovú intonáciu), komunikatívne vzťahy a pod. Súhrnne môžeme povedať, že zviazanosť sa prejavuje v spätosti sémantických, gramatických, fonetických, komunikatívnych aj štylistických prvkov jazyka, resp. mimojazykových prvkov. Celosť textu sa v texte prejavuje ako zmyslová (významová) jednota textu. Podstata celosti je psychologická a je zakotvená v jednote komunikatívnej intencie hovoriaceho a v hierarchii plánov rečového prehovoru. K príznakom celosti textu patria isté gramatické príznaky (napr. v celom texte jeden slovesný čas), komunikatívne (modálnosť), fonetické, štylistické príznaky a pod. K sémantickým signalom začiatkov napr. sa zaraďujú spojenia *Začnem hovoriť o tom...*; pri pokračovaní, napr. *ďalej...*; pri zakončovaní *na záver...*

R. Z. Murjasov (I., s. 200—204) hovorí o celostnosti textu, ktorá sa zabezpečuje výskytom kontaktov medzi jeho časťami. Tieto kontakty zabezpečujú lexikálne a gramatické prostriedky. Významnú úlohu majú zámená a častice.

B. A. Maslov (I., s. 187—190) sa kriticky vyjadruje o základnom prostriedku spájania v odseku, o opakovaní. K prostriedkom spájania zaraďuje gramatické kategórie času, spôsobu, vidu, rodu, čísla a osoby.

G. G. Počeščov (II., s. 8—15) hovorí o dvoch typoch jazykových faktov. Lingvistické fakty prvého typu (pronominalizácia, aktuálne členenie, elipsa atď.) nazýva diskurzívnymi, lebo sa používajú v zviazanej reči. K javom druhého typu, ktoré sa zúčastňujú pri tvorení slovesného diela ako celku (napr. rozprávka, balada, aforizmy), patria žánrovo-špecifické javy: tvoria najvyššiu rovinu lingvistickéj štruktúry textu — kompozičné javy.

Ucelený systém prostriedkov obsahového spojenia aj formálneho vyjadrenia podáva I. G. Fridman (II., s. 115—121). Sústreďuje sa síce iba na odsek, ale jeho triedenie môže mať aj širšiu platnosť (vo vzťahu k nižším i vyšším textovým jednotkám). Podľa spôsobu vyjadrenia vymedzuje lexikálne prostriedky (opakovanie, synonymá a pod.), lexikálno-gramatické prostriedky (spojky a spájacie výrazy), gramatické prostriedky (časové formy sloves, častice, slovosled atď.), fonologické prostriedky (intonácia).

Pri sémantickej organizácii textu V. G. Gak (I., s. 61—62) rozlišuje nominatívny a štruktúrny aspekt textu. V nominatívnom aspekte rozlišuje komunikatívny, modálny a osobitne denotatívny aspekt. Z denotatívneho aspektu za jednotku sémantickej organizácie textu pokladá pojem, nomináciu (vzťah jazykového prvku a nim označovaného mimojazykového objektu). Rozlišuje prvotnú nomináciu, opakovanú (zámená, synonymá a pod.) a syntagmatickú nomináciu. So štruktúrou textu je podľa autora bezprostredne spojená opakovaná nominácia.

* * *

Na prvý zborník nadväzuje ďalší dvojzväzkový zborník *Materiály vsesojuznogo simpoziuma po psiholingvistike i teorii komunikacii* (Leningrad, 27—30 maja 1975 g. AN SSSR, 1975, I. 127 s., II. 131—256 s.). Je v ňom vyše 80 príspevkov.

Nadväznosť sa prejavuje v dvoch smeroch: 1. vedecká konferencia v r. 1975 splnila podmienku pri konštituovaní teórie textu (ktorú žiadali niektorí na konferencii r. 1974), a to potrebu prejsť za hranice lingvistiky a výskum textu spájať so psiholingvistickým, sociolingvistickým a s experimentálnym

výskumom textu a pod. 2. Niektorí autori síce definujú základné pojmy z oblasti lingvistiky textu, ale väčšinou vychádzajú (najmä pri sledovaní lingvistického aspektu) z výsledkov prvej konferencie.

V úvodnom príspevku T. V. Achutina (s. 14—15) hovorí o problémoch súčasnej lingvistiky textu, ktorej predmetom je najmä povrchová štruktúra textu. Zo psycholingvistického aspektu to nestačí, pretože treba objasniť (ak existujú) reálne mechanizmy zabezpečujúce zviazanosť a celosť spoločenského styku — komunikácie.

Text ako komplexnú jednotku jazyka s osobitným funkčným a štruktúrnym štatútom hodnotí V. G. Borboľko (s. 26—28). Dôležitá je jeho konštatácia o odlišnosti štruktúry textu od štruktúry viet, slovných spojení, slov, ktorá spočíva v tom, že na úrovni textu formálna gramatika ustupuje hĺbkovej sémantike. Medzi prostriedky zabezpečujúce medzifrázovú zviazanosť v texte zaraďuje (ako aj mnohí iní autori) sémantické opakovanie. Medzi prostriedkami vymenúva doslovné opakovanie, antonymické opakovanie, opakovanie s distributívnou blízkosťou slov (*lopata — kopať*), elipsu a pod.

O štruktúre textu píše aj O. M. Konyleňko (s. 28—31). Vonkajšiu štruktúru stotožňuje s formálnou (ľubovoľné členenie textu samo osebe štruktúruje text), kým vnútorná štruktúra textu závisí od štruktúry zmyslu (významu) v texte. Text sa musí utvárať na takom modeli, aby ho počúvajúci i čitateľ rovnako dekodovali z pôvodného textu, kódu.

Výskum textu smerom k expedientovi či k percipientovi sa zdôrazňuje v mnohých príspevkoch a uplatňuje sa najmä v tzv. experimentálnych výskumoch textu (o narušení rečovej komunikácie zajakavých detí, o vzniku, chápaní reči hluchých a pod.). Medzi prvky, ktoré môžu narušať zviazanosť textu, patrí napr. aj emocionálnosť. Celkove autori v druhom zborníku sa zameriavajú na otázky týkajúce sa vzniku a percepcie textu. T. N. Nikitina a M. I. Otkupščikova (s. 36—40) za jednu zo základných častí celého textového mechanizmu pokladajú aktuálne členenie, ktoré sa stáva fenoménom textu a nie vety, hoci sa môže prezentovať aj v jednotlivých vetách. O réme konštatujú, že je zviazaná s nasledujúcou časťou, kým téma sa môže viazať s nasledujúcou aj s predchádzajúcou časťou.

Ako nový termín sa v oboch zborníkoch použil pojem textová norma, určujúca textovú výstavbu. Pri používaní textových noriem vznikajú v komunikácii nedorozumenia.

Spektrum rozličných prístupov k analýze, postupný prechod za hranice lingvistiky, otázky súvisiace s odlišným vymedzovaním tých istých pojmov atď. odrážajú síce na jednej strane nejednotnosť výskumu v oblasti lingvistiky textu, čo je pri vzniku výskumu novej problematiky pochopiteľné, na druhej strane sú však poučením a podnetom pre výskum v oblasti textu z rôznych aspektov. To určite sledovali aj organizátori oboch konferencií. Pre slovenskú jazykovedu sú rozoberané zborníky o to cennejšie, že u nás sa výskum v oblasti textu rozvíja pomalšie a nemôže v takej šírke zahrnúť skúmanú problematiku.

E. Bajtková

MISTRÍK, J.: *RETROGRÁDNY SLOVNÍK SLOVENČINY*. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 735 s.

Retrográdny slovník slovenčiny je ďalšou pozoruhodnou prácou J. Mistríka z oblasti matematickej lingvistiky.

Najstaršie retrográdne slovníky — prvý vyšiel r. 1795 — slúžili úzkym potrebám — ako rýmovníky, neskôr pre potreby textológie pri dešifrovaní neúplných textov a fragmentov starých listín, v ktorých sa niekedy museli slová kompletizovať aj odzadu. V ostatných dvadsiatich rokoch vychádzajú moderné retrográdne (inverzné) slovníky, ktoré majú široké použitie nielen v jazykovede, ale aj v pedagogickom procese, pri zostavovaní učebníc, v literárnej vede, žurnalistike, v stenografii, pri strojovom preklade, pri zostavovaní rozličných hier atď. Aj medzi týmito modernými slovníkmi má však Mistrík slovník primárne postavenie, lebo okrem toho, že je doteraz najrozsiahlejší publikovaný retrográdny slovník, je v ňom aj najviac informácií, obsahuje údaje a analýzy, aké sa doteraz nevyskytli v žiadnej práci tohto druhu.

Retrográdny slovník slovenčiny obsahuje 134 000 slov, takže ide o najrozsiahlejší súpis slov súčasnej spisovnej slovenčiny. Pri zostavovaní slovníka sa vychádzalo zo **šiestich zväzkov *Slovníka slovenského jazyka***, zo slovníka cudzích slov, z odborných slovníkov a iných prameňov, pričom **dôležitým ukazovateľom bola frekvencia slov v súčasnej spisovnej slovenčine**. Až na výnimky sú slová usporiadané **abecedne smerom od konca** je síce mechanické, ale číselné údaje, ktoré sú pri každom slove, **zabŕňajú** mechanickému čítaniu slovníka, lebo podrobnejšie charakterizujú každé slovo.

Pred každým slovom je číslo, ktoré informuje o frekvencii slova v textoch o rozsahu 1,000 000 slov (podľa autorovej *Frekvencie slov v slovenčine*, Bratislava, 1969). Za každým slovom sú čísla, ktoré **podávajú jeho gramatickú charakteristiku** — zaradenie k slovnému druhu (0—9) a k morfológickému typu (1—30). Pri klasifikácii slov sa vychádza z *Morfológie slovenského jazyka* (1966). V slovníku sa uvádzajú nielen pravidelné vzory, ale aj vzory nepravidelného skloňovania (pri substantívach vzory *pani, gazdina, kuli, deti, ľudia*) a časovania (*mať, byť, jesť* atď.).

Okrem týchto údajov sa v osobitnom riadku pred skupinou slov, ktoré tvoria slovtvorný model, uvádza produktivnosť slovtvorného modelu v texte a v slovníku a tiež kvocient produktivnosti. Keďže sa slovník spracováva mechanicky, bez zreteľa na to, či **hláska alebo skupina hlások je samostatnou morférou**, dostávajú sa v slovníku do jednej skupiny slová s formálne zhodným zakončením, ktoré sa slovtvorne nemusia zhodovať. Pred každým údajom o textovej produktivnosti sa vždy uvádza skupina gramov, takže používateľ slovníka často môže vylúčiť „falošné“ modely pri každom slove. V slovenskom retrográdnom slovníku obsahujú segmenty a tergo (odzadu) 1 až 10 gramov.

Návod na interpretáciu číselných údajov v slovníku dáva autor v informačnej časti slovníka (s. 11—25). Tu sa opisujú aj metódy, ktorými sa postupovalo pri zapisovaní **duplet, homoným, viacslovných pomenovaní** atď. Je tu krátky exkurz do histórie retrográdných slovníkov a ich koncepcií.

Veľmi cenné sú analýzy, ktoré J. Mistrík zaradil do druhej časti, nazvanej *Teoretická a opisná časť* (s. 27—99). Interpretuje tu niektoré výsledky získané z údajov v retrográdnom slovníku a naznačuje možnosť ich využitia v praxi. Vysvetľuje, aké časti slov sa dostávajú do homonymného vzťahu (celé slová, morfémy, významovo nesamostatné časti slova), ako sa časť slova stáva polysémantickou a ako sa tento vzťah odráža v produktivnosti jednotlivých slov. Do homonymného vzťahu najčastejšie vstupujú tie gramy, ktoré nie sú samostatnými významovými časťami, s gramami, ktoré sú zároveň morfémi; je tu však veľká asymetria v produktivnosti (v dôsledku **pohyblivosti** slovníkovej produktivnosti týchto gramov). Smerom od konca slova homonymie ubúda (**najrozšírenejšia** je pri jednohláskových zakončeniach) a polysémie pribúda; polysémia je v priamom pomere ku kvocientu produktivnosti, kým **homonymia je k nemu v nepriamom pomere**.

Závažné je autorovo upozornenie, že formálne zakončenie základného tvaru slova, ako sa uvádza v slovníkoch, nie je pre slovenčinu jednoznačným ukazovateľom paradigmatického typu. Keďže sa pri paradigmatickej systematizácii vychádza primárne z formy slov, určitú súvislosť možno nájsť aj medzi paradigmatickou systematizáciou a retrográdnym usporiadaním slov, ale túto súvislosť nemožno chápať, pripomína autor, mechanicko-matematicky. Slová treba analyzovať na pozadí celej paradigmy. Na substantívach, adjektívach a verbách J. Mistrík ukazuje, ako sa v slovenčine uplatňujú jednotlivé vzory, aká je ich produktivnosť. Zo štatistických výsledkov jasne vidieť, že **hypertrofia niektorých paradigmatických typov** ukazuje na analogické vyrovnávanie v systémoch relačných morfém a na postupnú archaizáciu kratších, starších slovesných typov, ktoré sú už dnes málo produktívne.

Ukazovateľ produktivnosti je jednou z číselných hodnôt slova v *Retrográdnom slovníku slovenčiny*; o ktoré sa autor pri svojich analýzach často opiera. Skúma, aké činitele pôsobia na produktivnosť, a zisťuje, že slovníková produktivnosť závisí predovšetkým od štylistickej charakteristiky slova, od stupňa polysémie a od stupňa kompatibility slovej prípony; na textovú produktivnosť pôsobí zložitost modelu, ako aj to, s akým slovným druhom daný model súvisí — v slovenčine sú podľa retrográdného slovníka produktívnejšie modely s poradím morfém 1. slovesná, 2. menná ako modely s opačným poradím morfém, čo zrejme súvisí s väčšou frekvenciou sloves ako mien. V súvislosti s produktivnosťou modelu sa skúma aj jej rytmus, dynamika v priebehu vývinu. Výsledok je pozoruhodný: ak sa neberie zakončenie

slov mechanicky, bez ohľadu na homonymiu, ale podľa sémantiky, potom sa rytmus produktívnosti približne zhoduje s kvociantom produktívnosti.

V kapitole o distribúcii koncových gramov autor porovnáva slovenčinu a macedónčinu (2 flektívne jazyky) so štyrmi analytickými jazykmi (angličtinou, francúzštinou, portugalčinou, novogréčtinou) a s jedným aglutinačným (maďarčinou). V početných tabuľkách sa zaznamenáva distribúcia gramov so zreteľom na ich produktívnosť v texte i v jazyku. Ukázalo sa, že najzložitejšie zakončenia zo slovných druhov majú adjektíva a najjednoduchšie slovesá, ktoré pri veľkom výskyte v texte majú malú variabilnosť zakončení. Pri zovšeobecňovaní získaných výsledkov autorovi vychádza, že v slovenskom slovníku je najviac nepôvodných slov medzi adjektívami; najpôvodnejšie sú slovesá, ktoré majú najmenej kombinovanú pravú stranu. Takýto stav môže byť, podľa J. Mistríka, dôsledkom rozširovania slovej zásoby tvorením odborných termínov.

Značnú pozornosť venuje J. Mistrík aj sekvencii koncových gramov. Zisťuje sekvenčný model v slovenčine a porovnáva ho so sekvenčným modelom tých cudzích jazykov, ktoré porovnával pri distribúcii gramov a tergo. Na základe sekvencie sa zisťuje stupeň kompatibility gramov a v tabuľkách sa uvádza zoznam digramov vyskytujúcich sa v slovenčine. Bohatá je aj schematická dokumentácia o výskyte konkrétnych gramov alebo najčastejších sekvenčných modelov v jednotlivých pozíciách. Záver teoretickej časti je venovaný korešpondencii medzi pravou a ľavou stranou slova. Z kompatibility resp. nekompatibility istých koncových gramov jasne vyplýva, že modifikácia základnej podoby slova neprebíha mechanicky, ale so zreteľom na sémantiku slovtvorného základu. Autor sleduje výskyt prefixov pri slovenských slovesách a nachádza istú súvislosť medzi tematickou morfolou a prefixami. Potom skúma výskyt tých istých prefixov pri adjektívach, substantívach a adverbiách a porovnáva sa poradie výskytu týchto prefixov v jednotlivých slovných druhoch. analýzou diskrepancií sa zisťuje, že podľa prefixálno-sufixálnych korešpondencií sú substantíva bližšie adjektívam a viac diskrepancií je medzi slovesami a adjektívami než medzi slovesami a substantívami. Aj advebiá sú z tohto hľadiska bližšie k slovesám ako adjektívam.

Mistríkov *Retrográdný slovník slovenčiny* vychádza z potrieb súčasného jazykovedného výskumu a súčasnej praxe, a to nielen jazykovednej. Od ostatných prác tohto druhu sa odlišuje najmä tým, že kladie dôraz na frekvenciu a produktívnosť slovtvorných modelov a slovných zakončení. Slovenská jazykoveda i širšia verejnosť sa nim obohacuje o ďalšie cenné dielo, ktoré nás bude vynikajúco reprezentovať aj v celosvetovom meradle.

A. Appelová

LEHOTSKÁ, D. — ORLOVSKÝ, J.: *NAJSTARŠIA JELŠAVSKÁ MESTSKÁ KNIHA 1566—1710*. Vydalo Vydavateľstvo Osveta v Martine pre Gemerskú vlastivednú spoločnosť v roku 1976. 480 strán + 8 príloh.

Agilná Gemerská vlastivedná spoločnosť v Rimavskej Sobotě vydala v edícii Gemerské vlastivedné pohľady č. 38 (rediguje Július Bolfík) ďalšiu významnú publikáciu. Kniha má dve časti. Prvá časť podáva prehľad dejín Jelšavy od najstarších čias, hovorí sa tam o jej hospodárskom a spoločenskom vývine i o vývine jej mestskej správy. Obsahuje ďalej diplomatickú charakteristiku pamiatky i poznámky o jazykovej stránke zápisov. Druhá časť obsahuje text pamiatky, s pripojeným registrom a zoznam použitých prameňov a literatúry.

Ťažiskom práce je prirodzene jej druhá časť — edícia jelšavskej mestskej knihy. Je to písomná pamiatka obsahujúca 350 editormi očíslovaných, chronologicky zoradených a poznámkami opatrených záznamov z rokov 1566—1710. Hoci už poznáme z tohto obdobia veľa podobných textov z rozličných miest na Slovensku, publikovanie zápisov jelšavskej mestskej knihy sprístupňuje text širokému okruhu

bádateľov a záujemcov. Spôsob prepisu sa nevzdaluje podstatne od originálu a umožňuje vcelku spofahľivo výskum i jazykovej, najmä však lexikálnej stránky zápisov. Publikovaný text možno dobre využiť ako prameň, prispievajúci k spresneniu obrazu celkovej jazykovej situácie tých čias, rozoznávajúce doterajšie údaje o jazykovom a spoločenskom vývine na Slovensku. Z tohto celkového obrázku sa nijako nevyvímajú ani inojazyčné texty jeľšavskej mestskej knihy, preto treba uvítať, že autori publikujú knihu ako celok. Medzi slovenskými a inojazyčnými textami sú zreteľné obsahové i jazykové paralely. Možno tu spomenúť z latinských kontextov napríklad používanie slovenského výrazu *drevienka* na označenie dutej miery (*in frumenti drewiensis 20 per fl. 1 dcn. 18* — str. 352, z roku 1687), alebo spojenie *pacem dare* „dať pokoj“ (*debent pacem dare* — str. 229, z roku 1594; porov. napr. v slovenskom zápise z roku 1602 na str. 248: ... y *geho potomkom kazdy ma pokoy datí*) a mnohé iné podobné paralely, v ktorých sa odráža slovenské jazykové a spoločenské prostredie. V zápisoch sa zreteľne odrážajú i slovensko-inojazyčné kontakty, dobovo historicko-spooločensky podmienené (popri mnohých slovách latinského pôvodu v slovenských zápisoch sú tu aj výrazy maďarského i nemeckého pôvodu, napr. *erek*, *niamešný*, *lakovať*, *engedovať*, *bečelovať* ...; *cajkhas*, *šac*, *šacovať*, *hidrung*, *šeptuch* a i.). Nájdeme tu zaujímavé doklady na staršie, dnes už zaniknuté významy podnes známych slov (napr. slovo *driek* i spojenie *driečne peniaze* vo význame „základná kapitálová suma, istina“ a slovo *osoh* vo význame „úrok; interes“) i regionálne ohraničený význam pri slove *zachrániť* „pochovať“ (str. 236). Mohli by sme upozorniť aj na príklady z oblasti hláskoslovnia a gramatiky.

V niektorých zápisoch sa objavujú aj poľské a východoslovenské jazykové prvky. Napr. na str. 210 (zápis z roku 1567): *miasteczka*, *uczliwin*, *uczliwiń* (podobu *uczliwego* nachádzame aj v zápise z roku 1572 na str. 220), *bel*, *biel*; na str. 212—213: *miasta*, *miasteczka*, *diatkamy* (= deťmi; v tom istom texte sa však píše aj dietkami); zo zápisu tvaru lok. sg. v *miaste* možno usudzovať (popri ďalších iných javoch), že text nepochádza od pisára poľského pôvodu. Aj tu sú základné tvary minulého času slovesa „byť“ *bel* (popri *bwł*), *bely*. Za východoslovenské prvky treba tu pokladať podoby *podtwerdzenie*, *podtwerdzugeme* i spojenie *na orek*. Podobu *orek*, ktorá je typická pre východoslovenské nárečia a ktorá je dobre doložená aj v písomnostiach z východného Slovenska, nachádzame tu aj v zápise z roku 1576 na str. 224. Treba ju hodnotiť ako východoslovakizmus. Vo všetkých ostatných zápisoch sú už len podoby *erek*, *jerek* (na *erek*, *erek* *erekom*, na *jerek*, *jerek* *jerekom*), *erečite*, *jirek* (*jirek* *jirekom*), *írek*, *úrek* (na *úrek*), *úrečite* (podrobnejšie o tomto slove, jeho variantoch a ekvivalentoch hovoríme v príspevku *Zo slovensko-maďarských jazykových vzťahov*. In: *Nové obzory*. 14. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1972, s. 291—304). Podoby *potverdzeńe*, *potverdzujeme* ... sú dobre doložené v textoch z východného Slovenska, kde nachádzame aj uvedené tvary *bel*, *biel*. Východoslovenské jazykové prvky sú aj v niektorých ďalších zápisoch zo 16. a 17. storočia v jeľšavskej mestskej knihe. Napríklad v zápise z roku 1572 na strane 220 nachádzame podoby: *oycz*. *spolna*, *podtwerdzenie*, *zwerchu*, v zápise z roku 1604 (str. 255) *potwerzeny*, *potwerzenie*.

Táto súhra polonizmov a východoslovakizmov v zápisoch z jeľšavskej knihy svedčí o vplyve východoslovenskej kultúrnej sféry; ako je známe, na východnom Slovensku sa v 16.—18. storočí uplatňovala v písomnostiach v istom rozsahu aj poľština. Uvedené polonizmy a východoslovakizmy svedčia o tom, že pisár získal svoje školenie v tejto kultúrnej sfére, resp. že s ňou prichádzal do tesnejšieho kontaktu. Dnes už, pravda, poznáme aj mnoho ďalších textov napísaných v 16.—18. storočí v Gemeri a obsahujúcich východoslovenské jazykové prvky.

Prvá časť knihy prináša zaujímavý a poučný výklad o dejinách Jeľšavy. Autorka v ňom dobre využila doterajšiu historickú literatúru o Jeľšave i sám text jeľšavskej mestskej knihy. Zaujímavé sú zistenia o hospodárskom živote mestečka, najmä o remeselnej výrobe a o vývine národnostnej skladby obyvateľstva. Cenné a spofahľivé sú výklady o organizácii a vývine mestskej správy v Jeľšave.

K tejto časti pokladáme za užitočné uviesť niekoľko vecných pripomienok:

Na strane 17 (i v texte na str. 279) ide zrejme o nepresný prepis, keď sa tam píše *jessayu* namiesto *jossagu* (maď. *jószág*). Slovo *josag* poznáme aj z iných slovenských textov vo význame „majetok, panstvo“. Aj na príslušnom mieste v jeľšavskej knihe ide iste o spojenie *Muranskeho jossagu úradníka*.

t. j. hovorí sa tam o *úradníkovi* (hospodárskom správcovi) muránskeho panstva. Z textu na strane 29, 40 a 51 vyplýva, že autorka pod *sekernikom* rozumie remeselníka kovospracujúceho odvetvia, akiste teda výrobcu sekier. Je to zrejmý omyl, lebo takúto remeselnícku špecializáciu v danom období nepoznáme. Sekerníkmi sa nazývali v tých časoch poddaní, ktorí si plnili svoje robotné povinnosti (*odbývali panštinu*) so sekerou, t. j. vykonávali rozličné tesárske práce pre svojho feudálneho pána. Pravidelne to bývali mlynári, čo vykonávali takéto tesárske práce (so sekerou). Iná vec sú, pravda, remeselníci tesári, pre ktorých poznáme z tých čias celý rad pomenovaní z rozličných kútov Slovenska (*cešľa, jalč, alč, cimerman/crmoman, kresáč, tesár* a niektoré iné názvy) a ktorí boli organizovaní aj v cechoch. Nepokladáme za výstižnú ani interpretáciu zápisu *Kragecz (Kraiecz)* ako *Kráječ* (str. 31, 37, 82, 100 a inde, aj v registri). V slovenčine by sme tu čakali vlastne podobu *Krájač* (z písomnosti poznáme podobu *Krajčič*, resp. aj *Krajč*). Pravdepodobnejšie by tu bolo čítanie *Krájač*, čo by azda vystihovalo nejakú nárečovú podobu, hoci dôsledné písanie s *e* by mohlo svedčiť predsa len o tom, že sa tu vystihuje výslovnosť s *e*. V takom prípade pokladáme za najpravdepodobnejšie čítať zápis *Kragecz/Kraiecz* a pod. ako *Krájec*, čo je pravidelne utvorené deverbatívum od základu slovesa *krájať* (príponou *-ec*) — toho istého typu a významu ako napríklad poľské slovo *krawiec*. Intervokalickej *ja* v plnia tu rovnakú funkciu a *ich* striedavé používanie v tejto funkcii (v intervokalickej pozícii na rozhraní morféme) je zo staršej slovenčiny dobre známe a doložené (hlásky *í* a *u* sa často používali zamieňavo aj na konci morféme a slov; podrobnejšie o tom hovoríme v osobitnom príspevku). Slovo *krájec/krajec* (resp. potenciálne aj v slovenčine možno *krávec/kravec*) sa v slovenčine vo význame „švec“ alebo „krajčír“ nerozšírilo ani neudržalo. Na strane 79 sa veľku správne poukazuje na význam výrazov *na erek, erek erekom, erečite, ale nesprávne* je už tvrdenie, že sa v tom istom význame („natrvalo, dedične“) používal aj výraz *driek, dričny*. Na strane 92 sa nepresne podáva obsah textu z roku 1702 (text je uverejnený na strane 421).

Poznámky o jazyku zápisov v jeľšavskej knihe si nerobia nárok na nejaké celkové zovšeobecnenie. Jazyková charakteristika týchto zápisov je medzerovitá, formulácie sú miestami nepresné. Uvedieme k nim niekoľko pripomienok:

V kapitole o pravopise sa nám zdá diskutabilné tvrdenie na strane 152, že písmeno *g* v spojení s *d, n, t* (teda *dg, ng, tg*) označuje tvrdosť spoluhlások *d, n, t*. Spojením *ge* po uvedených spoluhláskach sa totiž spravidla označuje dvojhláska *ie*. Je pravdepodobné, že ani tu nejde o zachytenie tvrdej výslovnosti *d, l, n, t* podľa stavu v jeľšavskom nárečí. V tejto súvislosti treba upozorniť na to, že ani v iných prípadoch nie je vždy primerané interpretovať zápisy podľa stavu v jeľšavskom nárečí, t. j. aj napriek známym pravopisným zásadám tých čias čítať ich zo zorného uhla jeľšavskej nárečovej výslovnosti, ako sa to robí napríklad na strane 156 (ale aj inde): z *waczeg czastky* (čítaj: z *veše šášky* v Jeľšave), *odkazala od zeta wogaka* (čítaj: *odkázala ... od wogáka* (!), *mlatssie* (čítaj: *mlačá*) atď. s viacerými nedôslednosťami aj pri zanačovaní samej nárečovej výslovnosti. Je zrejme, že v mnohých prípadoch nevyplýva takéto čítanie zo spôsobu zápisu, že sa tu nezachytáva očividne jeľšavská nárečová výslovnosť. Skôr naopak, tento spôsob zápisu poukazuje na to, že sa pisár často vyhýbal úzko nárečovým podobám z oblasti hláskoslovnia. Okrem tejto tendencie treba mať na pamäti, že na konečnú podobu písaného prejavu vplývalo zvyčajne viac činiteľov. Jedným z nich bol aj vplyv vtedajšej knižnej češtiny na Slovensku, ďalej isté úsilie o uplatnenie nadnárečových prvkov v písanom prejave (s ním nakoniec súvisí aj použitie niektorých českých jazykových prvkov) i pôvod a školenie pisára. S týmto posledným činiteľom (pôvod a školenie pisára) súvisí aj výskyt východoslovenských jazykových prvkov v jeľšavskej mestskej knihe. Na niektoré východoslovakizmy sa aj v komentári upozorňuje (napr. na str. 166, 171—172, 173). Z doterajších výskumov vývinu slovnéj zásoby slovenčiny vyplýva, že napr. ani slová *karati* a *poručit* nemožno rátať za bohemizmy (str. 162). Na strane 162 sa chybné vysvetľuje aj význam slovesa *rokovať* (*rokoval pred právo*) ako „žalovať“. Správne by malo byť „predvolať na súdne konanie na istý určený termín“. Z takéhoto chybného chápania významu právneho termínu *rokovať* vyplýva aj nesprávny predpoklad, že slovo *rokovať* sa viaže s inštrumentálom, a nie s akuzatívom (str. 179). Spojenie *rokovať* (niekoho) *pred právo* v texte na strane 240 je teda celkom správne a náležité. Nezodpovedá skutočnosti ani tvrdenie na strane 164, že slová *quindena* a *aestimowati* v slovenčine pisári v tom čase nepoznali. Ťažko by sme mohli

súhlasí aj s konštatovaním na strane 189, že v zápisoch *gma*, *gima* (slovesné tvary) ide o prechodník prítomný s koncovkou *-a*. Ak berieme do úvahy širší kontext v príslušných zápisoch i spôsoby zapisovania v mnohých iných textoch, pridáme k záveru, že tu ide o tvary prítomného času slovesa *mať* (*imati*). Z príslušných kontextov nevyplýva ani to, že sa slovesami *mať* a *mōct* tvorí budúci čas (str. 192).

Záverom treba konštatovať, že vydanie najstaršej jeľšavskej mestskej knihy je jedným z ďalších zásluhných činov agilnej Gemerskej vlastivednej spoločnosti v Rimavskej Sobotě. Tento čin svojím významom ďaleko presahuje hranice gemerského regiónu.

J. Doruľa

ROT, A. M.: *VENGERSKO-VOSTOČNOSLAVIANSKIJE JAZYKOVYJE KONTAKTY*. Budapešt, Akadémiai Kiadó 1973. 573 s.

Autor sa v tejto práci zaoberá skúmaním východoslovansko-maďarských jazykových vzťahov od najstarších čias až po súčasnosť. Poukazuje na historické osudy predkov dnešných Maďarov, ktorí pred príchodom do dunajskej kotliny koncom 9. storočia (prišli sem ustupujúc náporu Pečenegov a Bulharov) sa už zhruba 250 rokov stýkali s východoslovanskými kmeňmi v lesostepných a stepných oblastiach južného Ruska a južnej Ukrajiny. Žili tam v 7.—9. storočí ako polokočovné kmene, takže už pred príchodom do dunajskej kotliny mohli od východných Slovanov prebrať slová aj z oblasti poľnohospodárstva, rybolovu a iných terminologických okruhov. Na množstvo týchto prevzatí autor konkrétne upozorňuje, a to nielen z oblasti poľnohospodárstva a rybolovu, ale aj z oblasti duchovnej kultúry a niektorých iných lexikálnych okruhov, ktoré člení do príslušných lexikálno-sémantických mikroštruktúr. Poukazuje na dôsledky intenzívnych maďarsko-východoslovanských (v neskoršom období najmä maďarsko-ukrajinských) jazykových kontaktov aj na rovine fonetickej (fonologickej), slovotvornej, morfolologickej a syntaktickej. Opiera sa o pomerne obsiahly (v mnohých prípadoch svoj vlastný) nárečový výskum predovšetkým zakarpatských ukrajinských a maďarských nárečí. Autor právom podčiarkuje dôležitosť a význam takehoto výskumu pre štúdium jazykových kontaktov.

V prehľade doterajších výskumov maďarsko-slovanských jazykových kontaktov sa zo starších autorov spomína aj náš Štefan Leška, ktorého meno je podľa A. M. Rota spojené s počiatkami vedeckého etymologizovania slovanskej lexiky v maďarčine.

Veľa pozornosti venuje autor teoretickým východiskám svojej práce, preberajúc a komentujúc pritom náhľady z príslušnej odbornej literatúry. Jazykové kontakty chápe široko, zahŕňa do nich všetky druhy jazykových vzťahov. Pri členení jazykových kontaktov na typy vychádza autor z mimojazykových kritérií, ku ktorým pridáva aj kritériá jazykové. Delí potom jazykové kontakty na vnútorné a vonkajšie. Vnútorné existujú medzi jazykmi a nárečiami rozličných etnických skupín (od kmeňa po národ) obývajúcich jedno územie a neoddelených navzájom väčšími prírodnými prekážkami alebo štátnymi či administratívnymi hranicami. Delia sa ďalej (podľa intenzity) na marginálne a intraregionálne. Vonkajšie kontakty existujú tiež medzi jazykmi a nárečiami rozličných etnických skupín obývajúcich územie, avšak oddelených navzájom väčšími prírodnými prekážkami, štátnymi alebo administratívnymi hranicami, alebo sú to kontakty medzi jazykmi a nárečiami etnicky obývajúcich rozličné (nesusediace) územia. Vonkajšie kontakty sú iba nemarginálne. Ďalej autor rozlišuje permanentné a príležitostné, prirodzené a umelé jazykové kontakty.

Pretože v knihe sa podáva etymologický výklad skúmaných slov, autor si určuje princípy etymologickej analýzy týchto slov. Rozlišuje genetický, areálny (marginálny) a typologický aspekt etymologického výskumu. Za najdôležitejší pokladá v tejto svojej práci aspekt areálny. Z jazykových kritérií sa musí pri etymologickom výskume rešpektovať kritérium sémantické, fonetické, jazykovozemepisné, morfologické, slovotvorné a chronologické, z mimojazykových kritérií sa musia rešpektovať údaje archeologické, historické, antropologické, etnografické, folkloristické a psychologické. Ide teda o 6 jazykových a 6

mimojazykových kritérií, ktorých suma predstavuje najvyššiu relatívnu pravdepodobnosť príslušnej etymologie. Autor berie zároveň zreteľ na historický a genetický prameň prevzatí, uvedomuje si tiež, že niekedy sa lexikálna jednotka na ten istý pojem preberá z rozličných prameňov; rozlišuje viaceré stupne jazykovej asimilácie prevzatých slov. Podrobne si všima otázky fonetickej a fonologickej substitúcie hlások, uvádza a na príkladoch dokumentuje, ako sa jednotlivé východoslovanské (staroruské) hlásky substituovali v maďarčine, charakterizujú pritom v krátkom historickom priereze aj hláskoslovné zákonitosti a modely distribúcie foném v maďarskom jazyku.

Pri úvahách o chronologickom kritériu pri etymologických výkladoch tvrdí autor na strane 150, že slovanské jazykové prvky, ktoré sa dostali do maďarčiny pred koncom 10. storočia a ktoré v svojej jazykovej forme odrážajú slovanské nosové samohlásky, boli prevzaté z jazyka východných Slovanov alebo Bulharov, lebo maďarské kmene sa pred koncom 10. storočia nedostali ešte na územie západne od Tisy a neskoršie už takéto prvky od iných Slovanov prevziať nemohli, lebo nosové samohlásky zanikli v slovanských jazykoch do konca 10. storočia. Nesprávnosť tohto tvrdenia (vyplýva z neho i labilnosť niektorých etymologických výkladov autora) vyvracajú fakty mimojazykové i jazykové. Z mimojazykových faktov ide o skutočnosť, že predkovia Maďarov mohli aj v oblasti Tisy prichádzať do styku so západnými Slovanmi, a z jazykových faktov napr. o toponymá, ktoré v maďarskej jazykovej podobe odrážajú nosové samohlásky aj na území západne od Tisy.

Plne súhlasíme s autorom, ktorý sa na mnohých miestach svojej práce usiluje poukázať na nemožnosť alebo nepravdepodobnosť prevzatí zo slovenčiny do maďarčiny, že „veľkosť“ nejakého slovanského jazyka a kultúry jeho nositeľov nijako neutrpí tým, keď sa ukáže, že mnohé prevzatia sa do maďarčiny dostali z iných prameňov (t. j. podľa autora z východoslovanskej jazykovej oblasti), ako sa to zda dosiaľ tradovalo alebo myslelo (str. 189; autor tu neadresne pripomína, že keď sa už má hovoriť o veľkosti nejakého jazyka alebo kultúry, treba vzdať hold predovšetkým jazyku a kultúre maďarského národa, ktorý si dokázal zachovať svoje národné črty, štruktúru a špecifiku). Väčší alebo menší počet prevzatí zo slovenčiny do maďarčiny nemôže nijako podstatne ovplyvniť celkový obraz vývinu hmotnej kultúry a jazyka Slovákov, hoci, pravda, pri všestrannom skúmaní dejín slovenského jazyka a jeho nositeľov nemožno zabúdať ani na obojstranné kontakty slovensko-maďarské. Je prirodzené, že nijaké mimojazykové zretele nás dnes nemôžu odradiť od úsilia o objektívne skúmanie aj týchto kontaktov.

Opierajúc sa o mimojazykové kritériá, t. j. o zistenie, že predkovia Maďarov sa pred príchodom do dunajskej kotliny stýkali s východoslovanskými kmeňmi, pokladá autor starú ruštinu za prameň prevzatí množstva termínov z rozličných významových okruhov, hoci vo väčšine prípadov jazykové kritériá takéto jednoznačný výklad neumožňujú (*borona, barázda, csorda, csoroszlya, láz, ugar* a mnohé iné). Na základe takto získaných údajov o prameni a čase prevzatí podobných termínov prichádza autor k záveru kultúrno-historického charakteru, a to, že maďarské kmene v južnom Rusku a Ukrajine viedli v 7.—9. storočí polousadlý spôsob života a zaoberali sa aj poľnohospodárstvom.

Údajmi zo slovenčiny autor veľmi nenarába, častejšie ich spomína vtedy, keď sa usiluje dokázať, že slovenčina nemohla byť prameňom prevzatia. Argumenty o nemožnosti prevzatia zo slovenčiny sú však labilné, zostávajú zväčša nedokázanými. Takým je napríklad tvrdenie, že slovenské slovo *čerieslo* (resp. aj *čereslo, črieslo*) nemôže byť prameňom prevzatia pre fonetické a jazykovedné dôvody, slovenské slovo *láz* zasa pre kritériá sémantické a mimojazykové. Rovnakú hodnotu majú aj tvrdenia o významoch slova *uhor* v slovenčine a o nemožnosti jeho prevzatia zo slovenčiny pre mimojazykové príčiny. Nepresnosti o stave v slovenčine je v tejto práci viac. Niektoré iste súvisia s tým, že slovenská lexika a jej vývin nie sú dostatočne spracované. Zmyslom týchto pripomienok nie je, prirodzene, dokázať slovenský pôvod uvedených slov v maďarčine. Chceme iba upozorniť na to, že autorovi sa v mnohých prípadoch nepodarilo podať presvedčivý etymologický výklad príslušných prevzatí do maďarčiny.

Presnejšie a spoľahlivejšie zistenia prináša kapitola o maďarsko-ukrajinských marginálnych a intraregionálnych jazykových kontaktoch. Predmetom výskumu je novšie obdobie, z ktorého je k dispozícii veľa overiteľných jazykových a historických údajov (mnohé jazykové údaje boli získané priamym výskumom nárečí). V závere tejto kapitoly autor konštatuje, že v podmienkach uvedených jazykových kontaktov

geneticky nepribuzných a štruktúrno-typologicky rozdielnych jazykov sú všetky jazykové roviny preniknuteľné, okrem roviny morfolologickej.

V ďalšej časti práce sa autor podrobne zaoberá otázkami maďarsko-ukrajinského a ukrajinsko-maďarského bilingvizmu v Zakarpatskej oblasti Ukrajinskej SSR. Pozornosť venuje vymedzeniu pojmu bilingvizmu a poukazuje na to, že pri svojich výskumoch bilingvizmu pokladá za meradlo ovládanie druhého (nematerinského) jazyka prvý (materinský) jazyk. Ak sa stupeň ovládania prvého jazyka (ukrajinského alebo maďarského) označí číslom 1, maďarsko-ukrajinský a ukrajinsko-maďarský bilingvismus zahŕňa rozličné stupne korelácie jazykových systémov od 1 : 0,1 po 1 : 1. Korelácia 1 : 0,1 je vlastne predbilingvistické štádium. Autor, usilujúc sa o zistenie charakteru jazykovej interferencie a vychádzajúc z príslušných konkrétnych jazykových prejavov, rozoznáva štyri stupne spomínanej korelácie: 1. čiastočný bilingvismus (1 : 0,4), 2. pokročilý bilingvismus (1 : 0,6), 3. neúplný bilingvismus (1 : 0,8), 4. úplný bilingvismus (1 : 1). Z hľadiska ovládania druhého jazyka (stupeň ovládania jeho jazykového systému, normy a úzu) možno rozoznávať bilingvismus koordinatívny a subordinatívny. Za koordinatívny bilingvismus pokladá autor také ovládanie normy druhého jazyka (v štandardizovanej podobe platnej u nositeľov príslušného jazyka), pri ktorom odchýlky od normy neprevyšujú 4—9 %. Pri subordinatívnom bilingvisme býva táto odchýlka 17—64 %. Tu sa rozoznávajú dva stupne subordinatívneho bilingvizmu — nižší, pri ktorom odchýlky predstavujú 45—64 % od normy (je totožný s čiastočným bilingvismom, pri ktorom je korelácia medzi prvým a druhým jazykom 1 : 0,4), a vyšší stupeň, pri ktorom sú odchýlky od normy druhého jazyka 17—45 % (zhoduje sa s pokročilým a neúplným bilingvismom, kde je korelácia medzi prvým a druhým jazykom 1 : 0,6 a 1 : 0,8).

Autor potom rozoberá konkrétne prípady interferencie na lexikálnej, fonetickej a fonologickej, morfolologickej, syntaktickej a slovtvornej rovine v podmienkach maďarsko-ukrajinského a ukrajinsko-maďarského bilingvizmu. Rozbor týchto prípadov (zozbieranie materiálu, jeho triedenie a výklad) je cenným prínosom práce A. M. Rota. Veľmi zaujímavé sú tu prípady interferencie a ich dôsledky pre prvý jazyk v oblasti morfológie a syntaxe. Napr. v jazyku A môže pod vplyvom jazyka B vzniknúť nová morfológická opozícia. Napr. pri maďarsko-ukrajinskom bilingvisme začínajú sa v maďarčine používať prechýlené podoby, teda dvojice ako *szanyitár — szanyitárka*, *direktor — direktorka*, čo vedie ku vzniku tendencie rozlišovať gramatický rod (lexikálny jav sa tu mení na morfológický). Alebo pri ukrajinsko-maďarskom bilingvisme začína sa v ukrajínčine uplatňovať nový spôsob prisvojovania: *chyžaja* „jeho (jej) dom“ (*chyžaja pud krajom* = jeho dom na okraji lesa). V závere tejto časti autor konštatuje, že interferencia v podmienkach spomínaných druhov bilingvizmu zasahuje všetky roviny oboch jazykov, pričom dynamika jazykovej interferencie má takúto gradáciu: Najvyššia je na rovine lexikálnej, potom nasleduje rovina syntaktická, ďalej fonetická (fonologická), slovtvorná a naostatok morfológická.

V poslednej časti práce sa autor zaoberá nemarginálnymi maďarsko-východoslovenskými jazykovými kontaktmi, ktoré sa uskutočnili po príchode Maďarov do karpatskej kotliny. Avšak takmer celá táto časť práce je venovaná otázkam maďarsko-ruských nemarginálnych jazykových kontaktov v období po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii. Hovorí sa tu o priamych prevzatiach i o lexikálnych kalkoch, ich druhoch a o spôsoboch kalkovania.

Obsiahla práca A. M. Rota o maďarsko-východoslovenských jazykových kontaktoch je výsledkom dlhoročných výskumov autora. Jej prednosťou je ustavičný zreteľ na podmienky fungovania jazyka v spoločnosti, na nerozlučnú spojitosť vývinu jazyka s osudmi jeho nositeľov. Hoci úsilie autora o nové etymologické výklady nevedie v mnohých prípadoch k presvedčivým výsledkom, čo je dosť pochopiteľné vzhľadom na blízkosť slovenských jazykov, z ktorých maďarčina mohla preberať, priniesol autor pozoruhodné výsledky najmä pri rozbere problematiky maďarsko-ukrajinského a ukrajinsko-maďarského bilingvizmu v Zakarpatskej oblasti Ukrajinskej SSR.

Pre rozvoj vedy sú dôležité nielen výskumy, ktoré ju novými myšlienkami a konkrétnymi výsledkami pomkávajú ďalej, ale aj tie, ktoré odhaľujú motívy a podmienky jej vzniku, demonštrujú boj a nadväznosť názorov, koncepcií, metód, hypotéz, zovšeobecňujú skúsenosti najlepších predstaviteľov vedy, charakterizujú jej stav akoby z vertikálneho pohľadu, poukazujú na nevyriešené otázky. Porozumením predchádzajúceho vývinu vedy možno lepšie pochopiť aj podstatu súčasných vedeckých problémov — vypracovanie nových koncepcií obyčajne totiž vždy predchádza dokonalá znalosť predošlého stavu vedy. Teoretické myslenie je „historickým produktom“ aj v tomto zmysle.

Rovnako aj tisícročné dejiny jazykovedy majú okrem svojej historicko-poznávacjej hodnoty aj stimulujúcu funkciu pre formulovanie nových problémov v jazykovede.

Autori *Náčrtu dejín jazykovedy* na rozdiel od svojich početných predchodcov nekladú predel vo vývine jazykovednej teórie do prvej štvrtiny 19. stor. (vznik historicko-porovnávacej jazykovedy), ale až na začiatok 20. stor., presnejšie do toho okamihu, keď vyšiel Saussurov *Cours de linguistique générale* (1916). Nejde však o nijaký svojvoľný posun. Domnievame sa, že pre vývin teoretickej jazykovedy je to adekvátne riešenie a že cezúra sa takto prestavila na odôvodnenejšie miesto. Saussurova všeobecnójazykovedná teória prekonalá a v istom zmysle aj zavrhla rozvoj predošlých jazykovedných teoretických hľadání a je to zároveň teoretický systém, na ktorý metodologicky bezprostredne nadväzuje väčšina súčasných jazykovedných škôl.

V knihe sa stretávame s výstižným aforistickým konštatovaním, že azda jedinou svojráznou črtou lingvistiky v porovnaní s inými vedami je to, že sám predmet tejto vedy je daný človeku pri bezprostrednom pozorovaní a bol vždy dostupný pre vedecké štúdium. Táto jeho dostupnosť (ako vidieť z *Náčrtu*, prišlo sa na to už v prvých fázach vývinu jazykovedy) je však iba zdanlivá. Predmet jazykovedy je v skutočnosti neobyčajne komplikovaný. Ukázalo sa totiž, že štúdium jazyka sa nemá spájať iba (alebo presnejšie: ani nie tak) s opisom jeho foriem, ktoré možno pozorovať bezprostredne, ale viac s poznávaním jeho vnútorného mechanizmu.

Dejiny jazykovedy sa dajú zostaviť rozličným spôsobom. Možno ich vykladať ako istú filiáciu myšlienok, alebo ako komplex originálnych koncepcií vynikajúcich lingvistov. V takom prípade sa, pravda, objektívne predpoklady a zákonitosti vývinu jazykovedy zatlačajú do pozadia. Autori *Náčrtu* si zvolili taký spôsob výkladu dejín jazykovedy, v ktorom sa odráža závislosť lingvistickej teórie od spoločensko-jazykovej praxe. Vychádzajú z toho, že vznik istého smeru v jazykovede je podmienený všeobecným stavom vedy, a ten súvisí s celkovou úrovňou rozvoja spoločnosti.

Jazykoveda, ako sa ukazuje v knihe, vyvíjala sa súčasne aj ako empirická, aj ako metafyzická (filozofická) veda. Pretože v úsilí preniknúť k podstate jazyka lingvisti nevyhnutne narážali na problémy vzťahu jazyka k mysleniu, tvorivého vedomia človeka atď., stav lingvistiky v jednotlivých vývinových obdobiach závisel vo veľkej miere od dobového svetnázoru a rozvoja filozofie. Autori jednotlivé etapy obdobia dejín jazykovedy aj ohraničujú na základe filozofických koncepcií príslušnej epochy (porov. najmä antickú a stredovekú jazykovedu).

Prvá kapitola (s. 32—110) je nadpísaná titulom *Teória jazyka v antike*. Termín antika sa tu však chápe širšie, neoznačuje iba grécko-latinskú kultúru, ale kultúru na začiatku civilizácie vôbec. Vykladá sa tu teda podrobne teória jazyka nielen v grécko-latinskej civilizácii, ale aj v „indickej antike“ a „čínskej antike“ (detailne najmä Kratylov dialóg, učenie Sü Šeňa v Číne, Paniniho gramatika, spor analogistov s anomalistami atď.). V kapitole *Teória jazykovedy v stredoveku* (s. 111—176) sa možno presvedčiť, že gramatické myšlienky stredoveku nie sú iba kópiami antických vzorov. Táto stará predstava ešte niekedy pretrváva zrejme preto, že obdobie stredoveku je z tohto hľadiska málo známe (napr. fonologické otázky rozpracované v starej Číne, arabské gramatické práce, európska stredoveká gramatika už nie ako umenie, ale ako veda). Lingvistika sa ako samostatná veda vykryštalizúva do čistej formy až v nasledujúcom období (s. 177—256), keď vychádza *Gramatika Port-Royal* a začína sa hľadať tzv. filozofický jazyk

(Bacon, Descartes, Leibniz). Štvrtá kapitola je venovaná opisu vzniku historicko-porovnávacej jazykovedy (s. 257—318), v ďalšej (s. 318—414) sa podrobne komentujú filozofické koncepcie 19. stor., „romantizmus“, naturalizmus, psychologizmus (Schlegel, Herder, Humboldt, Schleicher, Steinthal, Potebnja, Wundt atď.). Osobitnú cenu má rozsiahly výklad Humboldtových **myšlienok**, ktorých hodnota objavila a dešifrovala až súčasná jazykoveda. V šiestej kapitole sa **prechádza** teóriou lipskej školy, moskovskej školy a kazanskej školy, ktorých pôsobenie sa v jazykovede označuje ako mladogramatické obdobie (s. 415—477). Sám B. de Courtenay, hlavný predstaviteľ kazanskej školy, sa však dostáva do siedmej kapitoly (s. 478—540), ku Schuchardtovi, Vosslerovi a neolingvistike.

Dejiny jazykovedy boli vždy súčasťou teoretickej jazykovedy. Všeobecnoteoretické a filozofické kapitoly sú veľmi aktuálne najmä dnes, keď vzrástol záujem o tieto otázky, keď sa vyhrotila polemika o jednotlivých otázkach teórie jazyka — o podstate jazyka, jeho úlohe pri poznávaní, tvorivom charaktere jazyka a myslenia, o uvedomelom pôsobení na jazyk atď. Mnohí súčasní autori sa aj hlásia k dedičstvu dávnej minulosti (porov. napr. karteziánsku lingvistiku N. Chomského). Preto táto rozsiahla a materiálovo bohatá kniha poslúži čitateľovi nielen ako uvedenie do problematiky staršej teoretickej jazykovedy, ale aj ako pomôcka na vniknutie do **myšlienok** a metód mnohých súčasných lingvistických škôl.

S. Ondrejovič

LEXIK PREZIMENA SOCIALISTIČKE REPUBLIKE HRVATSKE. Red. V. Putanec a P. Šimunović. Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske 1976. XIV + 772 s.

Slovník priezvisk Chorvátskej socialistickej republiky podľa stavu z r. 1948 je jedným z prvých výsledkov základného výskumu chorvátskych vlastných mien, ktorý uskutočňuje Chorvátska onomastická komisia, ustanovená pri Jazykovednom ústave v Záhrebe (Jugoslávenska akademija znanosti i umjetnosti, Institut za jezik), kde od r. 1956 pracuje aj Medziakademická onomastická komisia (**Medjuakademijski odbor za onomastiku**) pri Rade akademií (Savjet akademija SFRJ).

Slovník bol zredigovaný pod vedením Valentina Putanca, vedúceho onomastického oddelenia Jazykovedného ústavu JAZU, ktorý napísal na úvod aj rozsiahlu štúdiu o základných otázkach teórie onomastiky a o chorvátskej antroponymii a ako dodatok výber z antroponomastickej literatúry o chorvátskej antroponymii.

V úvodnej štúdii V. Putanec rieši niektoré základné teoretické otázky onomastiky. Vlastné meno (idionim, t. j. idionymum) definuje ako jazykový znak, ktorým sa pomenúva jedinečný člen triedy nie ako člen tejto triedy, ale ako jedinečný objekt (individuum, jednotlivina). Základnú funkciu vlastného mena formuluje ako individualizačnú identifikáciu jedinca v kolektíve (jedinečného objektu v skupine, triede objektov). Podľa neho nestačí iba povedať, že základnou funkciou propria je identifikácia a diferenciacia, lebo túto funkciu majú aj apelatíva (koinonim, t. j. koinonymum), ktoré identifikujú a diferencujú objekt jednej triedy vo vzťahu k objektom iných tried. V takomto vymedzení podáva autor sémantický obsah propria (s. VI). Onomastiku definuje autor ako súčasť jazykovedy, ktorá pracuje aj s inými disciplínami ako s pomocnými vedami (s geografiou, históriou, etnografiou, zoológiou, botanikou a i.) a sama ako pomocná veda slúži iným spoločenskovedným i prírodovedným odborom. Ďalej venuje pozornosť procesu proprializácie a deproprializácie (apelativizácie vlastných mien) a základom jazykovej výstavby **vlastných mien**. Narába s pojmom determinácia (rozumej: determinácia denotátu vlastným menom), **jednolexémové** vlastné mená predstavuje ako javy prvej determinácie, **dvojjlexémové** druhej determinácie, **trojjlexémové** tretej atď.

Druhá časť úvodnej state obsahuje charakteristiku chorvátskej mennej sústavy na pozadí pomenúvania osôb v iných indoeurópskych a slovanských jazykoch. Chorvátsku antroponymickú mennú sústavu podáva podľa jednotlivých vývinových stupňov: a) **osobné meno** (osobne ime), b) **prímeno** (nadimak), c)

priezvisko (prezime). V osobných mienach popri najbohatšej slovanskej vrstve možno v najstaršej chorvátskej antroponymii nájsť mená gréckeho, rímskeho, byzantského i germánskeho pôvodu, ale aj rímske stredoveké a renesančné mená. Najviac pozornosti autor venuje slovanským osobným menám, ukazuje ich slovnú zásobu, lexiku komponentov zložených mien, inventár doložených zložených chorvátskych mien z 8.—11. stor. Prímená hodnotí V. Putanec ako prejav druhej determinácie pred uplatnením dvojmennej sústavy (meno + priezvisko), v súčasnej chorvátskej antroponymii sú prejavom tretej determinácie v obciach, kde viac rodín má rovnaké priezvisko. (S teóriou výskumu neúradných, živých osobných mien, ktorá sa v posledných desaťročiach buduje na Slovensku — najmä práce V. Blanára — sa autor nedostal do styku.)

Priezvisko je výsledkom druhej determinácie (podľa rodiny) v čase používania dvojmennej sústavy. Používanie priezvisk bolo v Chorvátsku ustanovené Tridentským koncilom (1545—1563) v 16. stor. (u nás až Jozefínskym patentom na konci 18. stor.), v urbároch a registroch bolo obligátne od 15. stor. V ďalších častiach sa píše o prenášaní mien z jazyka do jazyka, o móde pri výbere mien, o tvorení hypokoristických podôb rodných mien, o tvorení prímen a priezvisk skracovaním mien aj odvodzovaním. Uvádza sa napr. až 430 odvodzovacích sufixov, ktoré sa využili pri tvorení chorvátskych prímen a priezvisk. Napokon sa podáva sémantická klasifikácia chorvátskych priezvisk, náčrt histórie juhoslovenskej a osobitne chorvátskej onomastiky, história vzniku *Slovníka priezvisk Chorvátskej socialistickej republiky* a návrh na jeho používanie.

Slovník je monumentálne pramenné dielo, obsahuje (odhadom) vyše stotisíc priezvisk, kompletný materiál tejto časti chorvátskej súčasnej (z r. 1948), ale aj srbskej, čiernohorskej, bosnianskej, českej, slovenskej, talianskej a i. antroponymie z územia Chorvátskej socialistickej republiky. Priezviská sú usporiadané abecedne, hláskové (i grafické) varianty sa spracúvajú samostatne. Pri každom priezvisku sa uvádzajú podrobné údaje o jeho územnom rozšírení a frekvencii v jednotlivých obciach. Obce, v ktorých sa konkrétne priezvisko vyskytuje, sa uvádzajú v abecednom poradí s uvedením sídla okresu v zátvorke; pri každej obci sú číselné údaje o počte nositeľov, v zátvorke sa uvádzajú údaje o počte rodín s tým priezviskom v obci. Zachytení sú aj „nedomáci“ slobodní nositelia. Určite by boli zaujímavé aj isté vyhodnotenia distribúcie jednotlivých priezvisk, napr. číselné vyjadrenie počtu obcí, v ktorých sa dané priezvisko vyskytuje, a celkový počet nositeľov, resp. rodín s daným priezviskom. Takto si používateľ sám musí zhodnocujúce údaje vyrátať.

Slovník je vynikajúcim a nadmieru užitočným prameňom pre ďalšie antroponomastické bádanie v oblasti chorvátskych priezvisk (ale aj antroponymie vôbec, ba aj toponymie, etnonymie a pod.), pre etymologické výklady, štúdium tvorenia priezvisk, pre areálové výskumy, kartografovanie výskytu typov i jednotlivých priezvisk, jazykovej výstavby, formantov a pod., ale aj pre viaceré ďalšie vlastivedné vedecké disciplíny i pre prax.

M. Majtán

BUŠUJ, A. M.: *BIBLIOGRAFIČESKIJ UKAZATEL LITERATURY PO VOPROSAM FRAZEOLOGII*. Vypusk IV. Samarkand 1976. 300 s.

Už dávnejšie sme upozornili našu jazykovednú verejnosť (Slovenská reč 1971, 1975), že samarkandské centrum pre výskum frazeológie začalo sústreďovať a postupne publikovať materiál k bibliografii frazeológie. Štvrtý zošit týchto materiálov zostavil A. M. Bušuj, spoluautor dvoch predchádzajúcich zväzkov. Zväzok obsahuje okolo 3100 bibliografických jednotiek, je z doterajších zväzkov najbohatší. Jeho štruktúra znamená prehĺbenie spracovania frazeológie z predchádzajúcich zväzkov. Isté oddiely sú tu už konštantné (všeobecné otázky frazeológie, variantnosť vo frazeológii, frazeológia a ostatné lingvistické disciplíny, typológia a klasifikácia frazeologických jednotiek, sémantické vzťahy medzi frazeologizmami atď.), no ďalej sa domýšľa vnútorná členitosť jednotlivých oddielov, a to v súvislosti

s najnovšími výsledkami frazeologického výskumu. Viacej je aj anotácií zaznamenaných prác, najmä zahraničných (zastúpenie zahraničnej produkcie pritom tiež narástlo).

Jadrom spracovaného materiálu sú knihy, štúdie i menšie články z rokov 1974 a 1975. Jednotlivo sa tu už vyskytujú aj práce, ktoré vyšli v r. 1976. Bohatšie sú však zachytené práce z predchádzajúcich rokov, ba aj desaťročí (zriedkavo i práce spred 100 rokov). Autorovi — podobne ako pri predošlých zväzkoch — ide o sústavné dopĺňanie, kompletizovanie materiálu, ktorý sa z rozličných príčin nedostal do predchádzajúcich zväzkov. Ak každý z týchto zväzkov chápeme ako prípravu na spracovanie úplnej bibliografie frazeológie, sú tu celkom odôvodnené aj bibliografické jednotky zachytávajúce práce zo šesťdesiatych rokov 19. stor., alebo zasa z dvadsiatych rokov nášho storočia (ide tu najmä o práce z bohatej nemeckej paremiologickej literatúry).

Väčší výskyt prác zo starších období súvisí aj s čiastočne zmeneným, rozšíreným pohľadom na práce dotýkajúce sa frazeológie. Ak sa v prvých zväzkoch zaznamenali okrem špecifických frazeologických prác iba lexikologické, lexikografické, gramatické a štylistické (teda všetko iba jazykovedné) práce dotýkajúce sa nejako frazeologických otázok, v tomto zväzku sa zachytáva množstvo prác z folkloristiky, etnografie a čiastočne aj z literatúry, ktoré tiež prinášajú parciálne pohľady na isté okruhy frazeologickej problematiky. Tento posun v zámere literatúry znamená významné obohatenie recenzovanej bibliografickej práce.

V tomto zväzku však pribudli aj také dodatky, ktoré ešte v predchádzajúcich zväzkoch neboli. Ak napr. v 3. zväzku bol okrem vlastnej bibliografie ešte register mien a register jazykov, ktoré sa v ňom zachytávajú, v tomto zväzku je pripojený aj krátky frazeologický slovník (s. 269—283), v ktorom sa uvádzajú (podľa jazykov) jednotlivé frazeologické jednotky analyzované v niektorej zo spracovaných štúdií. Pri množstve zvrátov (okolo 850) a pri ich jazykovej pestrosti neprekvapuje, že sa jednotlivo istý frazeologizmus jedného jazyka uvádza medzi frazeologizmami niektorého príbuzného jazyka (napr. české ustálené prirovnanie *pít jako holendr* medzi slovenskými frazeologizmami — s. 275). Okrem tohto slovníka pribudol aj *Krátky slovník termínov používaných vo frazeologických výskumoch* (s. 284—293), obsahujúci vyše 400 rôznojazyčných frazeologických termínov. Hoci tu ide o termíny z výskumu frazeológie rozličných jazykov, a teda viackrát aj duplicitné, sám ich zoznam môže dať podnety pre ďalšie dopracovanie pojmov i termínov vo frazeológii jednotlivých jazykov i vo všeobecnej teórii frazeológie.

Zo slovenskej frazeológie sa v tomto zväzku zachytáva (niekde i stručne anotuje) 33 prác od 16 autorov. Ide o práce z ostatných rokov, iba Melicherčíkova a Paulinyho zbierka slovenských príslovi, porekadiel a úslovií je staršieho dáta. Autor stihol zachytiť nielen teoretické štúdie o slovenskej frazeológii, ale i drobnosti o jednotlivých frazeologizmoch, ba i niektoré popularizačné články z jazykových rubrik našej tlače. Keďže sa výskum slovenskej frazeológie v poslednom čase zreteľne rozširuje, bude treba i naďalej informovať samarkandské stredisko o našich výsledkoch (najmä z menej rozšírených zborníkov), aby bol bibliografický obraz o spracúvaní slovenskej frazeológie ešte úplnejší a bohatší.

J. Mlacek

MODERN LINGUISTICS AND LANGUAGE TEACHING. Budapest, Akadémiai Kiadó 1975. 439 s.

Zborník obsahuje referáty a príspevky z medzinárodnej konferencie cudzích jazykov (*Fédération Internationale des Professeurs de Langues Vivantes*) začiatkom apríla 1971 v Budapešti. Dvadsať referátov, ktoré odzneli na plenárnych zasadnutiach a štyridsaťšesť kratších príspevkov v jednotlivých sekciách rozdelených podľa jazykov (sekcie pre jazyk anglický, ruský, nemecký a francúzsky, sekcia pre jazyk španielsky, taliansky a latinský, sekcia pre vyučovanie maďarčiny ako cudzieho jazyka a sekcia pre audiovizuálne metódy) nielen upozorňuje na skutočnosť, že najnovšie poznatky lingvistiky sa ešte vždy málo uplatňujú v teórii a metodike cudzojazyčného vyučovania, ale ukazujú aj spôsob, ako možno

odstrániť „separovanie sa“ týchto dvoch disciplín. Súčasťou väčšiny referátov je výzva na zintenzívnenie spolupráce medzi lingvistami-teoretikmi a cudzojazyčnými učiteľmi-praktikmi. Referenti sa sústredili na niektoré problémy vzťahu všeobecnej a aplikovanej lingvistiky k teórii a praxi cudzojazyčného vyučovania, na metodické a psychologické aspekty procesu osvojovania si cudzieho jazyka, na interferenčné javy v jazykovom prejave osôb, ktoré sa učia cudzie jazyky a pod.

Prof. Gerhard Nickel (Stuttgart) sa v príspevku *General Linguistics and Applied Linguistics* zaoberal vzťahom všeobecnej jazykovedy k aplikovanej lingvistike. Zdôraznil, že by sa moderná lingvistika nemala umelo separovať od teórie vyučovania cudzích jazykov a poukázal na niektoré možnosti využitia poznatkov z oblasti lapsológie pri vedeckej analýze chýb v rečovom prejave študentov jazykov. Ukazuje, že osvojovanie si cudzieho jazyka je proces celkom odlišný od procesu osvojovania si materinského jazyka práve pre špecifické interferenčné javy vychádzajúce z materinského jazyka a prejavujúce sa v rečovom prejave študentov cudzích jazykov. Upozornil aj na fakt, že najmodernejšie gramatické teórie (napr. generatívna fonológia) nie sú práve najvhodnejšie na aplikáciu v teórii vyučovania cudzích jazykov. Kým v teórii gramatiky je prirodzené, že popri sebe existuje viacero teoretických koncepcií, gramatika určená pre pedagogické ciele by mala byť koncepcie jednotná. Charles P. Bouton (Paris—Vancouver) zastáva stanovisko, že generatívna gramatika poskytuje učiteľom cudzích jazykov vhodné kompetenčné a performačné modely za predpokladu, že sa prijme Guillaumeho koncepcia jazyka: langue — parole — discours (jazyk — reč — výpoveď). Takto možno ľahšie pochopiť dvojakú podstatu parole, a to ako kompetenciu a performanciu. Pri tomto chápaní parole opiera sa o poznatky z oblasti rečovej patológie. Výskum osvojovania si cudzieho jazyka ukazuje, že cudzí jazyk sa vníma na neurolingvistickom pozadí materinského jazyka, z čoho vyplýva, že vyučovanie cudzieho jazyka vyžaduje zvládnuť konkrétne problémy vo dvoch rovinách: 1. v rovine komplexne štruktúrovaného systému, ktorý Bouton nazýva „externými systémovými štruktúrami“; 2. na rovine interných systémových štruktúr. Určujúcim faktorom zjednocujúcim tieto dve roviny je pedagogický proces zameraný jednak na „preškolenie“ ucha a jednak na zmenu artikuláčnych návykov. Učiteľovou úlohou je teda vytvoriť u ľudí učiacich sa cudzí jazyk nové schopnosti jednak na rovine kompetencie, ako aj na rovine performancie.

V. Jarcevoová (Moskva) prichádza v príspevku *Sopostavitel'no-tipologičeskoje issledovanieje sintaksi-sa i jego rol v izučenii jazykov*s myšlienkou, že typologické charakteristiky porovnávaných jazykov treba využiť ako východiskové body v metodike vyučovania cudzích jazykov, pričom by sa vždy malo začať so zhodnými typologickými charakteristikami a postupne prejsť na ovládnutie typologicky odhodných štruktúr. Zhodne s prof. Nickelom tvrdí, že je veľmi dôležité prenechať učiteľovi výber tej teórie, resp. lingvistickej koncepcie, ktorá sa učiteľovi z hľadiska vyučovacieho procesu zdá najvhodnejšia.

Na druhom plenárnom zasadnutí sa účastníci konferencie zaoberali problematikou učebných pomôcok. József Hegedüs (Budapest) sa v príspevku *The Theory of Teaching Materials and the Linguistic Consciousness of the Foreign-Language Learner* zameral na kontrastívne postupy pri vyučovaní cudzieho jazyka, na intenzitu učebného procesu, vnútornú gramatickú kapacitu žiaka a na využívanie gramatického programovania v cudzojazyčnom vyučovaní.

Tretie plenárne zasadnutie bolo venované metodickým a psychologickým aspektom vyučovania cudzích jazykov. Ferenc Papp (Debrecen) v referáte *Some Questions of the Process of Teaching and Time Factors* venoval pozornosť otázke najvhodnejšieho veku pre začatie cudzojazyčnej výuky. Upozorňuje, že príliš včasný bilingvismus prináša niektoré negatívne javy vo vývine detí. Za dobrý prostriedok intenzifikácie osvojovania si cudzieho jazyka pokladá obrázkové seriály, ktoré sa dajú mnohostranne využiť najmä v jazykovom vyučovaní dospelých.

Štvrté plenárne zasadnutie sa sústredilo na špecifické problémy výuky jazykov. Gy. Ferenczy (Budapest) v referáte *Some Questions on Comprehension and Segmentation of Russian Texts* striktne odlišuje dve metódy vo vyučovaní cudzích jazykov: orálnu a kontextuálnu. Orálnu metódu navrhuje uplatniť v začiatkových fázach osvojovania cudzieho jazyka, kým kontextuálna je vhodnejšia v pokročilejších fázach cudzojazyčného vyučovania dospelých, najmä technickej inteligencie, lebo umožňuje pomerne rýchlo začať s čítaním cudzojazyčnej technickej literatúry. Ukázal, že väčšinu štatistických

jazykových výskumov a dokonca aj poznatky z oblasti strojového prekladu z ruštiny do maďarčiny možno úspešne aplikovať v metodike vyučovania cudzích jazykov.

V zborníku sú uverejnené aj všetky príspevky, ktoré odzneli v jednotlivých jazykových sekciách. Tematika týchto príspevkov je veľmi široká, týka sa teoretických i praktických problémov cudzojazyčného vyučovania. V zásade však nadväzujú na postuláty hlavných referátov z plenárnych zasadnutí. Z množstva prediskutovaných problémov treba vari spomenúť ešte stále aktuálnu potrebu medzinárodnej spolupráce pri tvorbe cudzojazyčných učebníc. Pri rozličných príležitostiach sa sice už o nej veľa hovorilo, no práce sa ešte nerozbehli tak, ako si to vyžadujú súčasné potreby vyučovania cudzích jazykov.

R. Gečecan

JAZYKOVEDA V LOGOPÉDII

V dobrých tradíciách brnenských logopedických sympózií, na ktorých jazykovednej problematike pripadá významné miesto, pokračujú aj konferencie Slovenskej logopedickej spoločnosti so sídlom v Košiciach. Koncom minulého roku, v dňoch 19.—20. 11. 1976, konala sa už piata konferencia tejto spoločnosti v Novom Smokovci.

Bola to konferencia jubilejná — hodnotilo sa na nej uplynulých 25 rokov logopedickej starostlivosti vo Východoslovenskom kraji a jubilovali aj dvaja členovia spoločnosti — prof. dr. K. Ohnesorg, DrSc., z Brna a F. Synek z Prahy. Predseda spoločnosti, doc. dr. J. Liška, predniesol ich životopisy a vyzdvihol ich celoživotnú prácu v oblasti logopédie.

Celkom odznelo na konferencii 16 referátov s tematikou z oblasti starostlivosti o zajakavé a o nepočujúce deti, referáty z oblasti starostlivosti o dyslektikov a aj z problematiky reči afatikov a parkinsonikov. Jazykovednou problematikou sa zaoberali alebo sa jej dotýkali referáty J. Pačesovej z Brna, L. Kaczmarka z PLR, J. Dvončovej a V. Nádvoříkovej z Bratislavy, V. Kalibána z Prahy a M. Dobešovej z Košíc.

Prof. L. Kaczmarek z Lublina predniesol referát *Etapy ontogenézy reči*. Kaczmarkova periodizácia vychádza z jeho známej teórie rečovej komunikácie, ktorej základným pojmom je pojem textu. Text sa skladá z troch častí: 1. z obsahu, 2. z jazykovej formy, 3. zo substancie (zvukového signálu), ktorá má dve roviny: a) rovinu melódie (suprasegmentálne javy) a b) rovinu hlások (segmentálne javy). Podľa toho, ako si dieťa v rečovej ontogenéze osvojuje jednotlivé oblasti a javy, môže hovoriť o tom, či vývin reči je normálny alebo patologický.

Prínosom referátu bola nová interpretácia predrečového štádia. Autor ho rozširuje na obdobie od 3. do 9. mesiaca vnútromaternicového života dieťaťa. Citoval aj presvedčivé doklady z výskumov, ktoré ukazujú na to, že dieťa sa na rečovú činnosť pripravuje už v tomto období. Plod už registruje okrem iného aj akustické podnety (zapamätá si matkin hlas) a už vtedy sa pripravuje činnosť rečových orgánov. Prvé obdobie po narodení dieťaťa (Kaczmarek ho nazýva obdobie melódie) nadväzuje na prípravné obdobie džavotanim, spočiatku reflexným, ktoré neskôr prechádza do uvedomelého džavotania. Dominantná úloha pripadá v tomto období melódii. Druhé obdobie je obdobím jednotriedneho signálu, t. j. signálu, ktorý ešte iba nadobúda situačne sémantický charakter. Tretie obdobie je obdobím dvojtriedneho signálu, t. j. je to také obdobie, keď už dieťa spoznáva a osvojuje si základné gramatické vzťahy. Štvrté obdobie je obdobím svojských jazykových foriem. Predpokladá aktívny postoj dieťaťa k jazykovému materiálu. Za najdôležitejšie pokladá Kaczmarek prípravné obdobie. Odporúča uplatňovať takýto postoj aj v našej logopédii.

J. Pačesová predniesla referát o ontogenéze gramatickej štruktúry v detskej reči. Na dokladoch z reči českých detí vo veku od dvoch do piatich rokov ukázala, akým spôsobom si dieťa osvojuje gramatickú štruktúru svojho materinského jazyka. Dieťa si rýchlo uvedomuje systémovosť jazyka a buduje taký jazykový prejav, v ktorom vystačí s aplikáciou vzťahov, ktoré už spoznalo. Napr. ako prvé si osvojuje tie

slovné kategórie a tvary, ktoré majú väčšiu frekvenciu a sú tvorené pravidelne. Nepravidelným tvarom sa vyhýba. Aj v oblasti gramatického systému, rovnako ako v slovtvorbe existuje u dieťaťa obdobie hravých modifikácií gramatických tvarov, ktoré nemajú ekvivalenty v reči dospelých. **Toto obdobie je výraznejšie u detí verbálneho typu, ktoré experimentujú s jazykom. Zdržanlivé dieťa si iba osvojuje tvary okolia, „hovori správne“.** Autorka ďalej uviedla a dokumentovala niektoré základné princípy, podľa ktorých tento proces prebieha. Dieťa neguje výnimky v gramatických kategóriách. Tvori analogické tvary podľa produktívnych vzorov, pričom sa prejavuje primárnosť nom. sg. a nom. pl. Podobná analógia sa prejavuje pri slovesách, pričom sa pri tvorbe analogických tvarov podľa produktívnych vzorov objavujú viaceré tendencie: zachovanie kmeňa, rozšírenie nulovej koncovky, nediferencovanie domácich a cudzích slov. Aj stupňovanie adjektív je pravidelné (*dobrý, dobrejší, najdobřejší*). V podstate predstavujú adjektíva okrajovú zložku v detskej slovnnej zásobe. Diferenciácia rodu prebieha podľa jednoduchého modelu: maskulína majú konsonantickú koncovku, feminína koncovku *-a*, neutrá koncovku *-o*. V tejto súvislosti možno zdôrazniť, že príčinou obľuby deminutív v detskej reči je pravdepodobne ich gramatická pravidelnosť. Deminutíva sú prirodzenou súčasťou detskej reči a netreba ich násilne potláčať.

Za hlavné črty „minimálneho gramatického systému“ detskej reči možno podľa autorky pokladať: 1. vysoký stupeň gramatikaizácie, z ktorého vyplýva napr. preferovanie deminutív; 2. regulácia a generalizácia, ktorá sa prejavuje v analogickom tvorení gramatických tvarov a v dôslednom uplatňovaní prijatých pravidiel; 3. princíp symetrie v jazykovom systéme. Jeho uplatňovanie vedie k vzniku korelátov, ktoré v reči dospelých nemajú ekvivalenty. Dieťa napr. dôsledne uplatňuje princíp, že každé substantívum má svoje deminutívum a augmentatívum, ďalej že popri singulárovom tvare existuje plurálový tvar a naopak, že proti pozitívnemu tvaru stojí tvar negatívny a že tvaru vyjadrujúceho nedokonavý vid zodpovedá tvar vyjadrujúci dokonavý vid. Tieto aspekty majú univerzálny charakter.

J. Dvončová a V. Nádvorníková vystúpili s referátom *Problematika prípravy testov pre jazykovedný výskum reči u parkinsonikov*. Lingvistický výskum týkajúci sa vzťahu nervových ochorení a rečovokomunikačnej činnosti je v porovnaní s medicínskym a psychologickým výskumom zatiaľ minimálny. Je to prirodzené, lebo pre jazykovedu predstavuje veľké ťažkosti prekročenie hranice oblasti vlastného výskumu a pochopenie medicínskej problematiky. Vo výskume, ktorý koná Kabinet fonetiky FF UK v Bratislave spolu s Neurochirurgickou klinikou LF UK v Bratislave, ide o výskum rečovej činnosti pacientov postihnutých parkinsonským syndrómom. Patologickoanatomické príčiny tohto ochorenia nie sú dosiaľ uspokojivo objasnené. Laikovi sa toto ochorenie javí ako neustály tras končatín, strnatosť pohybov a zreteľná redukcia hybnosti. Ochorenie postihuje všetky zložky rečovej motoriky. Z doterajších poznatkov týkajúcich sa rečových porúch u parkinsonikov vyplýva, že z hľadiska jazykového systému treba venovať pozornosť otázke, v akých vzájomných vzťahoch sa jednotlivé poruchy vyskytujú (ide o poruchy melódie reči, fungovania hlasu, akcelerácie reči alebo spomaľovanie tempa, poruchy artikulácie a i.). Na získavanie materiálu pripravili autorky dva typy skúšok, ktoré obsahujú pomenovanie predmetov na obrázku s cieľom zistiť artikuláciu všetkých slovenských hlások, ďalej čítanie štandardného textu na zistenie artikulácie hlások v kombináciách a na zistenie intermitujúcej straty znelosti hlások, vyjadrovanie rozličných melodických priebehov, skúmanie hlasového začiatku a rytmickej zložky prejavu. **Bolo treba vytvoriť aj osobitný transkripčný systém.** Výskum sa skončí v r. 1980. Je to prvý výskum tohto druhu na Slovensku.

Konferenciu kladne zhodnotil poľský hosť prof. L. Kaczmarek. Vysoko ocenil úspechy slovenskej logopédie, aj dobré kontakty prejavujúce sa vo vzájomnej spolupráci slovenských, českých a poľských logopédov. Výsledky práce Slovenskej logopedickej spoločnosti predstavujú cenný prínos pre celú československú logopédiu a prispievajú k tomu, aby si aj naďalej udržiavala svoje popredné miesto vo svete a manifestovala vysokú úroveň socialistickej spoločnosti.

J. Dvončová

ZA PROFESOROM JÁNOM STANISLAVOM

(12. 2. 1904—29. 7. 1977)

Po neobyčajne plodnou prácou vyplnenom živote nás opustil nestor slovenskej jazykovedy, profesor slovenskej porovnávacej jazykovedy a staroslovienciny na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, člen korešpondent ČSAV a SAV, prof. PhDr. Ján Stanislav, DrSc.

Narodil sa v Liptovskom Jáne, do gymnázia chodil v Liptovskom Mikuláši. Na Karlovej univerzite študoval slovenskú a románsku filológiu, svoje poznatky si mohol prehľbovať v takých slavistických centrách, ako boli Paríž, Belehrad, Záhreb i Lubľana. Po kratšom pobyte u profesora M. Weingarta, ako asistent Slovanského seminára, r. 1934 sa habilitoval, r. 1936 sa stal mimoriadnym profesorom na Univerzite Komenského, r. 1939 bol vymenovaný za riadneho profesora a tu pôsobil až do konca života. Roku 1956 získal hodnosť doktora vied, r. 1964 bol zvolený za člena korešpondenta SAV a r. 1973 za člena korešpondenta ČSAV.

Bádateľské záujmy prof. J. Stanislava sa od začiatku rozvíjali trojakým smerom. Predovšetkým venoval pozornosť svojmu vlastnému odboru, porovnávacej slavistike a starosloviencine. Od prvej väčšej práce *Datív absolútny v starej cirkevnej slovančine* (Byzantinoslavica 1933—1934) sa obrátil k trpezlivému vyhľadávaniu a vysvetľovaniu domácich (veľkomoravských, slovenských) prvkov v staroslovienskych pamiatkach. Základným kultúrnym činom bol preklad legiend *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda*, ktoré vyšli v troch vydaniach (dva razy u Mazáča, po tretí raz v značne rozšírenej podobe v Matici r. 1950), ako aj ďalší preklad *Osudy Cyrila a Metoda a ich učeníkov v Živote Klimentovom. Preklad bulharskej a ochridskej legendy s úvodom* (1950). Do tejto oblasti patrí aj práca *Slovanskí apoštolí Cyril a Metod a ich činnosť vo Veľkomoravskej ríši* (1945). Výsledky svojich výskumov i svoje celoživotné učiteľské skúsenosti zhrnul do dvoch dielov učebnice *Starosloviensky jazyk* — nateraz v rukopise.

Oveľa širší záber predstavujú výsledky výskumov prof. J. Stanislava v oblasti dejín slovenčiny. Jeho päťväzkové *Dejiny slovenského jazyka* (1956—1973) sú síce obmedzené na historickú gramatiku — hláskoslovie, tvaroslovie a syntax, ale bohatstvom zozbieraného materiálu sú základným spracovaním danej problematiky, ku ktorému sa budú vracat generácie jazykovedcov. Podobný široký výber je aj v dvojväzkovom diele (tretí diel tvoria mapy) *Slovenský juh v stredoveku* (1948), ktorým sa prof. J. Stanislav stal zakladateľom slovenskej historickej onomastiky. Treba tu napokon spomenúť aj prvú monografiu J. Stanislava *Liptovské nárečia* (1932), bohatosťou materiálu i spôsobom spracovania predznamenaávajúcu celé ďalšie dielo.

Po celý život prejavoval prof. J. Stanislav živý a úprimný záujem a starostlivosť o jazykovú kultúru. Svedčia o tom nielen dve knižné práce (*Slovenská výslovnosť. Príručka pre umelcov a iných verejných pracovníkov*, 1953; *Kultúra hovoreného slova*, 1955), ale aj značný počet drobnejších štúdií a poznámok; neobyčajnú pozornosť venoval spievanému slovu.

A napokon nemožno nespomenúť dve učebnice, dnes už menej známe a neprávom zabúdané. Je to preklad a spoluautorstvo učebnice Oliva — Stanislav: *Teória literatúry* (1936, 1949), ale najmä jeho *Československá mluvnica pre odborných učiteľov a vysokoškolákov* (1938), základná príručka pri vysokoškolskom štúdiu slovenčiny pred niekoľkými desaťročiami.

Trojitý prúd badateľskej práce prof. J. Stanislava, ktorý sme tu len torzovito naznačili a ktorý by bolo treba doplniť aspoň niekoľkými popularizačnými a populárnymi prácami, prestal sa v lete 1977 rozvíjať. Nie je uzavretý, bol násilne zahataný náhlym skonom. No práve táto neuzavretosť, neukončenosť bude podnetom pre pokračovanie vo výskume dejín slovenčiny i súčasného slovenského jazyka.

J. Horecký

OBSAH

K šesťdesiatemu výročiu Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie	105
Alena Appelová: O niektorých vzťahoch medzi vetnou a textovou syntaxou	39
Eugénia Bajzíkova: Vymedzenie textovej jednotky	157
Ján Bosák: Východiská segmentácie slovných tvarov	32
Ferdinand Buffa: O najnovších zmenách v slovníku slovenských nárečí	53
Klára Buzássyová: Pojem gramatickej kategórie v koncepcii slovensko-maďarskej kontrastívnej gramatiky	134
Ján Doruľa: O jazyku slovenskej feudálnej národnosti v 15.—18. storočí	46
Jana Dvončová: Hlasový začiatok vslovenčine	149
Juraj Furčík: Metodológia, slovotvorná motivácia a teória poznania	3
Viktor Krupa: Otázka vývinu a tzv. primitívne jazyky	10
Viktor Krupa: Vzťah slovesa a menných argumentov v predikácii	119
Svätoslav Mathe: Mnohoznačnosť a vágnosť jazykových výrazov	24
Wilhelm Schmidt: Témy marxisticko-leninskej jazykovej teórie vo vyučovaní jazyka a vo vzdelávaní učiteľov jazykov	108

Diskusie

Ján Horecký — Ján Bosák: Z novších diskusií o štrukturalizme a jeho koreňoch	63
Jozef Ružička: Hlavné črty slovenského jazykovedného štrukturalizmu	58

Rozhľady

Jozef Mlacek: Niektoré novšie teórie prekladu a jazykoveda	166
Slavo Ondrejovič: Panoráma európskej a americkej fonológie	76

Správy a posudky

Amirova, T. A. — Oščovikov, B. A. — Roždestvenskij, J. N.: Očerki po istorii lingvistiki. S. Ondrejovič	198
Avrorin, V. A.: Problemy izučeniija funkcionalnoj storony jazyka. P. Ondrus	96
Bušuj, A. M.: Bibliografičeskij ukazatel literatury po voprosam frazeologii. J. Mlacek	200
Docent Rudolf Krajčovič päťdesiatročný. J. Horecký	174
Dubois, J. a i.: Rhétorique générale. A. Appelová	183
Dva zborníky o lingvistike textu. E. Bajzíkova	187
Grochowski, M.: Środek czynności w strukturze zdania. K. Buzássyová	92
Hutterer, C. J.: Die germanischen Sprachen. R. Gedeon	103
Jazykoveda v logopédii. J. Dvončová	203
Kiss, L.: Szlav tükörszók és tükörjelentések a magyarban. [Slovanské kalky a kalkované významy v maďarčine.] J. Ružička	91
Košlanskij, G. V.: Sootnošeniije subjektivnyh i objektivnyh faktorov v jazyke. A. Appelová	100
Lehotská, D. — Orlovský, J.: Najstaršia jeišavská mestská kniha 1566—1710. J. Doruľa	192
Lexik prezimena Socialističke Republike Hrvatske. M. Majtan	199
Mistrič, J.: Žánre vecnej literatúry. J. Horecký	90
Mistrič, J.: Retrográdný slovník slovenčiny. A. Appelová	190
Modern linguistics and language teaching. R. Gedeon	201
Mološnaja, N. T.: Substantivnye slovosocetaniija v slavjanskich jazykach. J. Nižniková	98
Rot, A. M.: Vengersko-vostočnoslavjanskije jazykovyje kontakty. J. Doruľa	195
Satzstruktur und Genus verbi. J. Horecký	181
Súpis prác Izidora Kotuliča za roky 1953—1975. L. Dvonč	87
Súpis prác doc. Rudolfa Krajčoviča za roky 1950—1976. L. Dvonč	174
Tipologija grammatičeskich kategorij. V. Krupa	102
Za profesorom Jánom Stanislavom (12. 2. 1904—29. 7. 1977). J. Horecký	205
Zivotné jubileum dr. Izidora Kotuliča. J. Horecký	85

СОДЕРЖАНИЕ

Шестидесятилетие Великой Октябрьской социалистической революции	105
Алена Аппеллова: О некоторых соотношениях между синтаксисом предложения и синтаксисом текста	39
Евгения Байзикова: К вопросу об определении границ единицы текста	157
Ян Босак: Принципы сегментации словоформ	32
Фердинанд Буффа: О новейших изменениях в лексике словацких диалектов	53
Клара Бузашикова: Понятие грамматической категории в контрастивной словацко-венгерской грамматике	134
Ян Доруля: О языке словацкой феодальной народности в 15—18 веках	46
Яна Двончова: Гортанная смычка в словацком языке	149
Юрай Фурдик: Методология, словообразовательная мотивация и теория познания	3
Виктор Крупа: Проблема развития и так называемые примитивные языки	10
Виктор Крупа: Взаимоотношение глагола и именных аргументов в предикации	149
Святослав Матхе: Многозначность и нечеткость языковых выражений	24
Вильгельм Шмидт: Тезы марксистско-ленинской лингвистической теории по преподаванию языка и по образованию преподавателей языка	107
Дискуссия	
Ян Горецки—Ян Босак: Из новейших дискуссий по структурализму и его источникам	63
Йозеф Ружичка: Основные черты словацкого лингвистического структурализма	58
Обзор	
Йозеф Младек: Некоторые новейшие теории перевода в соотношении с языкознанием	166
Славо Ондрейович: Панорама европейской и американской фонологии	76
Сообщения и рецензии	
Амирова, Т. А. — Ольховиков, В. А. — Рождественский, И. Н.: Очерки по истории лингвистики. С. Ондрейович	198
Аврорин, В. А.: Проблемы изучения функциональной стороны языка. П. Ондрус	96
Бушуй, А. М.: Библиографический указатель литературы по вопросам фразеологии. И. Младек	200
К пятидесятилетию доц. Рудольфа Крайчовича. Я. Горецки	174
Дубоа, Ж. и др.: Общая реторика. А. Аппеллова	183
Два сборники по лингвистике текста. Е. Байзикова	187
Гроховски, М.: Орудие действия в структуре предложения. К. Бузашикова	92
Хутгерер, Ц. И.: Германские языки. Р. Геден	103
Лингвистика в логопедии. Я. Двончова	203
Кишиц, Л.: Славянские кальки и калькирование значения в венгерском языке. Й. Ружичка	91
Колшанский, Г. В.: Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. А. Аппеллова	100
Леготска, Д. — Орловски, И.: Самая старая городская книга города Елшавы 1566—1710. Я. Доруля	192
Словарь фамилий Хорватской социалистической республики. М. Майтан	199
Мистрик, И.: Жанры вещественной литературы. Я. Горецки	90
Мистрик, И.: Обратный словарь словацкого языка. А. Аппеллова	190
Современная лингвистика и преподавание языков. Р. Геден	201
Молошная, Н. Т.: Субстантивные словосочетания в славянских языках. И. Нижникова	98
Рот, А. М.: Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Я. Доруля	195
Структура предложения и залог. Я. Горецки	181
Список работ Изидора Котулича, опубликованных в период 1953—1975 гг. Л. Двонч	87
Список работ доц. Рудольфа Крайчовича, опубликованных в период 1950—1976 гг. Л. Двонч	174
Типология грамматических категорий. В. Крупа	102
Скончался проф. Ян Станислав (12. 2. 1904—29. 7. 1977). Я. Горецки	205
Жизненный юбилей д-р Изидора Котулича. Ш. Пециар	85

CONTENT

Sixtieth anniversary of October Revolution	105
Alena Appelová: On some relations between syntax of sentence and syntax of text	39
Eugénia Bajžíková: The determination of the unit of text	157
Ján Bosák: The principles of segmentation of words	32
Ferdinand Buffa: Recent changes in lexicon of Slovak dialects	53
Klára Buzássyová: The notion of grammatical category in the Slovak-Hungary contrastive grammar	134
Ján Doruľa: On the development of language of the Slovak community in the 15 th —18 th century	46
Jana Dvončová: The glottal stop in Slovak language	149
Juraj Furdík: Methodology, derivational motivation and gnoseology	3
Viktor Krupa: To the evolution of so-called primitive languages	10
Viktor Krupa: A relation between the verb and nominal arguments in the predication	119
Svätoslav Mathé: Ambiguousness and vagueness of language expressions	24
Wilhelm Schmidt: Thesis of Marx-Lenin's linguistic theory concerning the language teaching and education of language teachers	107

Discussion

Ján Horecký — Ján Bosák: From the recent discussion on structuralism and its sources	63
Jozef Ružička: The main features of the Slovak linguistic structuralism	58

Review articles

Jozef Mlacek: Some contemporary theories of translation from the aspect of linguistics	166
Slavo Ondrejovič: A panorama of European and American phonology	76

Reports and reviews

Amirova, T. A. — Oľchovikov, B. A. — Roždestvenskij, J. N.: A contributions to the history of linguistics. By S. Ondrejovič	198
Avrorin, V. A.: Problem of the investigation of a functional aspect of language. By P. Ondrus	96
Bušaj, A. M.: A bibliography of phraseology. By J. Mlacek	200
Doc. Rudolf Krajščovič fifty years old. By J. Horecký	174
Dubois, J. and others: A general rhetorics. By A. Appelová	183
Two books on the textual linguistics. By E. Bajžíková	187
Grochowski, M.: Means of action in the structure of a sentence. By K. Buzássyová	92
Hutterer, C. J.: The German languages. By R. Gedeon	103
Linguistics in the speech therapy. J. Dvončová	203
Kiss, L.: The Slavic translation loan-words and its meaning in Hungarian. By J. Ružička	91
Kolšanskij, G. V.: The relation between subjective and objective factors in language. By A. Appelová	100
Lehotská, D. — Orlovský, J.: The oldest city-book of Jelšava from the period 1566—1710. By J. Doruľa	192
The dictionary of surnames of Socialist Republic Croatia. By M. Majtán	199
Mistriek, J.: The gendres of non-fiction literature. By J. Horecký	90
Mistriek, J.: The retrograde dictionary of Slovak language. By A. Appelová	190
Modern linguistics and language teaching. By R. Gedeon	201
Mološnaja, N. T.: A substantival syntagms in Slavic languages. By J. Nižníková	98
Rot, A. M.: The language contacts between the Hungarian and the East-Slavic languages. By J. Doruľa	195
The structure of sentence and the voice. By J. Horecký	181
Bibliography of the writings of Izidor Kotulič for the period 1953—1975. By L. Dvonč	87
Bibliography of the writings of doc. Rudolf Krajščovič for the period 1950—1976. By L. Dvonč	174
The typology of grammatical categories. By V. Krupa	102
Obituary for prof. Ján Stanislav (12. 2. 1904—29. 7. 1977). By J. Horecký	205
Anniversary of dr. Izidor Kotulič. By Š. Peciar	85